

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KALKAŞENDÎ'NİN SUBHU'L A'ŞÂ'SINDA ANADOLU
ŞEHİRLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Doç. Dr. Yahya BAŞKAN**

**Hazırlayan
Salih GÜZELÇİÇEK**

Malatya, 2019

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ ANABİLİM DALI**

**KALKAŞENDÎ'NİN SUBHU'L A'ŞÂ'SINDA ANADOLU
ŞEHİRLERİ**

**Hazırlayan
Salih GÜZELÇİÇEK**

**Danışman
Doç. Dr. Yahya BAŞKAN**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Malatya, 2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**KALKAŞENDÎ'NİN SUBHU'L
A'ŞÂ'SINDA ANADOLU
ŞEHİRLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Yahya BAŞKAN

HAZIRLAYAN
Salih GÜZELÇİÇEK

Jürimiz tarafından 28.06.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans tezi oybirliği ile başarılı bulunarak Tarih Ana Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı

1. Doç. Dr. Yahya BAŞKAN
2. Dr.Öğr.Üy. Mustafa AKKUŞ
3. Dr.Öğr.Üy. Murat ZENGİN

İmzası

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÖNETİM KURULUNUN TARİH VE
.....SAYILI KARARıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet KUBAT
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “KALKAŞENDÎ’NİN SUBHU’L A’ŞÂ’SINDA ANADOLU ŞEHİRLERİ” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımcı yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada göstermeye dikkat ettiğimi ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Salih GÜZELÇİÇEK

ÖNSÖZ

Türk ve Çerkez olmak üzere iki ayrı hâkimiyet devresine ayrılan ve Mısır merkezli bir hâkimiyet tesis eden Memlûkler (1250-1517) her iki dönemde de hâkim oldukları coğrafyada tarih başta olmak üzere tefsir, hadis, fıkıh, lügat, tabakat ve teracim gibi muhtelif alanlarda oldukça zengin eserler vücuda getirdiler.

Çalışmamızın konusu olan Kalkaşendî'nin M.1412'de tamamladığı *Subh'ul-a'sâ* adlı eseri bu devrin ansiklopedik tarzındaki en mühim kaynaklarından biridir. *Subh'ul-a'sâ*'nın Türk tarihine dair bazı kayıtlarından çeşitli çalışmalarda faydalanılmış ancak söz konusu kayıtlar müstakil ve tafsilatlı bir şekilde çalışılmamıştır. Tezimizde *Subh'ul-a'sâ*'nın on dört cildini tarayıp günümüz Anadolu şehirlerine ait kısımlarını imkânlarımızın el verdiği nispette çevirip ilim dünyasına kazandırmaya çalıştık. Bahsin bütünlüğünü sağlamak adına ana kaynaktan varid olan bölüm ve kısımların ana ve ara başlıklarını olduğu gibi çevirimize aktardık. Yine müellifin kaynak gösterdiği kitaplardan ulaşılabildiklerimizi inceledik ve söz konusu bilgiyi mezkûr kitaplardan tahkik ettik. Konumuz dolaylı da olsa tarih yazıcılığı ile bağlantılı olduğundan konuya bütünlük sağlamak adına genel anlamda tarih yazıcılığı, Memlûklü dönemi tarih yazıcılığı ve son olarakta Kalkaşendî'nin hayatı ve eserlerini ele aldık.

Takdir olunur ki bir dilden ikinci bir dile çeviri işi oldukça zahmetli ve emek isteyen ciddi bir iştir. Elimizden geldiğince ana kaynaktaki bilgileri doğru bir şekilde çevirmeye çalıştık. Sehven de olsa bir hatamız veya eksiğimiz olmuşsa değerli okuyucuların affına sığınıyoruz.

Son olarak konunun tespiti ve tezin hazırlanması safhasında büyük bir özveri ile çalışmamı takip eden, bana bu çalışmayı savunma fırsatı sağlayan başta danışmanım ve kıymetli hocam Doç. Dr. Yahya Başkan'a, diğer bütün bölüm hocalarıma ve Arapça ana kaynak tedariki hususunda desteğini esirgemeyen değerli hocam Dr. Öğrt. Üyesi Murat Zengin'e şükranlarımı sunuyorum. Diğer taraftan bana her daim güvenen başta iki kıymetli varlığım annem ve babam olmak üzere diğer aile fertlerime de teşekkürü bir borç bilirim. Yine bu uzun ve zahmetli süreç esnasında çevirmekte zorlandığım kısımların çevirisinde bana yardımcı olan tüm dostlarıma da ayrıca teşekkür ediyorum.

Salih GÜZELÇİÇEK

ÖZET

Mısır merkezli kurulan Memlûkler devrinde (648-923/1250-1517) tarih başta olmak üzere tefsir, hadis, fıkıh, lügât, tabakât ve terâcim gibi muhtelif alanlarda oldukça zengin eserler vücuda getirilmiştir. Bu eserlerden biri olan el-Kalkaşendî'nin *Subhu'l-a'shâ fi sînâ'ati'l-inşâ* adlı kitabı ansiklopedi tarzındaki mühim bir kaynaktır. Kalkaşendî bu kitabında Anadolu şehirleri hakkında oldukça ayrıntılı ve önemli bilgiler aktarmaktadır. Anadolu şehirlerinin yanı sıra Anadolu Beyliklerine dair kayıtlar da bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Türk şehirleri, Kalkaşendî, Subhu'l-a'shâ

ABSTRACT

In the period of Mamluk Sultanate (648-923/1250-1517) centered in Egypt, many quite worthy literal works were created in various fields such as interpretation, hadith, Islâmic law, lexicology, hagiography, translation and especially history. El-Kalkaşendî's *Subh'ul-a'şâ fî sinâ'at'il-inşâ* book which is one of those literal works is a substantial encyclopedic resource. Kalkaşendî relays quite detailed and important information about Anatolian cities in the book. The book also includes records about Anatolian principalities in addition to Anatolian cities.

Key Words: Anatolia, Turkish cities, Kalkaşendî, Subhu'l-a'şâ

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY SAYFASI	iii
ONUR SÖZÜ	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KALKAŞENDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

A. Hayatı	8
B. Eserleri.....	8

İKİNCİ BÖLÜM

KALKAŞENDÎ'NİN SUBHU'L-A'ŞÂ'SINDA ANADOLU ŞEHİRLERİ

A. Çeviri	13
SONUÇ	67
KAYNAKÇA.....	70

KISALTMALAR

b.	:Bin
bkz.	: Bakınız
C.	:Cilt
DİA	:Diyanet İslâm Ansiklopedisi
H.	:Hicri
Huk.	:Hukuk
Haz.	:Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
Gr.	:Gram
Matb.	:Matbaası
M.	:Miladi
M.	:Metre
Nr.	:Numara
Nşr.	:Neşreden
Öl.	:Ölüm
s.	:Sayfa
S.	:Sayı
Tah.	:Tahkik
Tah. Yok	:Tahkiki yok
TTK	:Türk Tarih Kurumu
İSAM	:İslâm Araştırmaları Merkezi
İSAR	:İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı
Vd.	:Ve diğerleri
Vs.	:Vesaire
yy.	:Yüzyıl

GİRİŞ

Kalkaşendî'nin *Subhu'l-a'sâ* adlı eserinin Türk tarihine dair kısımlarından muhtelif çalışmalarda faydalanılmıştır. Ancak bu söz konusu çalışmalardaki Türk şehirlerine dair kayıtlar bir bütün halinde ve ayrıntılı olmaktan uzaktır. Biz bu çalışmamızda söz konusu kayıtları bir bütün halinde ve ayrıntılı bir şekilde inceleyerek ilim dünyasına kazandırmayı hedefledik. Müellifimizden aktardığımız ana metindeki bilgilere müdahil olmadık ve müdahil olduğumuz yerleri dipnotlarla izah etmeye çalıştık. Kalkaşendî'nin kaynak göstererek verdiği bilgileri ulaşabildiğimiz söz konusu kaynaklardan tahkik ettik. Kalkaşendî başkasından aldığı bilgiyi kendine mal etmemiş, söz konusu bilginin kaynağını belirtmiştir. Hal böyle olunca müellifimiz bu eserinde yaklaşık olarak beş yüz kırk kaynaktan faydalanmıştır. Bu sayıyı göz önünde bulundurduğumuzda bu kadar kaynağa ulaşmanın zorluğu göze çarpacektir. Dolayısıyla ulaşabildiğimiz bu kaynaklardan Ömerî'nin *et-Ta'rîf* ve *Mesâlikü'l-ebâr*'ı ile Ebü'l Fidâ'nın *Takvimü'l-büldân* adlı eserlerinden söz konusu bilgileri tahkik ettik. Müellifimizin, Ömerî'nin *et-Ta'rîf* ve *Mesâlikü'l-ebâr*, Nâzirü'l Ceyş'in *et-Teskîf* ve Ebü'l Fidâ'nın *Takvimü'l-büldân* adlı eserlerinin etkisinde kaldığını söyleyebiliriz. Çevirimizin ana metninde varid olan terimlerin yanı sıra bugünkü yeri muayyen olmayan mekânlar için dipnotlarla gerekli açıklamaları yaptık. Söz konusu terimler için Dehmân'ın *Mu'cemü'l elfâz*, Abdulfettah A'sur'un *A'sru'l-memâlikî*, İ.Hakkı Uzunçarşılı'nın *Medhal* adlı kaynaklarından istifade ettik. İlgili mekânlar için ise Bilge Umar'ın *Türkiye'deki Tarihsel Adlar* isimli çalışmasından fayalandık. Ayrıca müverrihin yapmış olduğu sınıflandırmayı olduğu gibi çevirimize aktarmaya gayret ettik. Son olarak bugünkü Anadolu şehirlerini temel alarak yaptığımız çalışmamızı iki bölüme ayırdık. Birinci bölümde Kalkaşendî'nin hayatını ve eserlerini ele aldık. Tezimizin ana konusu olan ikinci bölümde ise *subhu'l-a'sâ*'da bugünkü Anadolu şehirlerine dair olan kayıtların tercümesini yaptık. Konumuz dolaylı da olsa tarih yazıcılığı ile bağlantılı olduğundan dünya da tarih yazıcılığı, İslâm'da tarih yazıcılığı ve son olarak Memlûkler devrinde tarih yazıcılığından bahsettik ve bunu yaparken de tarih yazıcılığının tarih boyunca geçirdiği değişime işaret etmeye çalıştık.

Tarih ilmi insanoğlunun geçmişini konu alan bir bilim dalıdır. İnsanoğlunun geçmişi denilince de onun, toplum ve fert olarak bütün faaliyetleri siyasi, askeri, iktisadi, sosyal, kültürel ve bilimsel tüm değerleri akla gelir. Tarih ilmi, “Tarih öncesi devirler” ve “Tarihi devirler” diye iki kısma ayrılır. Doğadaki her şeyin bir tarihi olduğu gibi “ta-

rih ilmi”nin de bir tarihi geçmişi vardır. Buna tarihçilik (historiographie, i’lmü’t-tarih) denilir. İslâmiyet’ten önce Yunanlıların, Romalıların, Çinlilerin ve nispeten İbranilerin ve İranlıların yazılı bir tarihi söz konusuydu. Bu mezkûr milletlere nazaran diğer milletlerin tarih yazıcılığı yoktu. Müslümanlar nispeten de olsa bu devletlerin tecrübesinden ve Cahiliye devri Arap Edebiyatı’ndaki tarihle ilgili malzemelerden faydalanarak, hadis ilminin de yardımıyla zengin bir yazılı tarih meydana getirdiler. Tarihi malzemeyi belli bir kronolojiye ve mekâna oturtarak bugünkü tarihçiliğin temellerini atıllar ve tarih ilminin her sahasında zengin bir miras bıraktılar. İslâm âlimleri, bir ilmin tarihinden bahsederken İslâm tarihçiliği hakkında da bilgi verip bu ilme ayrı bir bahis ayırırlardı. İbni Nedim *Kitâbü’l-fihrist* adlı eserinin bir bölümünde İslâm dünyasındaki tarihçiler ve bunların eserleri hakkında bilgi verir. Cafer et-Tusî *Kitâbü’l-fihrist eş-Şi’a* adlı eserinde kendi zamanına kadar olan şîî müverrihlerin kitaplarına yer verir. Bunların yanı sıra bir de sadece tarih ilmine dair yazılmış eserler olup bunların başında Mühyiddin el-Kafiyecî’nin *Muhtasar fi i’lmi’t-tarih* adlı eseri gelir. Fıkıh metodunun uygulandığı bu kitapta tarih ilminin faydalarından ve gayesinden söz edilir. Tarih ilmine dair yazılan ikinci eser Sehâvî’nin *Kitâbü’l-i’lan bi’t tevbih li men zemme’t-tarih* adlı kitabı olup bu eserde bir dereceye kadar gerçek tarih ilminden bahsedilir. Ayrıca Sehâvî eserinde tarihin lügât ve terim bakımından tanımlarının yanı sıra tarihin gayesinden ve tarihçi olmanın şartlarından da söz eder.¹

İslâm tarihçiliğinin doğuşu, İslâm dünyasında ortaya çıkan pekçok ilimle paralellik göstermiş, onları etkilediği gibi kendi de onlardan etkilenmiştir. Zira ilk İslâm tarihçilerinin aynı zamanda birer hadisçi ve nahivci olması bu durumu teyit etmektedir. Ramazan Şeşen’e göre“İslâm tarihinde ilimlerin tedvini H.123/M.741 senesinde başlamış”² olup bu tarihte Emevîler’in son devresine denk düşmektedir. Bu durum bizlere İslâm dünyasındaki tedvin faaliyetlerinin ilk defa Emevîler döneminde başladığını gösterir.

İslâm tarihinde tarihle ilgili ilk çalışma *Kur’an-ı Kerim’in* tedvini meselesi olup bu tedvin işide, Mekkî ile Medenî ayetlerin ve sûrelerin söz konusu olaylara göre tasnif edilmesi şeklinde olmuştur. Kur’an’ı tedvin eden heyet, Kur’an’ın metnini bazı kriterlere göre tespit ve tertip etmiştir. Bahsi geçen hadisede bir vakanın tarihi bir olay olma

¹ Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İSAR, İstanbul 1998, s. 1, 2.

² Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, s. 16.

özelliği kazanmasını gerektiren “zaman, mekân ve olay” şartlarının gerçekleşmiş olmasını göz önünde bulundurursak bu hadisenin ilk tarih çalışması örneği söyleyebiliriz. Ayrıca İslâm tarihçiliğinin ilk safhasında tarihle ilgilenen müverrihler nesep bilgisinin yanı sıra Hz. Peygamber’in hayatı ve gazveleri, Yemen ve Benî İsrail tarihleriyle de ilgilenmişlerdir. İslâm tarihçiliğinin ortaya çıkışında iki önemli ekol rol oynamıştır. Bunlar hadisle uğraşan “Medine Tarih Ekolü” ile hadis, şiir, dil ve tarihle hemhal olan “Irak Tarih Ekolü”dür. Abdullah b. Abbas, Ur’ ve b. Zübeyr, Vehb b. Münebbih, İbni İshak, el Vakidî Medine ekolüne mensup bazı tarihçilerdir. Şa’bî Ebû A’mr Emir b. Şerâhîl, A’vâne b. Hakem, Muhammed b. es-Saîb el-Kelbî ve oğlu Hişâm ise Irak ekolünün bazı temsilcileridir.³

İslâm tarihindeki en büyük siyasi teşekküllerden biri olan Memlûklü Devleti (1250-1517), İslâm âleminin merkezi bölgelerinde hâkimiyetini tesis etmiş ve tarih sahnesindeki yerini koruduğu yıllarda Moğollara ve Haçlılara karşı kazandığı siyasi ve askeri başarıları sayesinde İslâm dünyasının hamisi olmuştur. Bu sayede siyasi ve askeri rüşdünü ispatlayan Memlûkler, İlhanlıların Bağdat’ta ortadan kaldırdığı Abbasi hilafetinin de Mısır’da Sultan Baybars tarafından tesis edilmesi suretiyle dini meşruiyetlerini de temin etmişlerdir. Hâkim oldukları coğrafya da birlik, beraberlik, istikrar ve güven ortamını tesis ederek ilim, kültür ve sanat hayatının gelişmesini sağladılar.

Memlûkler dönemi ilmî hayat açısından İslâm tarihinin en parlak ve en verimli devirlerinden biri olmuştur. Bunda İlhanlı işgali altındaki Bağdat ve diğer İslâm şehirlerindeki âlimlerinin, dönemin Memlûklü Şam ve Kahire’sine göç etmesinin yanında Memlûklü sultan ve emirlerin bu âlimlere kucak açmaları, onları koruyup kollamaları ve onlara ilmi faaliyetlerini idame ettirebilecekleri imkânlar sağlamaları ve desteklemeleri etkili olmuştur. Bu dönemde tefsir, hadis, fıkıh, kelâm gibi dini ilimler başta olmak üzere lügât, tarih, coğrafya ve tabakât gibi beşeri ilimler alanında önemli miktarda eserler telif edilmiştir. Memlûkler döneminde medreselerin yaygınlaştığı bir devirde tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, nahiv, tasavvuf, tarih ve coğrafya ilimlerinde çok sayıda büyük âlim yetişmiştir. Bu dönemde yaşamış âlimlerin ekseriyeti, önceki asırlarda yaşamış ulemânın eserlerini şerh etmişler, talikler yapmışlar ya da uzun metinleri ihtisâr etmekle uğraşmışlar. Memlûkler devri İslâmî ilimler tarihinde özellikle şârihleri ve ansiklopedist

³ Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, s. 18, 19.

âlimleriyle meşhur olmuştur.⁴ Memlûkler zamanında tarih ve tabakât alanlarında, gerek âlimlerin gerekse eserlerin sayısında büyük bir patlama olmuş, tarih ve diğer ilmi alanlardaki yetişen âlimlerin sayısı, diğer devirlerle mukayese edilmeyecek kadar çoğalmıştır. İslâm tarihinin çok mufassal eserler yazan en ünlü ansiklopedistlerinin yetiştiği bu dönemde, en fazla eser tarih sahasında verilmiştir. Bu alanda pek çok siyasi, idari, mahalli tarihler, şehir tarihleri, ansiklopediler, siyer ve biyografi eserleri kaleme alınmıştır. Yine bu dönemde ilmiye sınıfından kimseler başta olmak üzere büyük emirler, rütbesiz emirler, memurlar ve ticaret erbâbı gibi toplumun farklı kademelerinden insanlar tarih kitapları yazmışlardır. Bu tarih yazıcıları arasında Hıristiyan âlimlerinin de olduğunu zikretmek gerekir. Muhtelif kesimlerden ve mesleklerden tarih yazıcılarının olması bu eserlerin hem muhtevâlarında hem de olayları ele alış biçimlerinde farklılıklara sebep olmuştur. Zira askerî sınıfa mensup tarihçiler siyasî ve askerî hadiseler üzerine yoğunlaşırken ulemâ sınıfına mensup tarihçiler istisnaları olmakla beraber eserlerinde sosyal ve ilmi-kültürel hadiselerle daha fazla yer vermişlerdir.⁵ İlgili dönemde çok sayıda biyografi âlimi yetişmiş ve bunlar vefeyât, terâcim, tabakât gibi biyografi türünde hacimli eserler ortaya koymuşlardır. Memlûkler devri ilmi hareketi, ilim adamları ve İslâm tarihinin meşhur simaları için yazılmış, tercüme-i hal ve tabakât kitaplarıyla da temâyüz etmiştir. İbni Hallikân, Zehebî, Safedî, Suyutî, Sehâvî ve İbni Hacer gibi, İslâm tarihinin en ünlü biyografi âlimleri bu devirde yetişmiştir. Devletin kuruluş senelerinden itibaren, İslâm âlimleri için bir toplanma noktası özelliğini taşıyan Memlûklü ülkesi, yaklaşık iki asır, İslâm ilmî hareketlerinin en büyük merkezi olarak kalmıştır. Bu dönem ilmî hareketlerin dikkat çeken başka bir özelliği de Türk Memlûkleri devrinde Türk diline verilen ehemmiyetin bir neticesi olarak tarih başta olmak üzere muhtelif ilim dallarında Türkçe eserlerin yazılmış olmasıdır.⁶

Arap tarihçiliğinin iki ana tarzı olan umumi tarih ve biyografik eserler İslâmiyet ile beraber ortaya çıkıp gelişti. Bu iki türün karışımından oluşan el-havâdîs ve'l vefâyât, Memlûk tarihçiliğinde en çok tercih edilen tarih tarzı olup Nuveyrî, İbni Devâdârî, Zehebî, Ebu'l Fidâ, İbni Kesir, İbni Haldun ve Makrizî bu tarzın en mühim temsilcileridir. Bunlar daha ziyade el-havâdîs ve'l vefâyât türünü benimsemişlerdi. Baybârs el-

⁴ İsmail Yiğit, **Memlûkler 648-923/1250-1517**, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2015, s. 252.

⁵ Aygül Düzenli-F.Yahya Ayaz, “*Memlûkler Dönemi Hıristiyan Tarihçileri*”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XVII, S.2, Aralık 2017, s. 87.

⁶ İsmail Yiğit, **Memlûkler**, s. 253.

Mansurî'nin *Tuhfetu'l mulûkîyye fi'd-devlet'il turkiyye* ve İbni Habib'in *Dürretü'l-eslâk fi'd devleti'l-etrâk* adlı kitapları ise sadece bir dönemi ele alan bir başka tarihçi grubunun eserleridir.

Memlûk tarihçiliğinde en çok tercih edilen el-havâdis ve'l vefayât yıllara göre düzenlenmiş olup bu durum klasik Arap tarihçiliğinin devamı niteliğindedir. Senelere göre tertip edilen bu tür eserlerde devrin halifesi, sultanı, vezirleri, kadıları, emirleri, kâtipleri, komutanları ve yabancı ülke meliklerinin isimleri zikredilerek başlanır.⁷ Bazılarında ise her sene değil de birkaç sene de bir detaylı bir liste verilip diğer senelerde “halife, sultan, vezir ve yüksek memurlar görevlerine devam ettiler” sözleriyle yetinilir. El-havâdis ve'l vefayât tarzı eserlerde her senenin vakaları kronolojik olarak ele alınır. Her vaka bir paragraf oluşturur ve her paragrafa “ve-fiha” (ve o yılda) sözleriyle başlanır. Vakalar zikredildikten sonra o yıl içerisinde ölenlerin bir listesi verilir. Vefayât diye adlandırılan bu bölümde kişilerin doğum ve ölüm tarihleri, üstlendikleri mühim vazifeler ve hayatları hakkında bilgi verilir. Bu bilgilerden yola çıkılarak söz konusu kişilerin toplumdaki siyasi ve kültürel mevkileri hakkında fikir edinilebilir. Bazı Memlûklü tarihçileri bu geleneksel üslûbun dışında çıkmışlardır. Mesela Birzalî *el-Muktefâ li tarihi's-şeyh Şihâbeddin Ebi Şema* isimli kitabında olayları aylara göre tertip edip vefayâtı da her ayın içinde vermiştir. Zehebî ise *Tarihü'l İslâm* adlı eserinde hicretin ilk yetmiş yılını onar yıllık tabakalar halinde nakletmiştir. Baybârs el-Mansurî *Zubdetü'l-fikre fi tarihi'l-hicre* ve Birzalî'nin *Muhtasârü'l-Mie es-Sabia'* adlı eserleri yüzyıllara göre düzenlenmiştir. Ayrıca Arap tarihçiliğinde daha önce kullanılan anekdotlar, Memlûkler devrinde artış göstermiş ve söz konusu anekdotlar devrin kültür ve toplum hayatını yansıtmıştır. Memlûk tarih eserleri, tercih edilen konulardan anlaşıldığı kadarıyla geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmekteydi. Arap tarihçiliğinde XI. yüzyıla kadar eserler genellikle hadisçiler tarafından ele alınmıştır.⁸

⁷Semira Kortantamer'den naklettiğimiz bu bilgilere ek olarak İsmail Yiğit, Memlûkler adlı kitabında “Bu tarz eserler, yaratılışla başlayıp, İslâm döneminden itibaren yıllara göre tertip edilir. Her yıla başlarken dönemin halife, vezir veya sultan ve diğer üst seviyedeki devlet ricâlinin zikredilmesinden başka o yılın önemli olayları kronolojik olarak anlatılır, en sonunda da o yıl içerisinde vefat eden meşhurların isimleri ve bazılarının hal tercümeleri verilir. Nüveyrî, Ebu'l Fidâ, İbni Kesir ve İbnü'l Fırat'ın tarihleri bu türün örneklerindedir” demektedir. Bkz; İsmail Yiğit, **Memlûkler**, s. 326.

⁸Semira Kortantamer, “*Memlûk Tarihçiliğine Genel Bir Bakış*”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.I, S.1, Ocak 1983, s. 31-34.

Memlûkler devrinde, gerek önceden yazılmış eserlere, gerekse önceki kuşaklara mensup tarihçilerin eserlerine “zeyl” yazma geleneğinin oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Bu zeyl ve yeni ilavelerle, tarihi malumat daha da zenginleşerek devam etmiştir. Ayrıca Memlûkler döneminde meşhurlar için yazılan biyografi kitapları, tarih çalışmaları içinde mühim bir yer tutmaktadır. Bu sahanın en güzel ve en itimada şayan örneklerinin bu dönemde yazılmış olduğunu söylemek mümkündür. Bu eserlerin başında “en mükemmel biyografi lügâtı” olarak da değerlendirilen İbni Hallikân’ın *Vefayâtü’l-ayân* adlı kitabı gelir. Kutubî, Safedî, Zehebî ve Sehâvî gibi âlimlerin eserleri de bu tarzın en güzel örnekleri arasında yer alır. Mesela İbni Hacer’in *el-Dürerü’l kâmine*’si hicri sekizinci asır ricaline, Sehâvî’nin *ed-Davû’l-lam’i* adındaki eseri ise hicri dokuzuncu asır ricaline tahsis edilmiştir. Bu dönemde, şehir tarihi geleneği de devam etmiş ve Mekke tarihçisi İbni Fehd, Medine tarihçisi Semhudî, Kudüs tarihçisi Mucirüddin el Uleymi bu türden eserler kaleme almışlardır. Mahâllî Mısır tarihçilik mektebinin doğuşu ise, Memlûklü iktidarının son asrında gerçekleşmiş ve bu mektebin kurucusu Makrizî olmuştur. Onun açtığı çığır, talebesi İbni Tağriberdî, daha sonraki kuşaklarda ise Sehâvî ve İbni İyas devam ettirmişlerdir. Mısır tarihçiliğinin altın devri kabul edilen hicri dokuzuncu asrın en meşhur simaları olan bu tarihçiler Mısır’ın siyasi, içtimai ve iktisadi durumunu geniş bir şekilde ele almışlardır.⁹

Memlûkler devri İslâmi ilimler tarihinde “mufassal ansiklopedistler çağı” olarak temayüz etmiştir. Bu çığırın ilk temsilcisi Nüveyrî olup Ömerî ve Kalkaşendî ile beraber dönemin en meşhur ansiklopedist üçlüsünü teşkil ederler. Bu dönemde, Kalkaşendî’nin *Subhu’l-a’sâ*’sı, İbni Şahin’in *Zubde*’si ve Makrizî’nin *Hitât*’ı gibi, devlet teşkilatını konu alan eserler kaleme almışlar. İbni Haldun’un çalışmaları neticesinde, Tarih sosyolojisi ve felsefesi alanında da ehemmiyetli gelişmeler yaşanmıştır. Muhyiddin Kâfiyecî ve Sehâvî’de eserlerinde tarihi tenkitle ilgili konulara geniş yer vermişlerdir. Hz. Peygamber’in hayatını konu alan “Sîret” edebiyatı bu dönemde de yoğun bir şekilde devam etmiştir. Tarihi coğrafya çalışmalarına gelince, Suriye ve el-Cezire’nin topoğrafya ve tarihi coğrafyasını konu alan eseriyle İbni Şeddâd, bizimde yer yer çalışmamızda faydalandığımız Takvimü’l-büldân eseriyle Ebu’l Fidâ, insanlık tarihi ve tarihi coğrafya için bir hazine sayılan eseriyle Ömerî, Mısır coğrafyasına dair geniş malumat veren Kalka-

⁹ İsmail Yiğit, **Memlûkler**, s. 327, 328.

şendî ve Makrizî bu sahanın en meşhur temsilcileridir. Bu arada teorik ve pratik denizcilik tarihinin büyük ismi, Vasco de Gama'ya rehberlik eden Ümit Burnu yolunun asıl kâşifi İbni Macid'i de unutmamak gerekir. Zira hicri dokuzuncu asrın ikinci yarısından itibaren, Hint okyanusunda seyrü seferde bulunan kaptanlar, bu denizcinin hazırladığı rehberleri kullanıyorlardı.¹⁰

¹⁰İsmail Yiğit, **Memlûkler**, s. 328.

BİRİNCİ BÖLÜM

KALKAŞENDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

A. Hayatı

Memlûklü tarihçisi, âlim ve münşî olan el-Kalkaşendî'nin tam ismi Ebü'l Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali'dir. Kahire yakınlarındaki Kalkaşende köyünde H.756/M.1355'te dünyaya gelen ve Kays Aylân'dan Bedr b. Fezâre'ye mensup olan Kalkaşendî, Fezârî diye de bilinir. Küçük yaşta İskenderiye'ye giderek başta fıkıh olmak üzere dini ve edebi ilimler tahsil etti ve felesefe okudu. Hocası İbnü'l-Mulakkım'dan aldığı ve *Subhu'l-a'sâ*'da da sûretini verdiği icâzetnâme ile Şâfiî fıkıhı üzerine fetva verme, bazı fıkıh ve hadis kitapları okuma izni alan Kalkaşendî uzunca bir müddet kadılık görevinde de bulundu. Diğer taraftan da ders okutan ve tarih, coğrafya, hukuk, edebiyat, kitâbet, tabii ilimler ve Arap kabileleri üzerine araştırma yapan müellif Arap edebiyatındaki kudreti ve kitâbetteki mahareti sayesinde kısa zamanda tanınan bir şahsiyet oldu. Kalkaşendî H.791/M.1389 senesinde Kahire'ye gelerek Dîvân'ül İnşâ'ya Kâtibü'd-dest olarak girdi ve uzun seneler bu görevini sürdürdü.¹¹ Asrın önemli kurumlarından biri olan İnşâ Dîvân'ında çalışacak adayın belagât ve nesir sahasında çok kültürlü olması, iç ve dış siyaset ile hukukun yanı sıra Mısır ile diğer devletlerarasındaki diplomatik ilişkilerin seyrinde uzman olması gerekiyordu.¹² Muhtelif sahalarda pek çok eser telif eden Kalkaşendî H.821/M.1418 senesinde vefat etti. Fıkıh, edebiyat ve tarih sahalarda eserler kaleme alan Kalkaşendî, Kemâleddin el-Müddicî'nin *el-Câmi'ul-muhtasar*'ı ile Necmeddin el-Kazvinî'nin *el-Hâvi's-sağir*'i üzerine şerhler yazdı.¹³ Müellifin tarihe dair eserleri ise şunlardır.

B. Eserleri

1- Hilyetü'l-fazl ve zînetü'l-kerem fi'l-mufâherebeyne's-seyfve'l-kalem: Bu eserde Devâtdâr Zeynüddin Ebü'z-Zahirî'nin Sultan Berkuk tarafından 1392'de önemli

¹¹ Mehmet İpşirli, "Kalkaşendî", *DİA*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 263.

¹² Ramazan Kazan, "el- Kalkaşendî'nin Subhu'l-A'sâ Adlı Eseri ve Edebi Özellikleri", *Nüsha Dergisi*, S.8, 2003, s. 109.

¹³ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 205.

bir göreve tayini üzerine yazılan risâlenin muhtelif nüshâları bulunmaktadır; ayrıca müverrih bu risâleyi *Subhu'l-a'şâ*'ye eklemiştir.¹⁴

2- Nihâyetü'l-ereb fî ma'rifeti ensâbi (kabâ'ili)'l-'Arab: Müellifin bu eseri bir mukaddime, bir maksat ve bir hatimedden oluşur. Mukaddimede neseb ve kabile konularıyla uğraşanlar için lüzumlu bilgiler, Arapların tarifinden ve neseplerinin tabakalarından söz edilir. İki fasla ayrılan maksadın birinci faslında peygamberin nesebinden ve soyundan, ikinci fasılda ise Arapların kabilelerinin neseplerinden alfabetik olarak bahsedilir. Son olarak hatimedde ise Arapların dinlerinden, maceralarından, harplerinden, ateşkedelerinden ve panayırlarından söz dilmektedir. Kalkaşendî'nin *Kalâidü'l-cümân fî't-t'arîfi bi-kabâ'ili 'Arabi'z-zamân* isimli kitabı ise *Nihâyetü'l-ereb* adlı eserine zeyl mahiyetinde olup mezkûr eserde müellif kendi zamanındaki kabileleri konu edinir.¹⁵ *Nihâyetü'l-ereb*, Arap kabilelerinin alfabetik olarak düzenlenmiş bir sözlüğü niteliğindedir. 1409'da tamamlanıp Emîr Cemâleddin Yusuf el-Kûreyşî'ye ithaf edilen bu kitap ilk defa 1914'te Bağdat'ta yayımlanmış, daha sonra İbrâhim el-Ebyârî tarafından 1959'da Kahire'de tenkitli basımı yapılmıştır. 1984'te Beyrut'ta bir basımı daha yapılan bu esere Muhammed Emîn es-Süveydî *Sebâ'iku'z-zeheb fî ma'rifeti kabâ'ili'l-'Arab* adıyla 1814 yılına kadar gelen bir zeyl yazmıştır.¹⁶

3- el-Kevâkibü'd-dürriye fî menâkıbi'l-bedriyye: Müellifin, Dîvânü'l İnşâ reisi olan Kadı Bedreddin b. Aleâddin b. Fazlullah'ı medh için yazdığı bu risâle *Subhu'l-a'şâ*'dan önce kaleme alınmış ve *Subhu'l-a'şâ*'nın özeti mahiyetindedir.¹⁷ Ayrıca Kalkaşendî bu eserinde inşâ sanatının önemini belirtmiş ve kâtiplerin dikkat etmesi gereken hususların üzerinde durmuştur.¹⁸

4- Me'âsirü'l inâfe fî me'â'limi'l-hilâfe: Müellif 1416 yılında tamamladığı bu eserini Abbâsî Halifesi Mu'tazîd-Billâh'a ithaf etmiştir.¹⁹ Bu eser İbrahim Kafesoğlu tarafından ilim âlemine tanıtılmış ve nüshaları hakkında bilgi verilmiştir. Bir giriş, yedi bölüm ve bir hatimedden müteşekkil olan bu eserde hilâfetin manâsı, künye ve lakapları,

¹⁴ Mehmet İpşirli, "*Kalkaşendî*" s. 263.

¹⁵ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 206.

¹⁶ Mehmet İpşirli, "*Kalkaşendî*" s. 264.

¹⁷ Ramazan Kazan, "*el- Kalkaşendî'nin Subhu'l-A'şâ Adlı Eseri ve Edebi Özellikleri*", s. 110.

¹⁸ Mehmet İpşirli, "*Kalkaşendî*" s. 264.

¹⁹ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 206.

imâmaetin şartları, biât, halife-halk ilişkileri; halifelerin cülûsu, hilâfet alâmetleri ve bunların kullanılması; çeşitli hânedanlara ait biât mektuplarından örnekler; halifelerden hükümdarlar ve kumandanlara, hükümdarlardan halifelere yazılan mektuplara yer verilmiştir. Kalkaşendî, bu kitabında muhtelif kaynaklardan istifade etmiş ve bunları kısmen ifade etmiştir. *Me'âsirü'l-inâfe* Abdüssettâr Ahmed b. Ferrâc tarafından üç cilt halinde yayımlanmıştır. *Künhü'l-murâd fî şerhi Bânet Sü'âd* isimli eserin ise Kalkaşendî'ye aidiyeti şüphelidir.²⁰

6- Nazmusîreti'l-Mü'eyyed: Kalkaşendî bu eserini Memlûklü sultanı Şeyh el-Mü'eyyed (1412-1421) adına kaleme almıştır.²¹

7- ed-Dav'us-suhbi'l-müsfir: Müellifin bu eseri ise *Subhu'l-a'sâ'*'nin muhtasarı muhtasarı şeklindedir.²²

8- Subh'ul a'sâ fî sinâa't'il-inşâ: İslâm dünyasında bürokrasinin gelişmesi ve kâtiplerin yetişmesi için derlenen bu eser inşâ sanatının en mükemmel ansiklopedik örneğidir. Kalkaşendî bu çalışmasını, birçok eserden topladığı örnekler yanında Mısır arşivinde bulunan Memlûk devrine ve önceki devirlere ait binlerce gizli ve nadir belgeden istifade ederek²³ bu devasa eseri hazırlamıştır. Müellif, tarih, coğrafya, edebiyat, kitâbet, örf ve adet gibi muhtelif konularda pek çok kaynaktan faydalanmış ve bunların çoğunu eserinde belirtmiştir. Kalakşendî, bu eserler arasında en çok İbnî Fazlullah el-Ömeri'nin *et-Ta'rif* ile *Mesâlikü'l-epsâr*, Nâzirü'l-Ceyş'in *et-teskîf* ve Ebu'l Fidâ'nın *Takvimü'l-büldân* adlı eserlerinden bolca faydalanmış ve mezkûr bu üç eserin etkisinde kalmıştır. Kalkaşendî, sistematik bir şekilde ele aldığı bu eserinde ana ve ara başlıklar için fasıl, bâb, darb, kısım, taraf, nev' ve mevzu, gibi muhtelif terimler kullanmış ve bu anlamda okuyucuya kolaylık sağlamıştır.

Bu eser bir mukaddime, on makaleden oluşup mukaddime de inşâ sanatının, değeri, tarihi ve çeşitleri, birinci makalede bir kâtibin öğrenmesi gereken bilgiler, yazılar, hatlar, ikinci makalede coğrafya, yollar, özellikle Mısır-Şam ve komşu ülkeler anlatılır. Üçüncü makalede evrakların düzenlenmesi, dördüncü makalede inşâ sanatında kullanı-

²⁰Mehmet İpşirli, "Kalkaşendî" s. 264.

²¹ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 207.

²² İsmail Yiğit, *Memlûkler*, s. 346.

²³Mehmet İpşirli, "Kalkaşendî" s. 263.

lan terimler, beşinci makalede görevler ve çeşitleri, sahiplerinin taşıdıkları unvanlar, altıncı makalede dini vasiyetler ve görev tasrihleri, yedinci makalede iktalar, tarihleri, hükümleri ve törenleri, sekizinci makalede yeminler, İslâm tarihindeki örnekleri anlatılır. Dokuzuncu makalede emânlar, sulhlar, anlaşmalar, onuncu makalede sultanların gönderdikleri evraklar, posta, posta güvercinleri ve ateşburçları hakkında bilgi verilir.²⁴ *Subhu'l-a'şâ*'da "Sultâniyyât" denilen devletlerarası resmî yazışmaların yanında ihvâniyyât, mersûm, menşûr, tevki', ahid, tefvîz, vasiyet ve tezkire gibi tarih terimleri hakkında bilgi verilmiş, her türlü yazışmanın tarih boyunca geçirdiği değişiklikler ve müellif devrinde geçerli olan yazışma şekilleri resmi belgelerden örneklerle anlatılmıştır. Uzun süre gerekli ilgi görmeyen bu eser XIX. asırdan itibaren Batılı araştırmacıların dikkatini çekmiş, üzerinde çalışmalar yapılmış, muhtevası ayrıntılı olarak tanıtılmış ve bazı kısımları muhtelif dillere çevrilmiştir. Kalkaşendî'nin sağlığında 1414'te yedi cilt halinde istinsah edilen bu eserin II. ve VII. ciltlerinin eksik bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. (III. Ahmed. nr. 2930) Eser 1484 istinsah tarihli tam bir nüshasına dayanılarak Muhammed Abdürresûl İbrâhim tarafından 1913-1920 yılları arasında on dört cilt halinde yayımlanmıştır. Muhammed Hüseyin Şemseddin'in açıklama ve kaynak karşılaştırmaları yaparak hazırladığı nüshayı Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye yine on dört cilt halinde 1987 yılında Beyrut'ta basmıştır.²⁵

Tezimizde Dârü'l-kütübi'l-hudûviyye'nin Kahire 1915 baskılı III, IV, V ve VI. ciltleri ile Dârü'l-kütübi's-sultaniyye'nin Kahire 1915 baskılı VII, VIII ve XIV. ciltlerinden istifade ettik. Müellifimizin Anadolu'ya dair verdiği malumat mühim olmakla beraber bizzat kendi müşahedelerine dayanmayıp Anadolu'yu gören ya da Anadolu'ya dair kayıtları başkasından alan müverrihlerin malumatına dayanmaktadır. Dolayısıyla Anadolu hakkındaki malumatı bilgisini aktardığı şahsiyetlerin bilgisiyile sınırlıdır. Kalkaşendî'nin bu eseri yirmi yıllık bir çalışmanın ürünüdür. 1412'de tamamlanan bu eserden yirmi yıl geriye gittiğimizde müellifin kitabını 1390 yılında yazmaya başladığını söyleyebiliriz. Ömerî (öl.1349) ve Ebü'l Fidâ (öl.1332)'nin vefat tarihlerini göz önünde bulundurduğumuzda Kalkaşendî'nin *Subhu'l-a'şâ*'da faydalandığı yukarıda mezkûr iki müellifin eserinin Anadolu hakkında verdikleri malumatın Kalkaşendî'nin devri için eski bilgiler olduğu söylenebilir.

²⁴ Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, s. 205-206.

²⁵ Mehmet İpşirli, "*Kalkaşendî*" s. 264.

Buna rağmen müellifimiz bilgisini aktardığı müverrihin bilgisinden değişik bir malumât varsa kendi bilgisini de aktarmaktan geri durmamıştır. Anadolu şehirlerinde hâkim beyler ile olan yazışmalarda daha çok Nâzırü'l-Ceyş'in *et-Teskîf* adlı eserinden faydalanmış ve kendi döneminde bu yazışmalara dair bir değişiklik olmuşsa bunu da belirtmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

KALKAŞENDİ’NİN SUBHU’L-A’ŞÂ’SINDA ANADOLU ŞEHİRLERİ

A. Çeviri

4. Tabaka

Türk emirleri bahsi –Allah devletlerini daim kılsın-

El-Melikü’z-Zahir Baybars el-Bundukdârî

H.659/M.1260’ta Bire (Birecik)’yi, H.660/M.1261’de Antakya’yı fethetti. H.671/M.1272’de maiyetiyle beraber Fırat’ı geçerek Bire üzerinde Tatarları kırdı. H.673/M.1274’te Bilâdı-ı Sis’ten kaleler fethetti ve Bilâd-ı Rum’a girdi. Daha sonra Kayseri’de Selçuklu tahtına oturdu. H.675/M.1276senesinde Şam’a rucu’ etti.

El-Melikü’l Eşref Şa’ban

Sultan’ın hayatından ve fetihlerinden bahsedilirken konumuzla alakalı olarak bu dönemde Sis şehrinin Ermeniler’in elinden alındığı bilgisi veriliyor.²⁶

2. Taraf

Şam’ın Sınırları, İmarının Bidayeti ve Şam Diye İsimlendirilmesi

İki maksada ayrılır.

1. Maksad

Şam’ın Sınırları

Şam ve Şam’ın sınırları mevzumuzun sınırları içerisinde olmadığından dolayı bu hususun sadece Türk şehirleriyle alakalı kısımlarına değineceğiz. Bire (Birecik), Sumeyyat, Hısn-ı Mansur, Behesna (Besni), Maraş, Bilâd-ı Sis, Tarasus (Tarsus) ve Bahr-ı Rum’a kadar olan bu mekânlar Şam’ın kuzey sınırları içerisinde zikredilmiştir. Batı sınırı da yine Tarasus’tan başlayıp Bahr-ı Rum sahillerini de içine alarak Refah’a kadar ulaştır. “İki şeyde aralarında ihtilaf var” dedim.

²⁶ Eş-Şeyh Ebu’l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, *Subhu’l-a’şâ fi smâa’t’il-inşâ III*, Huk. Dârü’l-kütübi’l-hudûviyye, Matbaa’tü’l-emiriyye, Kahire 1915, s. 435-438.

Birincisi, et-Ta'rîf'te kuzey sınırının Bahr-ı Rum'a ve batı sınırının Mısır'a kadar olduğu gösterildi.²⁷ Takvimü'l-büldân'da kuzey sınırı Bahr-ı Rum ile Fırat nehri arasındaki beldelere kadar, batı sınırı ise Tarasus'tan Refah'a kadar gösterildi. Et-Ta'rîf'te batı sınırıyla sınırlanan Mısır sınırı, bu sınıra dâhilolur. Budurumda Bahr-ı RumŞam'ın kuzeybatısına düşmektedir" dedi. İkincisine mevzuumuz dışında olduğundan değinmedik.

İbni Havkal "Şam'ın uzunluğu Malatya'dan Refah'a kadar yirmi beş merhaledir.²⁸ Malatya'dan Menbic'e kadar dört merhaledir. İki tarafından birisi Fırat'tan, Menbic köprüsünden Menbic'e, Kınnesrin sınırındaki Kurus'a doğrudur. Sonra Antâkiye sınırındaki A'vasım'a, el-Lukkam dağına, Massısa'ya, Adana'ya, Tarasus'a yaklaşık on merhale olup doğru görüş budur" dedi.²⁹

1. Kısım

Memalik-i Şamiye Beldelerinin Sınırlarına Dâhil Olan Yerler İle Şam'a Bağlı Amâller

Şam'a bağlı yerlerin zikri Dımışk bahsinde geçti. Amâl (bölge) bahsi hakkında el-Makarrı³⁰ eş-Şehabî bin Fazlullah *et-Ta'rîf ve Mesâlikü'l-epsâr* adlı iki kitabında en fazla on altı³¹ amâl olduğunu zikretti. Muhtemelen bazı yazarlar sayı konusunda diğerlerinden ayrıldı.

1- Amal-i Kala'tü'l-Müslimin: Eskiden Kala'tü'r-Rum ismiyle isimlendirilen Kala'tü'l-Müslimîn, Fırat'ın güney batı topraklarından Kınnesrin (قتسرین)³² ordusundan bir kaledir. Halep'ten kuzey batı cihetinde yaklaşık beş merhaledir. Batı da Bire'den yaklaşık bir merhaledir ve Fırat'ın eteğindedir. Mevkii dördüncü iklimde olup bazı ast-

²⁷ Ayrıntılı bilgi için Bkz; İbni Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-mastalahi's-şerif*, (Tah. yok), Matbaa'tü'l-â'sıme, Mısır H.1312/M.1894, s. 176.

²⁸ Bir merhale yaklaşık olarak 45 km'dir. 45X5: 225 km'ye denk gelmektedir.

²⁹ Eş-Şeyh Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi smâa'ti'l-inşâ IV*, Huk. Dârü'l-kütübi'l-hudîviyye, Matbaa'tü'l-emiriyye, Kahire 1915, s. 75-77.

³⁰ *المفر* Kitâb-ı Sır, vezirlerin ileri gelenleri, büyük emirler ve bunlarla aynı konumda olan Nâzır-ı Hâs, Nâzır-ı Ceş, Nâzır ed-Devle ve Kitâb-ı Dest gibi kimselerin unvanları için kullanılır. Bkz, Muhammed Ahmed Dehmân, *Mu'cemü'l elfazi't-tarihiyyetü fi'l-a'sri'l-memlûkî*, Dârü'l-fikir, Dimaşk/Suriye, H.1410/M.1990, s. 143.

³¹ On altı sayısına düşülen dipnotta sayılmış olan yirmi altı, ed-Dâv adlı kitapta ise yirmi yedi bölge olduğu bilgisi mevcuttur. Bkz; Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ IV*, s. 119.

³² Kınnesrin Şam'ın kısımlarından birisi olup beşinci kısımdır. Halep, Hama, Serbeyn/Serbin ve Antakya Kınnesrin'in büyük şehirleri arasında yer alır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Kitâbü'l zubdeti'l keşfü'l-memâliki ve beyâni't-turûk ve'l-mesâlik*, Nşr. Paul Ravaisse, Paris 1888, s. 41, 42.

ronomik takvim hesap cetveli olanlar³³[بعض أصحاب الزيج] “Uzunluğu altmış iki derece yirmi dakika, genişliği otuz altı derece elli dakikadır” dediler. Burası fethi zor olansağ- lam kalelerden birisidir. Ağılları ve bahçeleri olup içerisinden de *Merzuban* diye bilinen bir nehir geçer ve bu nehir Fırata dökülür. Et-Ta’rîf “Daha önce Ermen halifesi burada idi ve halen tağutun küfrü sürmektedir. El-Melik’ül Eşref Halil bin Mansur Kalavun buraya hücum etti ve fethedene kadar saldırılarına devam etti. Fethettikten sonrada Ka- la’tü’l-Müslimin diye isimlendirdi ve burası mühim kalelerden biridir” dedi.

2- Amâl-i Kâhta: Burası Halep’in kuzeydoğu cihetinden Şam’ın en ucunda yer alan bir kaledir. Halep’ten yaklaşık beş merhalede olup dördüncü iklimde yer almaktadır. Bazı astronomik takvim hesap cetveli sahipleri “Uzunluğu altmış bir derece kırk dakika, genişliği otuz altı derece elli dakikadır” dedi. Burası yüksek bir kale olup ulaşılması ve fethedilmesi zordur. Bahçeleri ve nehri vardır. Malatya onun batısında olup iki günlük mesafededir. Kerker (Gerger) onun doğusundadır. Tatar hücumları esnasında İslâm’ın suğurlarından birisi idi. Et-Ta’rîf’te “Burası genişçe bir bölge olup buranın gönüllü bir askeri topluluğu vardır” dedi.³⁴

3- Amâl-i Kerker (Gerger): Halep’in Kuzeyinde yaklaşık beş merhalede olup Şam’ın en ucunda yer alan bir kaledir. Kâhta’nın da batısında olup ve buraya yaklaşık bir günlük mesafede yer alan Kerker dördüncü iklimde yer alır. Bazı astronomik takvim hesap cetveli sahipleri “Uzunluğu altmış bir dakika yirmi derece, genişliği ise otuz yedi derece elli dakikadır” dedi. Takvimü’l-büldân’da “Burası sağlam ve yüksekçe bir kale olup Fırat nehri buradan küçük bir dere gibi görünür. Fırat’ın doğusunda yer alan Kerker Tatarlar zamanında en büyük suğurlardan biri idi” denildi.³⁵

4- Amâl-i Behesna (Besni): Halep’in kuzeyinde olup Halep’ten yaklaşık dört merhalede olan bir kaledir. Mevkii dördüncü iklimde olup bazı astronomik takvim hesap cetveli sahipleri “Uzunluğu altmış bir derece otuz dakika, genişliği otuz derece kırk dakikadır” dediler. Takvimü’l-büldân “Burası ulaşılması zor sağlam ve yüksek bir kale

³³ازياج زيچ، زيچ: Yıldızların hareketlerinin bilindiği bir cetveldir. Ondan yıl yıl olarak takvim istihraç edilir. <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar>

³⁴Subhu’l-a’sâ’da zikredilen bu bilgilerin neredeyse aynısı Takvimü’l-büldân’da da zikredilmiştir. Bkz; Ebü’l Fidâ, **Takvimü’l-büldân**, Nşr., M.Reinud-Baron Mac Guckin, Paris 1840, s. 263.

³⁵Bu bilgilerin aynısı Takvimü’l-büldân’da da mevcuttur. Bkz; Ebü’l Fidâ, **Takvimü’l-büldân** s. 265; Bu bilgilerin bire bir aynısını Kalkaşendî de Takvimü’l-büldân’ı kaynak göstererek vermiştir. Bkz; Ebu’l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, **Subhu’l a’sâ IV**, s. 120.

içerisindedir. Buranın bahçeleri, küçük bir nehri, çarşıları ve büyük bir camisi vardı. Burası geniş bir belde olup hayrın ve bereketin bol olduğu bir şehirdir. Behesna, Ayn-tab'ın kuzeybatısında yer alıp bu iki şehir arasında yaklaşık iki günlük bir mesafe vardır. Burası ile Sis³⁶ arasında yaklaşık altı günlük bir mesafe vardır” dedi. Ta’rîf’te “Burası Bilâd-ı Durub’a sınırdaş olup harplerin korunda tutuşmuş bir yerdir. Türkmenlerden ve Kürtlerden askeri olup bunların hala cihatta tesirleri vardır. Ayrıca naibinin saygın bir yeri olsa da Bire naibine yetişmez” dedi.³⁷

5- Amâl-i Aynâtâb (Antep): Burası Kınnesrin ordularından bir kale olup Halep’in kuzeyinde yaklaşık iki merhaledir. Mevkii dördüncü iklimde olup bazı astronomik takvim hesap cetveli sahipleri “Uzunluğu altmış iki derece otuz dakika, genişliği otuz altı derece otuz dakikadır” dediler. Aynâtâb güzel bir kale olup etrafı geniştir. Suları ve bahçeleri bol olan Aynâtâb’ın çarşıları da mühim olup tüccarlar ve ziyaretçiler için arzulanan bir mekândır. Taşa delinmiş sağlam bir kalesi olup bu kale kuzeyde Halep’e, güneyde Kala’tü-r-Rum’a, doğu ve güney cihetinde Behesna’ya yaklaşık üç merhaledir yer alır.

2. Kısım

Kuzey Halebiyye Amâli Bahsinde Mezkûr Beldelere Bağlı Yerler

Bunlar da Bilâd-ı Ermen diye bilinir.

Et-Ta’rîf “Sis mütemellikine olan yazışma da şu beldelerden bazısı *el-A’vâsım* bazısı da *es-Suğur* diye isimlendirilirdi. Rum’a olan sınırından dolayı bu şekilde isimlendirildive bu duruma Takvimü’l-büldân da işaret etti” dedi. *El- A’vâsım* için İbni Havkal; “Bölge için kullanılan bir isim olup bizatihi mekân ismi değildir ve Antakiye’de kasaba-sıdır” dedi.³⁸Bende ‘Tarsus şehrini H.171/M.787 senesinde bina edipburaya el- A’vâsım adını veren ilk şahıs Harun Reşid’tir. Bu durum el-A’vasım’ın kendi dışındaki İslâm beldelerini düşmandan korumasından dolayı bu şekilde isimlendirildiğini ortaya koyar. Küfür beldelerine sınırdaştı, düşmanın boğazında bulunurdu ve Müslüman askerleri burayı koruyordu’ dedim.

³⁶Takvimü’l-büldân’ın ana metninde *Sis* değil *Sivas* yazmaktadır. Diğer tüm bilgiler aynıdır. Bkz; Ebü’l Fidâ, **Takvimü’l-büldân** s. 265; Subhu’l-a’şâ’da ise *Sis* yazmaktadır. Bkz; Ebu’l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, **Subhu’l-a’şâ IV**, s. 120.

³⁷Subhu’l-a’şâ’nın Kala’tü’l-Müslimin, Gerger, Kâhta ve Besni’ye dair verdiği bilgiler et-Ta’rîf’teki bilgilerle aynıdır. Geniş bilgi için bkz; İbni Fazlullah el-Ömerî, **et-Ta’rîf**, s. 181.

³⁸Ebü’l Fidâ A’vâsım’ın bir bölge isimi ve Antakya’nın da a’vâsım’ın bir kasabası olduğunu belirtmiş ve İbni Havkal’ı kaynak göstermiştir. Ayrıca Takvimü’l-büldân’da “İbn Hurdâzbih’nin a’vâsım şehirlerini ziyadeleştirdiğinden bahsediliyor. Ayrıntılı bilgi için bkz; Ebü’l Fidâ, **Takvimü’l-büldân** s. 233.

El-Suğur için el-Müşterek adlı kitap “Bir isim olup her yerde düşmana karşı demek olup Suğur eş-Şam Adana ve Tarasus olmakla beraber buraları Ermeniler istila etti” dedi.³⁹Sahib-i Hama Sultan İmadüddin tarihinde “Reşid H.170/M.786 senesinde suğurların tümünü el-Cezire ve Kınnesrin’den ayırdı ve tek sınıryaptı ve burayı da *el-A’vâsım* diye isimlendirdi” dedi. “Şu durum el-Suğur ve el-A’vâsım’ın tek bir isim olmasını gerektirir” dedim ve El-Makarr eş-Şehabi’nin et-Ta’rîf’teki beyanları da buna mutabık olup et-Ta’rîf “Şu beldelerin tümünü sınırlandırdı. Kible sınırı Bilâd-ı Bağras ve bitişiğindeki yerlerin güneyine, doğu sınırı ed-Derbendât dağlarına, kuzey sınırı Bilâd-ı Karaman’a, batı sınırıAntaliya ve Alaiya’yıda içine alan Rum sahillerine kadar ulaşır” dedi.

1. Darb

Sahiliye (Sahil) ve Cebeliye (Dağlık) Bölgeleri

İki kısma ayrılır.

Amâli Cebeliye üç tanedir.

1- Amâl-i Malatıyye: Doğuya meyilli olup Halep’in kuzeyinde ve Halep’e yaklaşık yedi merhalede yer alan bir şehirdir. İbni Said “Malatya es-suğur beldelerinin merkezi⁴⁰ olup mevkii de yedi iklimden beşincisindedir” dedi. El-Etvâl adlı kitap “Uzunluğu altmış bir derece, genişliği ise otuz yedi derecedir” dedi. El-Kanûn adlı kitap ise “Uzunluk konusunda onu doğruladı, genişliğini ise otuz sekiz derece olarak belirtti” dedi. İbni Havkal “Burayı Bilâd-ı Şam’ın cümlesinden saydı ve bir merhaleye kadar burası Bilâd-ı Rum’un köylerinden biri idi” dedi. Sâhib-i Hama “Malatya Bilâd-ı Rum’dan sayıldı ve bu daha uygun idi. Bazıları da onu suğur’un köklü yerlerinden biri olarak saydılar” dedi.⁴¹ Ravzü’l-mi’târ adlı kitap “Burası kadim bir şehir idi ve onu Rumlar tahrip etti. H.189/M.804senesinde Abbasi halifelerinin ikincisi olan Ebu Cafer

³⁹Takvimü’l-büldân’da “Suğur eş-Şam Adana ve Tarsus idi. Ancak Ermeniler buraları istila etti. *Denildikten sonra Suğur ile alakalı ayrıntılar veriliyor.* Aynı şekilde Maverâünnehir ve Endülüs’te de suğurlar vardı ve küffâr oraları da istilâ etti. *Müellif bu bilgileri verdikten sonra* Bilâd-ı Rum’daki suğurlara en yakın mekân Şam’daki *Zabatra* kalesidir. Burayı Bizanslılar yıktı. Şuanda ahaliden ve ziraatten halidir. Ondan geriye surlarının suretinden başka bir şey kalmadı. Burası düz bir yerdir ve etrafını dağlar çevirir. *Zabatra* Malatya’nın güneyinde, Hisn-ı Mansur’un batısında yer alır ve adı geçen her iki Türk şehrine de yaklaşık iki merhalede yer alır” *denilmektedir.* Bkz; Ebü’l Fidâ, **Takvimü’l-büldân** s. 234.

⁴⁰El-Kalkaşendî’nin İbni Said’i kaynak göstererek verdiği bu bilgi Takvimü’l-büldân’da da aynen İbni Said kaynak gösterilerek verilmiştir. Bkz; Ebü’l Fidâ, **Takvimü’l-büldân**, s. 385.

⁴¹İbni Havkal Malatya’yı *Şam*, İbn Hurdâzbih ise *el-Cezire* suğurundan sayıyor. Ebü’l Fidâ, **Takvimü’l-büldân**, s. 235.

el Mansur⁴² burayı tekrar bina etti ve etrafına da sağlam surlar inşa etti. Ağaçları, meyveleri, nehirleri olup⁴³ etrafı da surlarla çevrilidir. Etrafını uzaklardan dağların sardığı Malatya'nın küçük de bir nehri olup bu da surlarından geçer. Suyu oldukça soğuk olan bir kanalcığı olup bu da evlerin arasındadır. Sis'in batısını çevreleyen dağın kuzeyinde, Sivas'ın güneyinde olup Sivas ile Malatya arasında yaklaşık üç merhale var. Kâhta'nın batısında olup Kâhta ile aralarında yaklaşık iki merhale var" dedi. Takvimü'l-büldân'da 'Burası H.715/M.1315 senesinde fethedildi' denildi.

2- Amâl-i Darend: Burası Malatya'nın batısında olup yaklaşık bir merhalelik mesafede yer alan bir şehirdir. Bahçeleri, nehirleri ve pınarları mevcuttur. Burası ile Halep arasında yaklaşık olarak on günlük bir mesafe vardır.

3- Amâl-i Debriki (Divriği): Debriki'de ki ب yerine و harfiyani *Devreki* olduğu söylenir. Burası Halep'in kuzeybatısında yer alıp ve oradan yaklaşık olarak on merhalelik mesafededir. Bahçeleri ve ağaçları olan Debriki'nin Halep ile arasında yaklaşık on iki günlük mesafe vardır.

Sahiliye bölgelerinde ise beş amâl vardır.

1- Amâl-i Ayas:⁴⁴Ermen (Ermeni) beldelerinden olup denize kıyısı olan bu şehir dördüncü iklimdedir. Ez-Zîc adlı kitap "Uzunluğu elli dokuz derece, genişliği ise otuz altı derece olup burası adı geçen beldelerin bir parçasıdır. Ayas ile Bağras arasında iki merhale var" dedi. Et-Ta'rîf "Ayas, Hıms (Humus)'a benzer şekilde saygın bir niyabet yapıldı. Buranın işleri de Şam naibine tahsis edildi sonra Halep naibine bırakıldı. Kendisine komşu olan Cahan (Ceyhan?) nehrine izafeten Cahaniye fütühatında ondan (Ayas) söz edilmiş. Ayas'ın, el-Nasır Muhammed bin Kalavun döneminde Ermen'den geri alınması H.738/M.1337 senesindedir ve fethin zamanı yakındır" dedi.

2- Amâl-i Tarasus: Şehrin ismi el-Bâbadlı kitapta Tarasus şeklinde olsa da lisan üzere gelen و yani *Tarasur* şeklindedir. Bilâd-ı Ermen'den olan Tarasus Rum Bahri sahilin-

⁴² Abbasi halifesi Ebu Cafer el-Mansur dönemi için geç bir tarih olup bu tarihe düşülen dipnotta da Ebu Cafer el-Mansur devrinin 136/158 (754/775) seneleri arasında olduğu ve "Yakut, Ebu Cafer el-Mansur'un Malatya'yı bina edenlerin 140 senesinde gönderildiğini nakletti" şeklinde bilgi mevcuttur. Bkz; Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, **Subhu'l-a'sâ IV**, s. 132.

⁴³Kalkaşendî'nin er-Ravzü'l-mi'târ'ı kaynak göstererek verdiği bu bilgiler Mesâlikü'l-epsâr'daki bilgiler ile paralellik göstermekle beraber Mesâlikü'l-epsâr bu bilgilere ek olarak Malatya'yı Halep'in kadim şehirlerinden biri olarak göstermiştir. İbni Fazlullah el Ömerî, **Mesâlikü'l-epsâr fi memâliki'l-emsâr II**, Tah. Kâmil Selâm el-Cubûri, Dârü'l-kutûbi'l-ilmîyye, Beyrut 1971, s. 23.

⁴⁴ Adana şehrine bağlı bulunan günümüzdeki Yumurtalık ilçesidir. Bkz; Bilge Umar, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, İnkılâp Kitâbevi, İstanbul 1993, s. 143.

de Halep'e göre kuzeybatıda yer alıp dördüncü iklimde bulunur. Takvimü'l-büldân'da "Uzunluğu elli sekiz derece kırk dakika, genişliği ise otuz altı derece elli dakikadır" dedi. Er-Ravzü'l-mi'târ "Tarsus'un etrafı surlarla çevrilidir. Burayı Er-Reşid H.170/M.786 senesinde bina etti ve H.172/M.788 senesinde tamamladı. El-Cihad, el-Safsaf, el-Şam, el-Bahr ve el-Mesdüd olmak üzere toplam beş kapısı vardır. Şehri ortadan ikiye ayıran nehrin üzerinde iki kemer bulunur" dedi. İbni Havkal "Burası oldukça bereketli bir yerdir. Burası ile Rum sınırı arasında dağlar olup Müslümanlar ile Rumlar arasında bir settir. Burada el-Me'mun bin Reşid defnedildi. Ermenilerden geri alınması el-Nasır Hasan bin Muhammed bin Kalavun zamanına denk gelmektedir" dedi.⁴⁵

3- Amâl-i Adana: Takvimü'l-büldân, Mu'cemü'l-büldân ve el-Kamûs adlı kitaplarda Adana ismindeki ا harfinin peltek ا harfi şeklinde olduğunu beyan ederler. Burası Ermen beldelerinden bir şehir olup dördüncü iklimde yer alır. Bazı astronomik cetvel sahipleri "Uzunluğu elli dokuz derece, genişliği otuz yedi derece kırk dakikadır" dedi. El-Mesâlik ve'l-memâlik adlı kitabında Ahmed bin Yakup "Burası Reşid'in bina ettiği yerlerden biridir" dedi. İbni Havkal "Adana sağlam ve mamur bir şehir olup onunla Tarsus arasında on sekiz mil vardır" dedi.⁴⁶

4- Amâl-i Sirfendikâr (İskenderun): Sahib-i Hama "Sirfendikâr şeklinde kaydetti sonra da ف harfinin yerine و yani Sirvendikâr'a çevrilmiş olabilir" dedi. Ed-Desâtir adlı kitapta "İsfendikâr şeklindedir. Burası Ermen beldelerinden bir yer olup dördüncü iklimde bulunmaktadır" denildi. Ez-Zîc adlı kitap "Uzunluğu altmış derece, genişliği otuz yedi derece ve yirmi dakikadır" dedi. Takvimü'l-büldân'da "Burası bir vadi de olup kaya üzerinde yer alan sağlam bir kaledir ve bu kaya dolayısıyla bazı tarafları surlara ihtiyaç duymuyor. Kara parçasının güney cihetinden Cahan nehrine yakındır. Tel Hamdun'un doğusunda olup yaklaşık olarak dört mil mesafesindedir" dedi.

5- Amâl-i Sis: Zamanımızda bilinen ismi Sis şeklinde olduğu ancak Sâhib Kemaleddin İbnü'l Adim'in س harfi yani Siseh şeklinde olduğu yönünde bir görüşü vardır. El-A'zizî adlı kitaptaki bilgiler onun bu bilgisiyle uyuşur. Burası Ermen beldelerinin mer-

⁴⁵Kalkaşendî'nin Tarsus ile alakalı bu malumâtı Mesâlikü'l-epsâr'ın malumâtıyla hemen hemen aynıdır. Bkz; İbni Fazlullah el Ömerî, **Mesâlikü'l-epsâr**, s. 21.

⁴⁶Ayrıca Mesâlikü'l-epsâr'da Adana için; "Önemli pazarları ve sanatları vardır" denilmektedir. Bkz; İbni Fazlullah el Ömerî, **Mesâlikü'l-epsâr**, s. 21; Takvimü'l-büldân'da ise; "Adana suğur'daki meşhur şehirlerden biri idi. Bereketli ve mamûr bir şehirdir" denilmektedir. Bkz; Ebü'l Fidâ, **Takvimül-büldân**, s. 249.

kezi olup dördüncü iklimde yer almaktadır. Ez-Zîc adlı kitap “Uzunluğu altmış derece, genişliği otuz yedi derece olan bu büyük Sis şehrinin bahçeleri ve ağaçlarının yanı sıra dikdörtgen bir dağın üzerinde olan ve etrafında üç suru bulunan bir kalesi de vardır. Sis şehri Reşid’in bazı hizmetkârları bina ettiler ve buranın ismini de Reşid, koydu” dedi. İbni Said “Burası Kuzey Suğur bölgelerinin merkezi idi” dedi. El-A’zizî “Burası ile Massisiye arasında yirmi dört mil vardır. Ermenilerden geri alınması el-Eşref Şaban bin Hüseyin zamanındadır” dedi. Bende “Fetihten sonra Sis müstakil bir niyabet oldu. Sonra Haleb’e bağlı takdimet-i asker oldu. Gazze gibi bazen müstakil bir niyâbet bazen de Dımışk’a bağlı bir takdimet-i asker olur” dedim.⁴⁷

2. Darb

Bilâd-ı Ermen’e Bağlı Küçük Amâller (Bölgeler)

Bu bahiste de sadece Türk şehirleri ve Türkmenlerle alakalı olan mekânlara değineceğiz.

3- Amâl-i Kevlak [كولاك]: Burası bir dağın başında Tarasus’un kuzeyinde ve Tarasus’a yaklaşık bir merhalede yer alan ve içerisinde Türkmenlerden bir taifenin oturduğu daire şekilli bir kaledir.⁴⁸

10- Amâl-i Kala’tü Lu’lue [أولوة]: İbni Osman’ın geri aldığı ve Kevlak’ın kuzeyinde yer alan bir kaledir.

11- Amâl-i Kala’tü Tamarun/Tamarvan [تامرون]: İsa ibnü’l Es el-Barsakî et-Türkmanî [عيسى بن الاس البرسقى التركمانى]’nin elinde olup Tarasus’un kuzeyindedir.

12- Amâl-i Senayat/Senyat Kela [سنياط كلا]: Tarasus’un kuzeyinde olup memleketin sınırları içerisinde idi. El-Mansur el-Eşref Şaban’ın zamanında İbni Karaman burayı ele geçirdi.

13- Amâl-i Balselus/Balaselvus [بلسلوص]: Bahr-i Rum sahilinde Tarasus’un batısında olup Hasan İbni Kavsî el-Barsakî et-Türkmanî’nin [حسن ابن قوسى البرسقى التركمانى] elindedir.

⁴⁷El-Kalkaşendî’nin yukarıda adı geçen kaynaklardan da faydalanarak verdiği bu bilgiler Takvimü’l-büldân ile birebir aynı olup Ebü’l Fidâ’da aynı kitapları kaynak göstermiştir. Bkz; Ebü’l Fidâ, **Takvimü’l-büldân**, s. 257.

⁴⁸ Sadece konumuzla alakalı mekânları aldığımızdan dolayı müellifin mekân sıralamalarını bozmamak adına yukarıdaki şehirleri müellifin sıraladığı şekilde aktardık.

3. Kısım

Fırat ile Dicle Arasındaki Bilâd-ı Cezire İle Halep Amâlinden Olan ve Doğu Cihetinden Fırat'a Komşu Bölgeler

Üç amâl bulunur.

Sadece konumuzun sınırlarına dâhil olan Türk şehirlerini ele alacağız.

1- Amâl-i Bire (Birecik): Burası karada doğu cihetinde olup fıratın kuzeyinde, Kala'tü'r-Rum'un doğusunda yer alan bir kaledir. Ayrıca bu iki şehir arasında yaklaşık bir merhalelik mesafe olup aralarında da fırat nehri vardır. Takvimü'l-büldân "Burayı Şam amâlinden ve Kınnesrin ordusundan saydı. İklimi yedi iklimden dördüncüsündedir" dedi. Bazı astronomik cetvel sahipleri "Uzunluğu altmış iki derece otuz dakika genişliği ise, otuz altı derece elli dakikadır. Burası bozulmayan, sağlam ve dorukta yer alan bir kaledir" dedi. Takvimü'l-büldân "Burası, çarşısı ve üretimi olan bir yerdir" dedi. İbni Said "Buranın kalesi bir kaya üzerindedir" dedi. Et-Ta'rîf "Burasının gücü ve askeri vardır" dedi.

2- Amâl-i Ruha (Urfa):Burası Fırat'ın doğusunda Diyâr-ı Mudâr⁴⁹'dır. Mevkii de dördüncü iklimde olup Kala'tü'r-Rum'a yakındır. El-Etvâl "Uzunluğu altmış iki derece elli dakika, genişliği otuz yedi derecedir" dedi. El-A'zizî adlı kitapta "Burası büyük bir Rum şehri olup içerisinde şaşırtıcı yapıtlar var" dedi. Er-Ravzü'l-mi'târ "Burasının çokça akan su kaynakları olup ondan nehirler akar. İçerisinde bahçeleri ve çokça ağaçları olup taştan etrafını çevreleyen surları mevcuttur. Ruha'nın dört kapısı olup bunlar Harran, el-Kebir, Seb' (Aslan) ve el-Ma' (su) kapılarıdır. Bilâd-ı Cezire'de ondan daha güzel dinlenme alanları ve daha çok meyveleri olan bir yer yoktur. Fırat buraya batı tarafından iki, kuzey tarafından ise bir günlük mesafededir" dedi. Takvimü'l-büldân "İçerisinde büyük bir Kilise ve üç yüzden fazla Manastır vardı. Burası bugün yani el-Devlet'ül Nasiriye devrinde harap bir vaziyettedir. Daha sonra imar edildi" dedi. Bende "Burası bugün şenlenmiş ve mamur bir yerdir" dedim.⁵⁰

⁴⁹ Samsat, Urfa, Suruç, Harran dolaylarına VII. yüzyılda Arapların Mudâr boyu yerleştiği için Araplar mezkûr bölgeye Diyâr-ı Mudâr demişlerdir. Bkz, Bilge Umar, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, s. 218.

⁵⁰Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, **Subhu'l-a'sâ IV**, s. 119-139.

2. Taraf

Şam ve Beldelerine Hâkim Olanlar

İslâmiyet öncesi ve sonrası diye iki kısma ayrılır. Birinci kısım mevzumuz sınırlarına dâhil olmadığından dolayı ele almadık.

2. Kısım

İslâmiyet Sonrasında Şam'a Hâkim Olan Melik ya da Yöneticiler

El-Eşref Halil'in tarihsel süreç içerisinde fethettiği yerlere değinilirken konumuzla alakalı olarak da Antakiye'nin fethine değiniliyor.

Antâkiye A'vâsım'ın merkezidir. Frenkler H.491/M.1097 senesinde burayı aldıklarında mezkûr bölgenin hâkimi Bağısıyan bin Muhammed İbni Alp Arslan es-Selçukî idi. Dokuz aylık bir kuşatmadan sonra Bağısıyan'ın yanı sıra yöre halkından yaklaşık yüz bin insanı öldürdüler. Antakiye'den başka Bilâd-ı Halep'ten Kefertab, Sahyun, el-Şuğr, Bakas, Sermin, Darbasak ve daha başka yerleri ele geçirdiler. Öyle ki istila hareketleri Fırat'ı aştı ve Bilâd-ı Cezire'ye kadar ulaştı. Ruha ve Seruc (Suruç)'u ele geçirdiler. Ruha ve Seruc Sultan Salaheddin Yusuf İbni Eyyüb H.584/M.1188'de el-Şuğr, Bakas ve Sermin'i fethedene kadar onların elinde kaldı. Onun fethinden sonra Frenkler Antakiye'yi geri aldılar.⁵¹ Antakiye'yi H.666/M. 1267senesinde ez-Zahir Baybars fethetti bu zamana kadar Müslümanların elinde kaldı.⁵²

Bu sebepten dolayı Ayas, Adana, Massisa (Misis)⁵³, Tarasus, Bağras, Behasna ve Darbasak gibi yerler Suğur ve A'vâsım olarak kaldı. Ermeniler H.400/M.1009'dan önce Antakiye'ye yöneldiler ve bölgelerini ele geçirdiler ve Müslümanlara daha önce vermekte oldukları haracı da vermez oldular. Ele geçirdikleri yerlere Kala'tü'r-Rum ve ona yakın yerleri de ilave ettiler. Ez-Zahir Baybars Bağras, Behasna, Darbasak ve başka

⁵¹Frenkler'in Antakiye'yi geri aldığı belirtiliyor ancak Müslümanların adı geçen yeri ne zaman fethettiklerinden söz edilmiyor. Ayrıntılı bilgi için Bkz; Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, **Subhu'l-a'sâ IV**, s. 179.

⁵²Mesâlikü'l-ebşâr'da ise "Antakya büyük bir belde olup etrafını kuşatan muazzam surları vardır. İçerisinde el değirmenleri, bahçeleri ve baklagillerin yetiştiği ziraat alanları vardır. Rum devrinde böyleydi ve hala herkesçe böyle bilinir. Şerifü'l İdrisî; Şam'da Dımaşk'tan sonra ondan daha nezih yoktur. Çarşıları, yolları, bahçeleri on iki millik bir mesafede katedilir. Süveydiye üzerinden Re's el-Hanzere'ye doğru Bilâd-ı Ermen'e bir giriş vardır dedi" denilmektedir. Bkz; İbni Fazlullah el Ömerî, **Mesâlikü'l-ebşâr**, s. 20.

⁵³Misis'i Halife Ebu Cafer el-Mansur bina etti. İbni Havkal Misis için; Misis iki şehirdir. Birisi Misis, diğeri ise Ceyhan kenarında yer alan Keferbiya'dır. Aralarında taş bir kemer vardır. Misis gayet verimli bir yerdir. Bkz; Ebü'l Fidâ, **Takvimü'l-büldân**, s. 251.

yerleri fethedene kadar Kala'tü'r-Rum onların elinde kaldı ve burayı da H.668/M.1269 senesinde de Ermenilerden aldı.

Eşref Halil bin el-Mansur Kalavun Kala'tü'r-Rum'u H.691/M.1291 senesinde Ermenilerin halifesinden fethetti ve buraya Kala'tü'l-Müslimin adını koydu.⁵⁴

Nasır Muhammed bin Kalavun, üçüncü saltanatında Ayas ve ona yakın yerleri H.738/M.1337 senesinde fethetti.

Eşref Şaban bin Hüseyin bin el-Nasır bin Kalavun, Sis ve sair Ermeni beldelerini Halep Naibi Kuştemur el-Mansur eliyle fethetti.⁵⁵

2. Cümle

Hâzır-ı(Merkez) Haleb'in Dışında Kalan Bölgeler

Üç nev'e ayrılır.

1. Nev'

Erbab-ı Süyuf'tan Olan Emirlerin Vilayetleri

İki sınıf'a ayrılır.

1. Sınıf

Naibler

Bu bahisteiki darp'a ayrılır.

1. Darb

Bilâd-ı Şamiye Hududuna Dâhil Olan Yerler

Bu bahisteon bir niyabet bulunup söz konusu niyabetlerden sadece Türk şehirlerini ele alacağız.

1- Niyâbet-i Kala'tü'l-Müslimin: Genellikle *Mukaddem Elf*⁵⁶ rütbesinde olup Ebvâb-ı Sultâniye tarafından mersûm-ı şerîf ile tayin edilir.

⁵⁴ Adı geçen kalenin ne zaman Müslümanların elinden çıktığına değinilmiyor sadece 691 senesinde fethedildiğine değiniliyor. Bkz; Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, **Subhu'l-a'sâ IV**, s. 179.

⁵⁵Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, **Subhu'l-a'sâ IV**, s. 157-179.

⁵⁶ Memlûkler'de Emirlerin yani beylerin askerleri *Ümera Memlûkları ve İktalı askerler* diye iki kısma ayrılırdı. Memalik el-Ümera denilen asker, her Emir'in kendisine ait iktâ mukabilinde beslemeye mecbur olduğu askerdir. *Ümera Miin* yani Yüzler Emiri denilen birinci sınıf ümera, iktaları nispetinde Memlûk

2- Niyâbet-i Kâhta: Bazen *Tablhâne*⁵⁷ bazen de *A'şerât* rütbesinden olup Haleb naibi tarafından tayin edilir.

3- Niyâbet-i Kerker (Gerger): Bazen *Tablhâne* bazen de *A'şerât* rütbesinden olup Haleb naibi tarafından tayin edilir.

4- Niyâbet-i Behasna (Besni): Et-Teskîf adlı kitap "*Tablhâne* rütbesinden olması gerekirken lakin bana Halep'teki bazı sır kâtipleri bazen *Takdimet elf* rütbesinden olduğunu söylediler" dedi. Et-Ta'rîf "Behasna naibinin saygın bir konumu olsa da Bire naibi-ne yetişmez. Her halükarda Ebvâb-ı Sultâniye tarafından mersûm-ı şerîf ile tayin edilir" dedi.

5- Niyâbet-i Ayntâb (Antep): Et-Teskîf "Burasının ümera-i *A'şerât* cümlesinden olduğunu aktardı. İbni Neşai'nin hattında da burasının *C* rütbesinden olduğunu zikretti" dedi. Bazı Haleb sır kâtipleri bana burasının Berkuk'un son dönemlerinde *Takdimet elf* rütbesine dönüştüğünü ve Ebvâb-ı Sultâniye tarafından tayin edilmeye başlandığını bildirdiler.⁵⁸

2. Darb

Bilâd-ı Şamiye Hududu Dışında Kalan Niyabetler

Bu bahis iki kısma ayrılır.

1. Kısım

Suğur Ve A'vâsım Beldeleri İle Bu Beldeler İçinde Muteber Sekiz Niyabet

1- Niyâbet-i Malatıye: *Tablhâne* rütbesinden olup Ebvâb-ı Sultâniye tarafından tayin edilir.

2- Niyâbet-i Derbeki (Divriği): Et-Teskîf "Bazen *Tablhâne* bazen de *A'şerât* rütbesinden olur. Her halükârda Haleb naibi tarafından tayin edilir" dedi.

olarak yüz askerin teçhiz ve istihdamından sorumluydular. Yüzler Emiri harp zamanında iktalı asker yani Cündülhalka'dan maiyetinde bulunana bin askerin kumandanıydı. Bu sebeple kendisine *Mukaddem Elf* yani binler kumandanı veyahut her ikisinin kullanılmasıyla *Emir Mie Mukaddem Elf* denilirdi. Bkz; İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, TTK, Ankara 1988, s. 218; Ayrıca Abdulfettâh A'şur, **A'sru'l-memaliki fi Mısır ve's-Şam**, Dârü'n-nahdâti'l-arabiyye, Kahire 1976, s. 415.

⁵⁷ Hizmetinde kırk ile seksen arasında memlûk bulunan emir'dir. Rütbe bakımından ise Mukaddem elf'ten sonra gelir. Bkz; Muhammed Ahmed Dehmân, **Mu'cemü'l elfaz**, s. 22.

⁵⁸ Geriye kalan diğer niyâbetler mevzumuzun dışında kaldığından değinmedik.

3- Niyâbet-i Darende: Çoğu zaman *A'şerât* bazen de *Tablhâne* rütbesinden olup her iki durumda da Haleb naibi tarafından tayin edilir.

4- Niyâbet-i Elbulusteyn (Elbistan): *Takdimet Elf* rütbesinden olup Ebvâb-1 Sultâniye tarafından mersûm-1 şerîf⁵⁹ ile tayin edilir.

5- Niyâbet-i Ayas: *Takdimet Elf* rütbesinden olup Ebvâb-1 Sultâniye tarafından mersûm-1 şerîf ile tayin edilir.

6- Niyâbet-i Tarasus: *Takdimet Elf* rütbesinden olup Ebvâb-1 Sultâniye tarafından mersûm-1 şerîf ile tayin edilir.

7- Niyâbet-i Adana: *Takdimet Elf* rütbesinden olup Ebvâb-1 Sultâniye tarafından mersûm-1 şerîf ile tayin edilir.

8- Niyâbet-i Sırfendekar: *A'şerât* rütbesinden olup *et-Teskîf*'te İbni Neşai'den naklen daha önce *Tablhâne* olduğu bilgisi geçti. Her halükarda Haleb naibi tarafından tayin edilir.

9- Niyâbet-i Sis: Şaban İbni Hüseyin devrinde fethedildi. Fethedildiğinden beri *Takdimet Elf* rütbesinden olup fetih zamanında müstakil bir niyabet kılındı. Ondan sonra Gazze gibi askeri bir mekân yapıldı. Ancak Gazze'deki mukaddem-i askerinin salâhiyetleri daha çoktu.⁶⁰

Kevlâk (Gülek) niyâbetinin de aralarında olduğu birkaç küçük niyâbete Haleb naibi asker görevlendirir ve buralara Ebvâb-1 Sultâniye'den yazışma yoktur.⁶¹

2. Kısım

Bilâd-ı Cezire Sınırlarına Dâhil Olan Fırat'ın Doğusundaki Yerler ve Bunlardan Muteber Üç Mekân

Bu bahiste Bire, Ruha ve Caber niyabetlerine değiniliyor. Ancak biz sadece konumuzla alakalı olan Bire ve Ruha niyabetlerine değineceğiz.

⁵⁹ Mersûm-1 Şerif, Divân el-İnşâ'daki görevliler tarafından devletlerarası ve hükümet merkezine bağlı eyalet ve devlete tabi kuvvetlerin (Urban, Türkmen, Ekrad) reisleri ile yapılan haberleşme ve yazışmalarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Şahabeddin Tekindağ, **Berkûk Devrinde Memlûkluk Sultanlığı (XIV. yüzyıl Mısır Tarihine Dair Araştırmalar)**, Edebiyat Fakültesi Matb., İstanbul 1961, s. 139, 140.

⁶⁰Bu niyâbete düşülen dipnotta müellifin, Niyâbet-i Sis'i bu muteber sekiz niyâbete fazladan eklediği aktarılmıştır. Bkz: Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, **Subhu'l-a'şâ IV**, s. 229.

⁶¹ Müellifimiz Kevlâk Niyâbetini mezkûr diğer niyâbetlerden müstakil bir şekilde ele aldığından dolayı bizde bu şekilde ele aldık.

1- Niyâbet-i Bire: *Takdimet Elf* rütbesinden olup mersûm-ı şerîf ile Ebvâb-ı Sultâniye tarafından tayin edilir.

2- Niyâbet-i Ruha: Et-Teskîf “Genelde *Tablhâne* rütbesinden idi” dedi. Ancak sonra Devlet’ül Mansuriye zamanında H.778/M.1376 senesinde *Mukaddem Elf* rütbesine dönüştü.

2. Sınıf

Haleb Dışındaki Erbâb-ı Süyûf’tan Olan Valiler ve Meşhur Olan On İki Vilayet

Bunlardan sadece konumuzla alakalı olan Antâkiye’ye değineceğiz.

Antâkiye: Burasının valisi bazen *asker* bazen de *A’şerât*⁶² *emiri* olur. Bana Haleb’in bazı sır kâtipleri burasının Kusayr naibine eklenmiş olması muhtemeldir” dediler.⁶³

2. Mahya’

Benî Cenkizhan/Cengizhan Memleketleri

Bu bahiste iki ülke ele alınır.

1. Ülke

İran

Cengiz hanedanı ve İran konumuzun kapsamı dışında kaldığından bu bölümü geçiyoruz. İran güney ve kuzey diye iki kısma ayrılır.

1. Kısım

Güney Tarafı

Bu da altı iklime/bölgeye ayrılır.

⁶²A’şerât, Ümera Memlûkleri kısmına dâhil olup onlar emiri demektir. Bkz; İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 219; Abdulfettah A’şur, **A’sru’l Memâlikî**, s. 415; Şehabeddin Tekindağ, **Berkûk Devrinde Memlûklu Sultanlığı**, s. 15; İsmail Yiğit, **Memlûkler**, s. 210; Fatih Ayaz, **Memlûkler (1250-1517)**, İSAM, İstanbul 2015, s. 105.

⁶³Ebu’l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, **Subhu’l-a’sâ IV**, s. 226, 230.

1. Bölge

Ceziret'ül-Fırat

Bu bölgenin memleketleri Bilâd-ı Şam'a komşuluk bakımından Mısır ve Şam memleketlerine en yakın olandır. Takvimü'l-büldân'da "Ceziretü'l-Furat'ı, Bilâd-ı Rum hududundanfirat çevreler. Bu adanın güneybatı sınırının uç kısmıdır. Güneybatı sınırı firat ile beraber Malatya'ya, Şimşat'a, Kala'tü'r-Rum'a ve Bire'ye kadar uzanır" dedi. Takvimü'l-büldân"Ceziretü'l-Furatiyye Diyâr-ı Rebia, Diyâr-ı Mudâr ve Diyâr-ı Bekr'i içine alır" dedi. Bu kısmın sadece konumuzla alakalı bölümlerini ele aldık.

Yine Ceziretü'l-Furatiyye'de meşhur birçok şehir ve kale de vardır.

Maridin (Mardin): Diyâr-ı Rebia'da dördüncü iklimde yer alan bir kaledir. El-Etvâl "Uzunluğu altmış dört derece, genişliği ise otuz yedi derece elli beş dakikadır" dedi. Takvimü'l-büldân "Burası bir dağın üzerinde olup yerden zirveye kadar olan yükseltisi yaklaşık olarak iki fersahtır" dedi. İbni Havkal "Burası dayanıklı bir kale olup fethedilmesi güçtür. Dağında cam mücevherat bulunur ve buranın yılanları olup bunlar diğer yılanlara göre daha zehirlidir" dedi.

Mardin'in hâkimleri Benî Artuk melikleri olup uzun bir süredir onların elindedir. Burası ilk hâkim olduklarından beri ellerindedir. Kadı Veliyüddin bin Haldun tarihinde "Onlardan buraya ilk hâkim olan H.407/M.1016 senesinden sonra Yakut bin Artuk idi. Mardin'i Mağann adında bir şahıstan aldı ve Melikşah ibn Alparslan es-Selçukiona bu mezkûr yeri ikta olarak verdi. Müellif tarihsel süreç içerisinde Mardin'e hâkim olan Artuk hanedanından melikleri zikrettikten sonra Necmeddin Gazi'nin *el-Mansur* lakabını aldığını ve onun hanedandan ilk sultanlık lakabını kullanan şahsiyet olduğunu ifade etmektedir.⁶⁴ Buranın günümüzdeki hâkimi *Ez-Zahir* lakaplı Nureddin İsa'dır. Hülagü, Bağdat ve bölgelerine hâkim olduğunda dönemin Mardin meliki el-Muzaffer Kara Arslan, Hülagü'ya itaatini bildirdi ve hâkim olduğu bütün bölgelerde onun adına hutbe okuttu. Kara Arslan'ın halefleri de Hülagü meliklerinin bakiyesinden olan el-Kan/Han Bağdat Said, ettiler. Ebibu şekil üzere devam ölümüne kadar nEbi Said'i ⁶⁵[القن]

⁶⁴ Necmeddin Gazi'den sonra gelen melikler de Sultanlık lakabı kullanmışlar. Mesela Melik Şemseddin *es-Salih*, Melik Fahreddin *el-Muzaffer*, Nureddin İsa *el-Zahir* lakaplarını kullanmışlar. Geniş bilgi için bkz; Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, **Subhu'l-a'sâ IV**, s. 316.

⁶⁵ خاقان قان، Tatarlar'da Bey veya Reis anlamına gelmektedir. Bkz; Muhammed Ahmed Dehmân, **Mu'cemü'l elfâz**, s. 120.

sahibine okutulan hutbeyi kesti ve kendi adına okuttu. Şuanda durum bu minval üzere-
dir. Mardin melikleri Diyâr-ı Mısır meliklerine dostlar ve aralarında yazışmalar devam
etmektedir” dedi.

Hısn-ı Keyfa: Dördüncü iklimde yer alan bir şehirdir. El- Etvâl “Uzunluğu altmış
dört derece otuz dakika, genişliği otuz yedi derece otuz beş dakikadır” dedi. El-Bâb adlı
kitap “Burası Diyâr-ı Bekr⁶⁶” dendir” dedi. El-Müşterek adlı kitap ise “Burası Dicle üye-
rinde Mayyafarikin ile Ceziret-i İbni Ömer arasındadır” dedi. El-Bâb “Haskef ile bağ-
lantılıdır” dedi. Et-Ta’rif“Eyyübi meliklerinin bakiyelerinden birisi buraya hâkim oldu.
Mısır melikleri onlara eski bağılıklarından dolayı ona ihtiram ediyorlardı ve halen bu
dostluk devam etmektedir” dedi. Et-Teskîf “Bana el-Memalik eş-Şerife kâfili el-Makarr
es-Seyfi Mencek, Nasır Muhammed bin Kalavun’un selefini tazim ettiğini çünkü bu
kimsenin babası Kalavun’un hocasıydı” dedi. Et-Ta’rif“Son zamanlarda Eyyübi melikle-
rinden el-Melik Salih Ebvâb-ı Sultâniye’ye kast etti. Dimaşk’a geldiğinde ardından kar-
deşinin tahtını almak için harekete geçtiği haberleri kendisine ulaştı. Bunun üzerine geri
döndü. Çok geçmeden kardeşinin onu öldürdüğü haberi geldi. Sonra nedamet gösterdi.
Sultana yazdı. Sultan ona bahanelerini kabul etmediğini gösteren bazı cevaplar verdi”
dedi.

Harran: El-Müşterek “Burası dördüncü iklimde zikredilen ve Diyâr-ı Mudâr’ın
içerisinde olan bir şehirdir” dedi. Takvimü’l-büldân “Uzunluğu altmış üç derece geniş-
liği otuz yedi derece elli dakikadır. Harran eskiden büyük bir şehirdi ama bugün harabe
haldedir” dedi. İbni Havkal “Burası Sabiinin (yıldızlara tapanlar)şehridir. On yedi adet
muhafızı var. İçerisinde bir tepe olup bunun da üstünde tapınakları vardır. Bu tapınağı
Hz. İbrahim ile ilişkilendirip tazim ediyorlar. Burası suyu ve ağacı az olan bir yer” dedi.
El-A’zizî adlı kitap “Ondan iki fersahlık mesafede güneydoğu yolunda bir dağ bulunur
ve toprağı kırmızı renktedir. Halk içme suyunu şehrin dışından gelen su çeşmelerinden
ve kuyularından sağlar. Burasının hâkimi Ebvâb-ı Sultâniye ile yazışır” dedi.

⁶⁶ Diyarbakır adının aslı olup Diyâr-ı Bekr adı VII. yüzyıla dayanmaktadır. O dönemde Kuzey Dicle yö-
resinde Araplardan Bekr bin Vâil boyu yerleştiği için Araplar adı geçen yöreyi bu adla anmışlardır. Bkz;
Bilge Umar, **Türkiye’deki Tarihsel Adlar**, s. 218.

Şimşat:⁶⁷El-Bâbadlı kitap “Diyâr-ı Mudâr’dan olan bir şehirdir. Burası dördüncü ikliminde Bilâd-ı Cezire’deki Diyâr-ı Bekr şehirlerindedir denildi” dedi. Resmü’l-ma’mûr adlı kitap “Uzunluğu altmış iki derece kırk dakika, genişliği otuz sekiz derece kırk beş dakikadır” dedi. El-Bâb“Burası Amid ile Harte Birt arasında yer alan Suğur beldesidir” dedi. İbni Havkal “Burası el-Cezire’nin yakınındadır.⁶⁸ Buranın hâkimi Ebvâb-ı Sultâniye ile yazışır” dedi.

Hizan: El-Bâbadlı kitap “Burası dördüncü iklimde el-Cezire’deki Diyâr-ı Bekr şehirlerindedir” dedi. Takvimü’l-büldân “Uzunluğu altmış beş derece, genişliği otuz yedi derece yirmi dakikadır” dedi. El-Bâb“Burasının ağaçları bol olmakla beraber hususiyetle de fındık ağaçları⁶⁹ çoktur. Burası dağlar arasındadır, suları vardır. Burasının hâkimi de Ebvâb-ı Sultâniye ile yazışmaktadır. Et-Teskîf’te “Burasının hâkimi İzzeddin idi. Ondan sonra oğlu Esededdin yerine geçti” dedi.

Ra’s-ı A’yn (Ceylanpınar): Takvimü’l-büldân “Burası aynı zamanda *Ayn Vardah* عين وردة diye isimlendirilir. Ra’s-ı A’yn yedi iklimden dördüncüsünde el-Cezire’deki Diyâr-ı Rebi’a şehirlerindedir” dedi. İbni Havkal “Üç yüzden fazla kaynak suyu olup bunların hepsi berraktır. Habur nehri bu kaynaklardan meydana gelir. Es-Semaa’niburayı diclenin menbaı olarak gösterdi ancak yanlış oldu” dedi. El-A’zizî’de “Diyâr-ı Mudâr cihetinden Rebia’ diyarının ilk şehirlerindedir. Es-Sema’nî burayı Diyâr-ı Bekr beldelerinden diye zikretti. Ancak İbnü’l Esir bunu reddetti ve burası el-Cezire şehirlerindedir” dedi. El-Bâb “Burası Harran’a iki günlük mesafededir müfessir Rasanî’ye nisbetle buraya Ra’s-ı A’yn denilmiştir” dedi.

Mayyafarikin (Silvan): El-Bâb “Burası dördüncü iklimde el-Cezire’deki şehirlerden biridir” dedi. Resmü’l-ma’mûr adlı kitapta “Uzunluğu altmış beş derece kırk dakika, genişliği otuz derece elli beş dakikadır” dedi. İbni Said “Burası Diyâr-ı Bekr’in merkezidir” dedi. İbni Havkal “Mayyafarikin el-Cezire ile Ermeniyeye arasındadır” dedi. El-Bâb “Taşlardan etrafını çevreleyen surları vardır ancak burası Hama şehri kadar de-

⁶⁷ Elazığ’ın Palu ilçesine bağlı günümüzdeki Örencik Köyü yakınlarında yer alır. Bizans çağında *Asmosata* diye anılan Şimşat’a Ermeniler *Aşmuşat*, Süryaniler *Arşemşat*, Araplar ise *Şimşat*, *Sumaysat/Sumaysat* diyorlardı. Bkz; Bilge Umar, **Türkiye’deki Tarihsel Adlar**, s. 111.

⁶⁸ Bu cümlenin üzerine düşülen dipnotta “Takvimü’l-büldân’da Şimşat’ın bir suğur bölgesi olduğu” bilgisi verilmiştir. Bkz; Ebu’l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, **Subhu’l-a’sâ IV**, s. 319.

⁶⁹Subhu’l-a’sâ’nın ana metinde شجر البندق şeklinde geçmektedir. El-bunduk Arapça’da fındık anlamında gelmektedir. Ana metinde geçen hali için bkz; Ebu’l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, **Subhu’l-a’sâ IV**, s. 320.

ğildir. Mayyafarikin bir dağın eteğinde olup bu dağın kuzeyinde yer almaktadır. Etrafını çevreleyen bahçeleri ve suları vardır. Küçük bir nehri olup ondan bir atın koşu mesafesi (tur) kadardır. Kuzey ile batı arasında *Ayn Hanbus* **عين حَبُوص** diye isimlendirilen bir çeşmesi vardır. Bölgelerini kat eder ve bahçelerinden geçer. Burası ile Musul arasındaki mesafe Hısn-ı Keyfa'ya göre altı, Mardin'e göre sekiz gündür. Farikî'ye nisbetle buraya Mayyafarikin denilmiştir” dedi. El-Bâb “Bazıları harflerinin çoğunu hazf ettiler. Buranın hâkimi de Ebvâb-ı Sultâniye ile yazışmaktadır” dedi.⁷⁰

Nasıbin (Nusaybin):⁷¹ El-Bâb “Nasıbin, dördüncü iklimde el-Cezire'nin Rebia' diyarı şehirlerindedir. İbni Said “Burası Rebia' diyarının merkezidir. Kendine özgü beyaz gülleri olup kırmızı gülleri yoktur. Şehrin kuzeyinde *Cudi* denilen büyük bir dağ olup Nuh'un gemisi bunun üzerine konmuştur. Bu dağdan dökülen ve *Hirmas* **هرماس** diye bilinen nehri şehrin surlarından ve bahçelerinden geçer. Aynı zamanda şehirde öldürücü akrepler de vardır” dedi.

Amid: El-Bâb “Burası dördüncü iklimde yer alan el-Ceziredeki Diyâr-ı Bekr şehirlerindedir” dedi. El-Etvâl “Uzunluğu altmış yedi derece yirmi dakika, genişliği otuz yedi derecedir” dedi. Takvimü'l-büldân ise “Burası dicle üzerinde yer alan ezeli bir şehirdir” dedi. İbni Havkal “Etrafını çevreleyen son derece sağlam surları vardır” dedi. El-A'zizî “Demirin işlev göremediği ateşin zarar veremediği yani aciz kaldığı siyah taşlardan olan surları hem şehri hem de su kuyularını kuşatmıştır. Ayrıca bahçeleri ve ziraat alanları çoktur” dedi. İbni Havkal “Burası oldukça bereketli bir yerdir” dedi.

Hanî[حانى] : El-Bâb adlı kitapta “Şuan da bu şekilde biliniyor. Ancak es-Semaa'nî **حانا** şeklinde dedi. Burası el-Cezire'nin Diyâr-ı Bekr şehridir. – Yedi iklimden dördüncüsündedir- Kürt bir hâkimi olup Diyâr-ı Mısır'daki Ebvâb-ı Sultâniye ile yazışır” dedi.

Bilki, bu ada doğu cihetinden Bilâd-ı Şamiyye'ye bağlantısı dolayısıyla Diyâr-ı Mısriye memleketlerine komşudur. Bu adanın bazı memleketleri Halep amâli'nde geçti.

⁷⁰Mesâlikü'l-ebşâr bu bilgilere ek olarak Meyyafarikin'in dönemin meşhur hatibi Ebu Yahya Abdürrahim bin Muhammed bin İsmail bin Niyâbe'nin memleketi olduğunu ve bu zatın Hamdanilerin Halep kolunun meşhur emiri Seyfuddevle'nin yanına gidişinden bahsedilmektedir. Bkz; İbni Fazlullah el Ömerî, **Mesâlikü'l-ebşâr**, s. 27.

⁷¹ Mardin ilinin Nusaybin ilçesi olup, *Nisibis* şeklinde de kaynaklarda zikredilir. Gaziantep'in Nizip ilçesiyle aynı kökenden gelmektedir. Nizip ise kaynaklarda *Nisibis*, *Nisybin* şeklinde geçmekle beraber Nizip'i Nusaybin'den ayırt etmek için mesela Arap coğrafyacısı Yakut, Nizip için “Fırat kıyısındaki Nisibinü'r-rum” ifadesini kullanmıştır. Bkz; Bilge Umar, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, s. 604.

Diyâr-ı Mısır memleketlerinden olan Ruha, Kala'tü'l Caber gibi. Halep ile Ruha arasındaki mesafe malumdur. Ruha ile Harran arasındaki mesafe bir gündür. Harran ile Ra's-ı A'yn arasındaki mesafe üç gündür. Ra's-ı A'yn ile Nasıbin arasındaki mesafe ise üç merhaledir. Nasıbinden Mavsıl/Musul'a de dört merhaledir.⁷²

2. Kısım

Kuzey İnan Memleketindeki

Geleneksel Bölgeler

1. Bölge

İrminiye/Ermeniye

Diğer bahislerde olduğu gibi bu bahiste de sadece mevzumuzla alakalı mekânları ele aldık.

Siirt: Takvimü'l-büldân “Burası dördüncü iklimde el-Cezire'nin Diyâr-ı Rebia' şehirlerindedir. Burası bir vadinin etrafını çevrelediği dağın üzerindedir. Kuzeydoğu yönünden burası dicle sahiline yakındır. Maarra'dan daha büyük olan Siirt'te incir, nar ve üzüm ağaçları bulunmakla beraber bütün bunlar sulanmaz. Bütün bu ziraat yağmura endekslidir. Halkının içme suyu kuyulardandır. Burası güney cihetinde Mayyafarikin'e bir buçuk günlük, kuzey cihetinde Amid'e dört günlük, kuzeydoğu cihetinde Mavsıl'a (Musul) beş günlük mesafededir” dedi.

Erzencan (Erzincan): Takvimü'l-büldân “Beşinci iklimdedir” dedi. El-Etvâl “Uzunluğu altmış üç derece, genişliği otuz dokuz derece elli dakikadır” dedi. İbni Said “Burası Sivas ile Erzen-i Rum arasındadır ve bunlardan her birisi arasında kırk fersah vardır. Burası ile Erzen arasındaki alanın hepsi otlaklıktır. Erzencan hâkimi Ebvâb-ı Sultâniye ile yazışır” dedi.

Erzen: Takvimü'l-büldân “Beşinci iklimde yer alan Erzen, Ermeniye bölgelerindedir” dedi. El-Etvâl “Uzunluğu altmış beş derece, genişliği otuz sekiz derece elli beş dakikadır” dedi. Takvimü'l-büldân “Burası Erzen-i Rum değildir ve Hilat'a üç günlük

⁷²Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, **Subhu'l-a'sâ IV**, s. 313-327.

mesafededir” dedi. El-Bâb“Erzen’i el-Cezire’deki Diyâr-ı Bekr’den gösterdi.⁷³ Doğrusu geçtiği üzeredir. Buranın hâkimi de Ebvâb-ı Sultâniye ile yazışır” dedi.

Bidlis (Bitlis):Takvimü’l-büldân “Bidlis dördüncü iklimdedir” dedi. El-Etvâl “Uzunluğu altmış beş derece otuz dakika, genişliği otuz sekiz derece kırk beş dakikadır” dedi. Takvimü’l-büldân “Burası Mayyafarikin ile Hilat arasındadır. Bidlis’in etrafı surlarla çevirili ancak bu surların yarısı bozuldu. Suları dış taraftaki kuyulardan gelip şehri kat eder. Bir vadi de bahçeleri vardır. Burası dağların arasında olup dağlar etrafını çevreler. Derece bakımından burası Hama’nın altındadır” dedi. İbni Havkal “Bidlis küçük, mamur, verimli ve hayrın bol olduğu bir beldedir. Buranın kışı şiddetli karı çoktur. Şehrin sahibi Ebvâb-ı Sultâniye ile yazışır” dedi.

Ahlât: Takvimü’l-büldân “Buraya Ahlât’ın yanı sıra *Halat* خلاط da denilir ve buranın mevkii beşinci iklimdedir” dedi. El-Etvâl “Uzunluğu altmış beş derece elli dakika, genişliği ise otuz dokuz derece yirmi dakikadır” dedi. Takvimü’l-büldân “Düzlük bir mekân olan Ahlât’ın bahçeleri ve nehirleri çok olup nehirleri de Dımaşk nehirlerine benzer. Harap halde olan surları vardır. Burası Dımaşk kadardır. Dağlar ondan bir günlük mesafeden daha çoktur ve soğuğu şiddetlidir” dedi. İbni Said “Ermeniye’deki en saygın şehirdir ve şöhreti ulu şehirlerden biridir” dedi. İbni Havkal “Burası hayrın bol olduğu mamur ve küçük bir beldedir” dedi. El-A’zizî“Burası ile Bidlis arasında yedi fersah vardır” dedi.⁷⁴

4. Fasıll

-İkinci Makalenin Dördüncü Babından-

Diyâr-ı Mısır ve Diyâr-ı Mısır’a Bağlı Bölgelerin Kuzeyindeki Memleketler

Bu bahis iki kısma ayrılır.

⁷³Arzan, Arzen, Erzen ve Arzun gibi birbirine yakın bu isimlerle kaynaklarda zikredilen Erzen’i, Takvimü’l-büldân’ın aksine el-Cezire bölgesinden bir şehir olarak gösteren el-Bâb isimli kaynağın kaydını doğru kabul edersek burasının Bilge Umar’a göre Siirt’in sınırları içerisinde yer alan bir yerleşim yeri olması gerekir. Zira Batman Çayı ile Siirt arasındaki bölgeye *Arzenene* deniliyordu. Bkz; Bilge Umar, **Türkiye’deki Tarihsel Adlar**, s. 117, 118.

⁷⁴Ebu’l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, **Subhu’l-a’sâ IV**, s. 352-355.

1. Kısım

Kustantini/Kostantin Haliç'inin Doğusu İle Ermeniye Arasında Yer Alan ve Bilâd-ı Rum Diye Bilinen Müslümanların Elindeki Beldeler

Et-Ta'rîf "Buralar, şunda Bilâd-ı Derbendât diye bilinir" dedi. Et-Ta'rîf ve Mesâlikü'l-ebşâr *Bilâdü'l-Etrâk* diye isimlendirdi. Onun *el-Etrâk* ile muradı *Türkmenler*'dir. Bilâd-ı Derbandat'ın mülkü onların eline geçti. Takvimü'l-büldân'da "Şu beldeleri –Anadolu- batı cihetinden Bahr-ı Rum, Kostantin Haliç'inin tamamı ve Kırım Denizi, güney cihetinden El-Cezire ve Şam beldeleri, doğu cihetinden Ermeniye, kuzey cihetinden ise Bilâd-ı Kurc ve Kırım Denizi etrafını çevreler" denildi. Et-Ta'rîf'te buna muhalefet etmedi ve "Orası Kostantin Haliç'i ile Kırım Bahri arasında sınırlanmıştır. Doğusundan Bahr-ı Niş [بحر نيّش] ile isimlendirilen Kırım Bahri, batısından ise Kostantin Haliç'i ile son bulur. Kostantiniye'ye entegre olduğu halde sınırlanır. Güney'de ise Şam Bahri'nin sınırlandığı Bilâd-ı Ermen ile son bulur. Genel itibariyle burası Diyâr-ı Mısır memleketlerinden olan Şam beldelerine bağlı Ermeni beldelerinin doğusunda olupkeşim noktasındadır. Velhâsılı bu beldelerin başlangıcı doğudan; Bilâd-ı Cezire ve çevresinin kuzeyindeki batı Ermeni hududu ve günümüzde Halep memleketine bağlı Ermeni beldeleri şeklindedir. Batı cihetinde ise Bahr-ı Rum bulunur. Bahr-ı Rum, güneyden kenarında kalır ve Kostantin Haliç'ine ulaşana değin ona doğru uzanır. Haliç, onu çevreler ve onunla batı cihetinde Kırım Bahri ile bitişir. Sonra kuzey cihetinden Anadolu ile ada gibi bitişir. Doğu tarafı hariç deniz onun tüm etrafını çevreler" dedi.

Mesâlikü'l-ebşâr'da "Burasının –Anadolu- en zengin ülkelerden olduğunu zikrettikten ve uzun kelimadan sonra: "Burasının şiddetli bir soğuğu ve tarif edilemeyen kışı vardır. Buranın sakinleri kış vakti girmeden kışa hazırlık yaparlar. İhtiyaç duyabilecekleri şeyleri tedarik ederler ve bunları evlerine stoklarlar. Kurutulmuş eti, yağı (bitki veya hayvan yağı) ve hamrı/alkollü içecekleri çoğaltırlar -Rum çağına dair kayıtlar- Böylelikle kış günleri müddetince yerler ve içlerler. Evlerinden çıkmazlar, bunu isteseler de yapamazlar. Taki karlar çözülmüncye kadar. Şu günler, onların yaşam bolluğudur" denildi.

Anadolu bahsi beş cümle de ele alınır.

1.Cümle

Mezkûr Mekânların Kapsadığı Kısımlar

İki darb'a ayrılır.

1. Darb

Mısır'daki Ebvâb-ı Sultâniye (Hükümet Merkezi) İle Yazışan Melikler'in ve Yöneticilerin Oturduğu Mekânlar

El-Makarr eş-Şahabî bin Fazlullah'ın Ta'rîf ve Mesâlikü'l-epsâr adlı kitaplarında meliklerin ve yöneticilerin bulunduğu mekânlardan zikrettiği ve Mesâlikü'l-epsâr'da memalik/memleketler ile ifade edilen on altı mekânın bahsi hakkındadır. O tertibi bozsa da bizde onun aktardığı şekilde aktaracağız.

1. Mekân; Kirmiyân (Germiyan)

Bu beldelerin doğusunda yer alır. Orta büyüklükte bir şehir olan Germiyan, taş yapılı olup etrafı surlar ile çevrilidir. Mescitleri, çarşıları ve hamamları var. Şehrin ortasında korunaklı ve sağlam bir kale olup bu da yüksek bir dağın zirvesindedir. Şehrin dışında akan nehirler, ağaçlar ve çeşitli meyvelerin olduğu bahçeler mevcuttur.

2. Mekân; Tunğuzlu (Denizli)

Bu şehirlerin ortasında yer alan Tunğuzlu orta büyüklükte bir şehir olup mimari yapısı taştandır. Şehrin etrafında sur yoktur. Şehrin içinde mescitler, çarşılar ve hamamlar, şehrin dışında ise akan nehirler ve meyve bahçeleri mevcuttur.

3. Mekân; Tuvaza تواز

Mesâlikü'l-epsâr "Tuvaza Germiyan'ın doğusunda yer alır. Mevkii Kirmiyân'ın doğusu ile Berki (Birgi)'nin güneyi arasındaki kısımdır. Buranın dört kalesi ve yaklaşık altı yüz köyü vardır. Asker sayısı yaklaşık dört bin atlı, on bin piyade'dir. Tuvaza şehrini Kastamonu'nun cümlesinden saydı veburada Murad Bek adındaki sahibinden önce bir emir vardı" dedi. Et-Ta'rîfise "Onun ismini Erina/Erayna" diye zikretti.

4. Mekân; Hamideli (Hamidli)

Mesâlikü'l-epsâr "Hamideli bölgenin ismidir. Şehrin merkezide Berku (بركو)'dur. Şehrin mevkii Berku'dan Karâsâr'a kadar olan kısımdır. Buranın sahibi aynı zamanda Belvâc, Karaağaç ve Ekridüz (Eğirdir)'dür. Bu beldelerin şehirleri az köyleri çoktur.

Şehirde on beş kale var. Asker sayısı on beş bin atlı ve bir o kadar da piyade” dedi. Et-Ta’rîf “Zamanında buranın sahibi Dündar idi, Antalya sahibi Yunus’un kardeşidir. O vakit Antalya Benî Hamid memleketinden idi” dedi.

5. Mekân; Kastamoniye

Takvimü’l-büldân “Sınırlarına dâhil olan şu beldelerin doğusunda olup mevkii yedi iklimden altıncısındadır” dedi. İbni Said “Şehrin uzunluğu elli beş derece otuz dakika, genişliği ise kırk altı derece kırk sekiz dakikadır” dedi. Kastamonu Türkmenlerin merkezidir. Kostantin’e gaza düzenliyorlar. Kastamonu Hirakle’nin doğusunda, Sinop’tan üç merhaledir, beş merhale de denildi. Doğuda Enküriye’ye beş günlük mesafedir. O bölge halkından bazı kimseler; şehrin orta büyüklükte olduğunu söylediler. Şehir taş yapılmış bir mimariye sahip olup içinde mescitler, çarşılar ve hamamlar var. Şehrin etrafında sur olmayıp dışında nehirler ve meyve bahçeleri mevcuttur” dedi.

Mesâlik’ül-ebâr; “Kastamonu’da Anadolu’nun üstün yük beygirleri olup bunların bir kısmı Arap atlarına tercih edilir. Bunlarda da Arap atları gibi korunan üstün beygirler mevcuttur. Bu atlar özellikle kendi ülkesinde tekinin değeri bin dinarın üstüne kadar değer kazanır. O atı bilenler bu parayı çok bulmaz” dedi.

Et-Ta’rîf “Son zamanlarda burası Süleyman Paşa’nın elindeydi. O büyük bir emirdi. Adedi (sayı) çok, hayrı da bol biriydi. Heybet sahibi ve güçlüydü. Sonra öldü. Mülküne oğlu İbrahim Şah’ı varis kıldı. İbrahim babasına karşı itaatsiz ve rızası dışında hareket eden biriydi. Sadece Sinop elindeydi. Zamanımızda burası onun mülkü içerisindeydi. Asker sayısı bize bildirildiğine göre otuz bin atlı civarındadır” dedi.

6. Mekân; Fâvyâ فَاوِيَا

Mesâlik’ül-ebâr “Fâvyâ Samsun’a batı cihetinden komşudur. Buranın emirinin on şehri ve aynı şekilde kaleleri var. Asker sayısı yedi bin atlı civarındadır. Bununla beraber piyadelerin de adedi çoktur. Para birimi yarım dirhem halis gümüşü, ağırlık ölçüsü ise on altı Mısır ritildir. Ölçeği ise bir Mısır irdebi gibidir. Fiyatları ucuzdur” dedi. Ta’rîf adlı kitapta “Zamanında buranın sahibi Muradeddin Hamza idi. O zayıf bir melik olup kendi meclislerinde cana yakın biridir” denildi.

7. Mekân; Bursa

“Bursa bu şehirlerin -zikredilen mekânlar- kuzeyinde olan büyük bir şehirdir. Mimari yapısı taş ve tuğladan olup binaların çatıları tahtadandır. Çatıların çoğunluğu

deve hörgücü tarzında çıkıntılıdır. Şehrin içinde mescitler, çarşılar ve hamamlar olup bazı hamamların suyu sıcak kuyulardan çıkıyor. Şam'daki Taberiye ile aynı şekildedir. Şehrin büyük surları olup şehrin ortasında sultanın oturduğu yüksek bir kale var. Yine çeşit çeşit büyük sarayların yanı sıra bir cami ve üç adet hamam var. Şehrin kenar mahallesinin dışında iki nehir var.

Bunlardan birincisi *Kukdera/Gökdere?*(كُذْرَا) diye isimlendirilir. Manası Mavi Vadi olup bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi çıkış noktasının mavi bir gölden olması dolayısıyladır. Şiddetli akıntı sebebiyle dağdan taşlar kesilir. O bölge ehlinden olan kimseler bu taşları götürüp bunlarla imar yapıyor ve Bursa'nın çoğu imarı bu şekildedir.

İkincisi *Münirbâşı* (منر باشي) diye isimlendirilir. Bu nehir Fırat derecesinde bir nehirdir. Şehri ikiye ayırır ve merkezinden geçer. Şehirde içerisinde gümüş olan ve *كَمْش* (Kümüş) ile isimlendirilen büyük bir dağ vardır.

Bursa evlad-ı Osmancak (عُثْمَانُ جُوقُ) 'ın memleketinin merkezidir. Onlar hali hazırda o beldelerin reisleridir. Et-Ta'rîf "Zamanında burasının sahibi Erhan bin Osman idi" dedi. Mesâlikü'l-ebşâr Şeyh Haydar el-Uryanî'den rivayetle "Erhan bin Osman'ın asker sayısı yirmi beş bin civarında olup Kostantiniye sahibi ile aralarında harpler söz konusudur. Bu harplerin çoğunda İbni Osman üstün geldi. Her ay getirdiği para karşılığında Rum meliki onu korurdu. İbni Osman, Hristiyanların beldelerine doğru adayı geçti ve etrafı tahrip etti. Çiftçilere karşı iyi davranırken komutanlara karşı ise şiddetli bir şekilde saldırdı. Taraflar karşılaştığında kanlar seller gibi akar, zaferin kılıçları düşmanı parçalar" dedi.⁷⁵

8. Mekân; Ekîrâ اكيرا

Mesâlikü'l-ebşâr "Bu şehir kuzeyde Bursa'ya komşudur. Kasîs (قسييس) dağı güneyinde, Sinop kuzeyindedir. Ekira Sinop'a çıkan yollardan biridir. Kaleleri ve askerleri çoktur. İpeğin çoğu buradan çıkarılır. Ölçüsü yaklaşık yarım irdebtir. Buranın ritli sekiz Mısır ritlidir⁷⁶. Fiyatları ucuz" dedi. Et-Ta'rîf "Zamanında buranın sahibi Saruhan bin Karesi idi ve hangi Türkmen kabilesinden olduğu belli değildir" dedi.

⁷⁵Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'shâ V*, s. 343.

⁷⁶ Bir ritil yaklaşık olarak 2564 gr'dır. Mısır ritli ise 450 gr'dır. 450X8: 3600 gr.

9. Mekân; Marmara⁷⁷ مرمر

Bu şehirlerin kuzeyinde olup içerisinde mermer (Marmar) ocağının olduğu bir dağ vardır. Ravzü'l-mi'târ adlı kitapta “Rumlar رخام Riham’a, marmara (mermer) derler ve şehir bununla yani Marmara diye isimlendirildi” denildi. Ta’rif’te “Zamanında bu şehrin sahibi Bahşa bin Karesî [بخشى بن قراسى] olup hangi Türkmen kabilesine mensup olduğu belli değildir. Belde sakinlerinden bazıları şehrin harap olup mahvolduğunu ve içerisinde binaların kalmadığını bildirdiler” dedi.

10. Mekân; Mağnisiya (Manisa)

Mağnisiya bu beldelerin –sıraladığımız şehirler- ortasında yer alır. Orta büyüklükte bir şehir olan Mağnisiya (Manisa) taş yapılı olup etrafı surlarla çevrilidir. İçerisinde mescitleri, çarşıları, hamamları ve otlaklık alanları vardır. Ta’rif’te “Zamanında buranın sahibi Saruhan idi” dedi. Bundan fazlasını zikretmedi.

11. Mekân; Nîf⁷⁸ (نيف)

Zikredilen şehirlerin ortasında yer alan Nîf güzel bir şehirdir. Mağnisiya’ya yakınlığı yaklaşık iki merhaledir. Taş yapılı olan bu şehrin içerisinde mescitler, çarşılar ve hamamlar mevcuttur. Dışında da nehirleri, ziraat alanları ve muhtelif meyvelerin olduğu bahçeleri mevcuttur.

12. Mekân; Berikî⁷⁹ بركي

Orta büyüklükte bir şehir olan Berikî (Birgî?) şehrinin, Nîf şehrine yakınlığı iki merhaledir. İçerisinde mescitleri, çarşıları, hamamları, suları ve ziraat alanları mevcuttur.

⁷⁷Bilge Umar “Marmara, Hellen dilindeki *Marmaron*’un çoğul biçimidir. Bizdeki *mermer* Marınoran’dan bozmadır. Hellen dilindeki sözcük ise parıldamak anlamına gelen *Marmairo* fiiliyle bağlantılıdır” demektedir. Ayrıca Umar maddeler halinde açıklamalarda bulunduğu Marmara bahsinin dördüncü maddesinde ise burasının Salihli ile Kula arasında yer alan bir ilkçağ kasabası olduğunu ve günümüzdeki adının Mermer/Gölmarmara olabileceğini ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Bilge Umar, **Türkiye’deki Tarihsel Adlar**, s. 549.

⁷⁸ İzmir’in günümüzdeki Kemalpaşa ilçesidir. Bilge Umar, **Türkiye’deki Tarihsel Adlar**, s. 602.

⁷⁹ Müellifimizin Anadolu’ya dair verdiği bilgilerde birden fazla Birgi bahsi bulunmaktadır. Mesela 4. Mekân’daki Hamideli bahsinde Berku (بركو) şeklinde geçmekle beraber burasının Hamideli’nin merkezi olduğundan ve Karâsar taraflarında bulunduğundan söz ediliyor. 15. mekdandaki müstakil Beriki (بركي) bahsinde ise burasının Nîf (نيف)’e yakın bir yer olduğundan söz ediliyor. Ayrıntılı bilgi için Bkz; Eş-Şeyh Ebu’l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, **Subhu’l-a’sâ fi smâa’t’il-inşâ V**, Huk. Darü’l-kütübi’l-hudûviyye, Matbaa’tü’l-emiriyye, Kahire 1915, s. 341-345.

13. Mekân; Fûke(فوكه)⁸⁰

Ta'rîf'te "Zamanında buranın sahibi Erhan bin Menteşa idi" denildi.

14. Mekân; Antaliya (Antalya)

Takvimü'l-büldân "Antaliya (Antalya) şehrinin mevkii yedi iklimden dördüncüsündedir. Uzunluğu elli dört derece ve otuz iki dakikadır. Genişliği kırk bir derece ve kırk bir dakikadır" dedi. İbni Said "Antaliya meşhur bir şehirdir" dedi. İbni Havkal Antalya için "Ahalisi çok, alanı geniş, sağlam ve sahilde yer alan bir Rum kalesiydi" dedi. Takvimü'l-büldân'da "Denizin girişinde –kenarında- olan Antaliya'nın surları taştan olup son derece sağlamdır. Biri denize diğeri karaya bakan olmak üzere iki kapısı vardır. Orayı gören birisi bana Antaliya'nın ağaçları, bahçeleri, akan suları olup şehrin ortasında da sağlam bir kale olduğunu ve bu kalenin içerisinde *Sabâb* diye bilinen bir nehrin olduğunu söyledi. Antaliya'da ekşigiller çokçadır; Turunç, portakal, limon ve buna benzer şeyler" zikredildi. İbni Said "Antaliya Rumlar'ın idi asrımızda müslümanların eline geçti. İçerisinde Sahib-iDurub'unfilosu var ve buranın limanı fırtınalarda güvenli değildir" dedi.

Takvimü'l-büldân'da "Buranın hâkimi o belde ehlinden bir şahıs idi. Buradan şehrin bazı taraflarına doğru çıktı. Bunun üzerine Türkmenler baskın yaparak burayı ele geçirdiler ve sonra da şehrin hâkimini yakalayarak öldürdüler. Zamanımızda burasının sahibi Benî Hamid Türkmen meliklerinden idi" dedi. Ta'rîf'te "Zamanında Antaliya sahibinin ismi Hızır bin Yunus idi" dedi. Mesâlikü'l-epsâr'da "Zamanında buranın sahibi Evlad-ı Menteşâ'den Hızır bin Düндâr olup askerleri yaklaşık kırk bin atlı civarındadır. Sonra da Benî Düндâr'ın Mısır meliklerine intisabı olup onlardan birinin Mısır'da nüfuzu var idi" dedi.

15. Mekân; Karâsâr⁸¹

Et-Tekâ Karâsâr'ı olarak bilinir. (وتعرف بقراصار التكا) Tekayüksek bir dağın üzerinde yer alan bir kaledir. Dağ seviyesine kadar varoşlar (kenar mahalle) etrafını çevreler.

⁸⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Menteşeoğulları'nın hâkim oldukları Muğla, Balat, Milas ve Çine taraflarından Mesâlikü'l-epsâr'da Foke eli diye bahsedildiğini aktarmaktadır. Burdan yola çıkarak *Foke* diye zikredilen yerin Fenike olduğunu söyleyebiliriz. Bkz; İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK, Ankara 1937, s. 19; Ancak Bilge Umar, burada geçen *Foke*'nin Fenike olmasını kuşku bulmakla beraber doğrusunun Bozburun yarımadasında bulunan Fenaket olabileceğini ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz; Bilge Umar, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, s. 268.

⁸¹ Antalya havalisindeki Perga/Perge şehrinin Beylikler döneminde (XIII. ve XIV. yy) kullanılan adıdır. Buradaki Teke'den kasıt Teke Türkmenleridir. Bkz; Bilge Umar, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, s. 774.

Kenar mahallenin etrafında dağda ziraat alanları ve bahçeleri vardır. Ta'rîf'te "Zamanında buranın sahibi Zekeriya idi. Et-Tekâ Karâsâr'ı, Sâhib-i Karâsâr şehrinden farklıdır. O Bilâd-ı Rum'un ortasında, Karâsâr'ın batısında ve Antaliya'nın kuzeyinde yer alan latif bir şehirdir" dedi.

16. Mekân; Erminâk (Ermenek)

Erminak Rum'un doğusunda yer alan bir şehirdir. Taş yapıları olan bu şehrin surları yoktur. İçinde mescitleri, çarşıları, hamamlarının yanı sıra bahçeleri çok olup meyveleri de boldur. Ancak şiddetli bir soğuğu vardır. Ta'rîf'te "Erminâk'ın evlâd-ı Karaman'ın elinde olduğu" zikredildi. Mesâlik'ül-epsâr'da "Hükümdarlık Mehmed bin Karaman'ın elinde idi" denildi. Et-Ta'rîf "Buraya nihai olarak yerleşen Şevval/Haziran-Temmuz H.767/M.1366 senesinde Alaaddin Ali Bek bin Karaman idi" dedi.

Teskîf'te zikri ziyade kılınan beş mekân şunlardır.

1. Mekân el-'Âlâya

Alaya'nın mevkii yedi iklimden beşincisindedir. Takvimü'l-büldân "Uzunluğu elli iki derece, genişliği otuz dokuz derece ve otuz dakikadır. Burası Alaaddin Ali'nin inşa ettiği yeni bir şehirdir. Rum'daki bazı Selçuk meliklerine nisbet edildi. Neseb üzere ona "Alâiyye" denildi sonra insanlar bunu hafiflettiler ve A'lâya dediler. A'lâya'dan gelen bir grup bana burasının Bahr-i Rum (Akdeniz)'un girişinde olup Antalya'dan daha küçük bir belde olduğunu doğruladılar. Antalya'dan iki günlük mesafede güney'dedir. Etrafını çevreleyen surları olup suları ve bahçeleri çoktur" dedi.

Teskîf'te "Zamanında buranın hâkimi Hüsameddin Mahmud bin Alaaddin idi. Şevval/Haziran-Temmuz H.767/M.1366'da Ebvâb-ı Sultâniye'den ona yazıldı ve hangi Türkmen kabilesinden olduğu belli değildir" denildi. Mesâlik'ül-epsâr'da ise "A'lâya Benî Karaman beldesinin kenarındadır. Onlardan önce buraya Yusuf hâkim idi" denildi.

2. Mekân Balat

"Rum'un ortasında yer alan Balat Bursa'dan sekiz merhaledir. Surları olmayan küçük bir şehirdir. Mermerden mebnî harap bir kalesi, mescitleri, çarşıları ve dört hamamı var. O belde ehlinden bazı kimseler bana Balat'ın Türk meliklerinden Evlad-ı Menteşe'nin elindedir dediler" dedi.

3. Mekân Egerdûr (Eğirdir)

Et-Teskîf “Ekerdûn [أكردون] denilir. Surları olmayan bu şehrin, yüksek bir dağın zirvesindeki kalesinin yanı sıra mescitleri, çarşıları, hamamları, az sayıda bahçeleri ve büyük bir kulesi vardır” dedi.

4. Mekân Ayaslûk⁸²

“Bahr-ı Rum (Akdeniz) sahilinde yer alan büyük bir şehirdir. İçerisinde mescitleri, çarşıları, hamamları, akan nehirleri ve çeşmelerin yanı sıra meyveleri olan bahçeleri vardır. O belde ehlinde bazı kimseler bana Ayaslûk’un Benî Aydın mülkünden olduğunu söylediler” dedi.

5. Mekân Sinop

Takvimü’l-büldân“Sinop yedi iklimden altıncısındadır” dedi. İbni Said “Şehrin uzunluğu elli yedi derece, genişliği kırk altı derece ve kırk dakika” dedi. Takvimü’l-büldân’da "Sinop -Kırım denizinden- meşhur bir limandır. Kastamonu’ya göre kuzeyde, Samsun’a göre batıdadır. Bazı güvenilir kimselerin dediğine göre Sinop’un sağlam surları var. Bahçeleri de çoktur. Sinop ile Samsun arasında yaklaşık dört merhale vardır. Zamanımızda Sinop’un sahibi Pervane’nin çocuklarındandır. Onun büyük gemileri olup denizde bunlarla gaza yapar ve neredeyse yenilmesi zordu” dedi. Mesâlik’ül-ebâr “Sinop Kastamonu’nun cümlesinden olup burada Kastamonu sahibi Gazi Çelebi tarafından gönderilen İbrahim bin Süleyman Paşa vardı” dedi. Et-Teskîf’te ise “Sinop’ta İbrahim Bek bin Süleyman Paşa vardır denilir. Sahib-i Mesâlik’ül-ebâr zamanındaki kişi isteseydi Kastamonu’da hedeften uzaklaşırdı. Ondan sonra birisi olsaydı kendi ismiyle isimlendirilirdi” dedi. Et-Ta’rîf’te “Burasının sahibi ehli küfrün cümlesinden sayıldı ki bu görüş fethedilmeden önceydi” denildi.⁸³

2. Darb

Ebvâb-ı Sultâniye Tarafından Kendilerine Herhangi Bir Yazışma Olmayan Mekânlar

Bunlar çeşitli yerlerdir.

⁸² İzmir’in günümüzdeki Selçuk ilçesidir. Bkz; Bilge Umar, **Türkiye’deki Tarihsel Adlar**, s. 143.

⁸³Ebu’l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, **Subhu’l-a’sâ V**, s. 338-349.

Sivas;

Takvimü'l-büldân “Mevkisi yedi iklimden beşincisindedir” dedi El-Etvâl adlı kitapta “Uzunluğu yetmiş bir derece ve otuz dakika, genişliği kırk derece ve on dakikadır” dedi. İbni Said “Sivas tüccarların dilinde meşhur olan beldelerin annelerindedir. O sade bir bölgedendir” dedi. Takvimü'l-büldân“Sivas etrafı surlarla çevrili büyük bir şehirdir, içinde büyük bir kalesi, pınarları, az miktarda ağaçları ve ondan yarım fersah uzaklıkta büyük bir nehri vardır. Oraları gören yolcular; içinde yirmi dört cadde var dediler. Kayseri ve Sivas arasında altmış mil var. Eyyam-ı Zahiriye -Berkuk-zamanında Sivas kadısı İbrahim burayı ele geçirdi ve buraya sahip oldu” dedi.

Amasiya (Amasya);

Takvimü'l-büldân“Amasiya'nın mevkisi yedi iklimden beşincisindedir” dedi. Resmü'l-ma'mûr adlı kitapta “Uzunluğu elli yedi derece ve otuz dakika, genişliği kırk beş derecedir” dedi. Takvimü'l-büldân“Amasiya'yı gören kimseler surları ve kalesi olan büyük bir şehir olup içinde bahçeleri, üzerinde kuyu çarkının-mezkûr dönemler için bu tarz bir ihtiyacı gören alet- olduğu büyük bir nehri olup bu nehir Amasiya'ya uğrar ve buradan Sinop'a Kırım denizine dökülür” dedi. İbni Said “Amasiya bilgelerin şehirlerinden olup güzelliği, bol suları, bahçeleri ve bağlarıyla meşhurdur. Sinop'un doğusunda olup Sinop ile aralarında altı günlük mesafe vardır. Orayı gören kimseler içinde gümüşün olduğu bir madenin varlığını zikrettiler” dedi.

Hirakle(هرقلة);⁸⁴

Takvimü'l-büldân“Mevkisi yedi iklimden yedincisindedir” dedi. El- Etvâl adlı kitapta “Uzunluğu elli yedi derece ve yirmi dakika, genişliği kırk bir derece ve otuz dakikadır” denildi. İbni Said “Hirakle, Alaya dağından Sinop tarafına dökülen bir nehrin doğusundadır. Hirakle bu nehre deniz yakınlığındadır. Hirakle'yi Reşid yıktı. Hirakle'nin doğusunda Kehf dağı var” dedi. İbnHurdâzbih kitabı el-Mesâlîk ve'l-Memâlîk'te

⁸⁴ *Hirakle Alaya dağından Sinop tarafına dökülen bir nehrin doğusundadır*’ ifadesini dikkate alarak Hirakle/Herakleia'nın günümüzdeki yeri hususunda Bilge Umar'ın maddeler halinde ele aldığı Herakleia bahsinin 4. Maddesindeki Heraklia için “Samsun'dan deniz yoluyla doğuya giderken görülen ilk burundur. Heraklia burnu, şimdi alüvyon dolgusu nedeniyle denize doğru ilerleyen Çarşamba Ovasında, kıyından içeride kalmış eski bir burundur. Umar *sözlerine devamla* Heraklia Burnu'nun şimdiki *Cıva Burnu* olduğu söylenmişse de, Yeşilirmak'ın bugünkü ağzında bulunan Cıva Burnu'nun ilkçağda var olduğunu sanmıyorum” demektedir. Bu ifadelerden hareketle Hirakle (هرقلة)'nin Bilge Umar'ın Herakleia bahsinde ele almış olduğu 4. Maddesindeki Heraklia olduğunu düşünüyoruz. Daha ayrıntılı bilgi için bkz; Bilge Umar, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, s. 313, 314.

bazılarından rivayet etti ki; “O Kehf’e doğru yolculuk yaptı ve sahib-i Rum’a yardım etmek gayesiyle Kehf’e girdi. Üzerinde çullar olan bir çadırda cesetler buldu. Cesetlerin üzerinden zaman geçmiş ki elle ovulacak seviyeye gelmişti. Koridoru kaplayan cesetler mumyalanmış halde olup bozulmamıştı. Derileri kemiklerine yapışmış ve kurumuş. Onlara hizmet eden bir de bekçi var. O, bunların Kur’an’da zikri geçen Ehl-i Kef olmadığını söyledi. Kehf’in mahallî bu belde de mi veya başka bir yerde mi olduğu hususu ihtilaflıdır” dedi.

Aksarâ (Aksaray);

Takvimü’l-büldân’da “Aksaray ismindeki ص harfinin س’a dönüşmüş olması muhtemeldir ve denilir ki, Aksarâ’nın aslı أفسارأ yani قىyerine افا harfidir. Mevkii de yedi iklimden beşincisindedir” dedi. El-Etvâl adlı kitapta “Uzunluğu yetmiş beş derece genişliği ise kırk derecedir” dedi. Takvimü’l-büldân’da “Ağaçları ve meyveleri olan bir şehirdir. Ayrıca şehrin ortasından geçen büyük bir nehir olup bu nehrin suyu bazı evlere ulaşır. Yine ortasında sağlam bir kalesi mevcuttur” dedi. İbni Said “Burada seçkin Aksariyye halıları imal edilir. Buradan Konya’ya kadar kırk sekiz fersahtır. Aksara ve Kayseriyye arasındaki mesafe de aynı şekildedir” dedi.

Kaysariyye (Kayseri);

Takvimü’l-büldân“Kaysariyye ismindeki س harfi ص harfi ile değişmiştir” dedi. İbni Said “Kaysariyye Kayser’e mensup olup mevkii de yedi iklimden beşincisindedir” dedi. El-Etvâl adlı kitapta “Uzunluğu altmış genişliği ise kırk derecedir” denildi. İbni Said “Kaysariyye saygın bir şehirdir, sultanın beldeleri onun sınırının sonudur” dedi. Takvimü’l-büldân’da “Ağaçları, bahçeleri, meyvelerinin yanı sıra içine doğru dâhil olan pınarları vardır. İçerisinde sağlam bir kalesi olup bunun da içerisinde sultana ait bir ev mevcuttur. Bu Kaysariyye’de Benî Selçuk tahtı vardı. Tatarlar bu beldelere hâkim olduklarında hüküm onların bakiyelerinde kaldı. Bu mevcut durum Sâhib-i Diyâr-ı Mısır’ın saltanı el-Melikü’z-Zahir Baybars buraya girene kadar devam etmiştir. Baybars Kaysariyye’de Al-i Selçuk tahtına oturdu sonra da Diyâr-ı Mısır’a döndü. Bu beldelerin melikleri bahsinde de geleceği üzere o vakitten itibaren Selçuklu otoritesi kayboldu” denildi.

Kuniye (Konya);

Takvimü'l-büldân“Kuniye (Konya) yedi iklimden beşincisindedir” dedi. El-Etvâl “Şehrin uzunluğu elli altı genişliği ise otuz dokuz derecedir” dedi. İbni Said “Burası meşhur bir şehir olup içerisinde saltanata ait ev vardır. Her taraftan etrafını çevreleyen dağları mevcuttur. Güney dağından dökülüp şehrin batı kısmından içeriye doğru bir nehir girer. İçerisinde dağ tarafından yaklaşık altı fersah kadar bahçeleri olup nehir bahçelerini sular sonra da bir göle dönüşür ve otlaklarını da sular. Meyveleri boldur. İçinde Kamareddin (kurutulmuş ince dilim kaysı) diye bilinen kayısı mevcuttur. Burası Bilâd-ı Rum'daki Selçuklu'nun ikinci başşehridir. Melik, buradan Kayseri'ye ve Kayseri'den buraya taşınıyordu” dedi. İbni Said “Kalesinde filozof Eflatun'a ait bir türbe⁸⁵ vardır” dedi.

Akşahr (Akşehir);

Takvimü'l-büldân“Marifet ehlinden güvendiği kimselerden nakille Akşahr ismindeki ها harfinin 'e değişmiş olması muhtemel olup (اقشار) dediler” dedi. Kitab'ül Etval'da ise “(خ شهر) olup mevkii de yedi iklimden beşincisindedir. Uzunluğu elli beş genişliği ise kırk bir derecedir” dedi. İbni Said “Burası en nezih beldelerden olup bahçeleri bol ve rağbet gören meyveleri vardır” dedi. Takvimü'l-büldân“Burayı gören bir kimse Akşahr'ın, kuzeybatı yönünden Konya'ya üç günlük mesafede olduğunu bildirdi” dedi.

Ammuriye(عمورية);⁸⁶

Takvimü'l-büldân“Burası büyük bir şehir olup içerisinde de sağlam bir kalesi vardır. Sakinlerinin çoğu Türkmenlerdir. Bahçeleri az olup nehri ve akan pınarları mevcuttur. Burayı Abbasi halifelerinden birisi olan el-Mu'tasım ibn Reşid fethetti. Müneccimler burasının ancak üzüm ve incir zamanında fethedilebileceğine inanıyorlardı. El-Mu'tasım ibn Reşid Ammuriye'yi fethettiğinde Ebu Temmam onun için şiir okudu ve kasidesinin evveli şu şekildedir;

” السيف اصدق انباء من الكتب في حده الحد بين الجد والعب

⁸⁵ Türbe için düşünülen dipnot kısmında aslında burasının yazısız olduğu ve bu bilginin tashihinin de Takvimü'l-büldân'dan yapıldığı ifade edilmektedir. Bkz; Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, **Subhu'l-a'sâ V**, s. 352.

⁸⁶ Amarion/Ammuriye (عمورية) Afyon'un Emirdağ ilçesinde merkez bucağına bağlı Hisârköy'ün yerinde bulunan bir kenttir. Bkz; Bilge Umar, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, s. 63.

Enkuriye(انكورية);

Takvimü'l-büldân“Buraya(انقرة)denilir. Ayrıca mevkii de yedi iklimden beşinci-sindedir” dedi. El-Etvâl “Uzunluğu elli dört genişliği ise kırk bir derecedir” dedi. İbni Said “Yüksek bir tepe üzerinde kalesi olan bir şehir olup ne bahçeleri ne de suyu vardır. Belde sakinleri içme suyu ihtiyaçlarını kuyulardan sağlamaktadır. Burası Kastamuniye den doğu cihetinde beş günlük mesafededir” dedi

Felekbâr(فلك بار);⁸⁷

Takvimü'l-büldân“Burayı Benî Hamid meliklerinden melik Felekuddin inşa etti. Burası Konya ve Alaya arasında yolun yarısına yakın bir düzlükte olup dağların ortasındadır. Batı da Konya'dan doğu da Antaliya'dan beş günlük mesafede olup adı geçen dağlarda bu şehirden daha büyüğü yoktur. Benî Hamid'e –bu mıntıkadaki Türkmenlere- merkez oldu” dedi.

Larende (Karaman);

Takvimü'l-büldân“Burası Kuniye (Konya)'ye kuzeyden ve doğudan bir günlük mesafede olup uzunluğu elli yedi genişliği ise kırk derece ve otuz dakikadır” dedi.

Malatya şehri Mısır memleketine dâhil oldu ve Halep'e bağlı yerlerden biri oldu.⁸⁸

2. Cümle

Bu Beldelerdeki Mevcut Şeyler

Mesâlikü'l-ebşâr el-Şeyh Haydar el-Uryanî er-Rumî'den nakille “Bu beldelerde koyun, inek, at cinsinden hayvanlar sayılamayacak kadardır. Beldelerinin ürünleri beygirlerden olup bu da Rum üstün beygirleridir. Kastamuniyat bahsinde daha önce Kastamuniye'ye dair açıklama da Rum üstün beygirlerinin bahsi geçti. Bilâd-ı Şam ve diğer başka yerlerden deArap atları getirilir. Hayvanlarının çoğu koyundur” dedi. Mesâlikü'l-ebşâr'da“Döşemeleri de koyunların derisinden yapılan halılardan oluşur. Bölgedeki hayvanlardan bir diğeri de[المعز المرعزى]el-Mir'izzi cinsi keçiler olup bu keçilerin yünle-

⁸⁷ Müellifimizin Ebu'l Fidâ'nın Takvimü'l-büldân'ından alıntı yaptığı bu ismin Ebu'l Fidâ tarafından hatalı kaydedildiğini düşünüyoruz. Zira Anadolu'da Felek Bâr (فلك بار) diye bir isim mevcut değildir. Bu ismin Ebu'l Fidâ tarafından yazılışı için bkz; Ebu'l Fidâ, **Takvimü'l-büldân**, s. 379; Bu ismin Felek Abâd olabileceğini düşünüyoruz zira Uzunçarşılı Hamit Beyliğinin hâkimiyet sahası için “Hamit Beyliğine Eğırdir gölünün güneyindeki eski adı Prostana olan Eğırdir kasabası merkez olmuş ve Feleküddin Dünder Bey burada bazı tesisler vücuda getirerek şehre *Felek Abâd* adı verilmiştir” demektedir. Bkz; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi I**, TTK, Ankara 1988, s. 49.

⁸⁸Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, **Subhu'l-a'sâ V**, s. 349-354.

ri ipekten daha yumuşaktır. Ehli Şam, Diyâr-ı Bekr, Irak ve Bilâdü'l Acem'in sakinleri bu keçilere malik olup kurbanlık olarak da bu adı geçen hayvanı tercih ederler. Bu keçilerin eti bölgedeki koyunların etinden daha taze olup bolca da süt verirler. Yine bu beldelelerde buğday, arpa, bakla ve buna benzer şeyler bulunmakla beraber keten ve çokça pamukta ekiliyor. Meyvelerden Mısır ve Şam'da bulunan her türlü elma, ayva, armut, kuru erik, narın ekşi, mayhoş ve tatlı olmak üzere üç çeşidi de yetiştirilir. Ancak ekşigiller sadece sahil beldelerinde mevcut olup muz ve hurma cinsinden meyveler ise beldelelerinde bulunmuyor. Kar gibi beyazı andıran balı leziz olup tadında da bir aşırılık yoktur” dedi. Bursa şehrinin yanı sıra Amasiya (Amasya)'da gümüş madeni vardır. Mesâlik'ül-ebşâr el-Şeyh Haydar el-Uryanî'den rivayetle “Bu beldelerde sürekli çalışan üç maden var. Bu madenler Rakva[رکوة], Keş[كش] ve Tahart [تاخرت]şehirlerindedir” dedi.

3. Cümle

Bu Beldelerin Muameleatı ve Fiyatları

Mesâlik'ül-ebşâr el-Şeyh Haydar el-Uryanî'den rivayetle bu beldelerin muameleatı “Türkmen meliklerinin bastırdıkları paraları mevcut lakin adı geçen beldelerde tek birisinin parası yaygın değildir. Çoğu zaman paralarının ağırlık birimi Mısır parasının sekizde biri kadardır. Rıtları (ağırlık birimi) birbirinden farklı olup bunların çoğunluğu takriben Mısır'ın iki rıtlı ağırlığındadır. Bunların en azı sekiz rıttır. Ürünlerini sattıkları ölçekleri *el-vat* [الوط] diye isimlendirilir vebu ölçekleri Mısır'ın yarım erdebi (bir hacim birimi) kadardır.

Fiyatları ise gümrük vergisinin azlığından, otlakların bolluğundan, ticaret vasıtalarının genişliğinden, denizin ona her canipten kucak açmasından ve onda bulunmayan her bir şeyin buraya nakledilmesinden ötürü son derece ucuzdur. İçindeki ürünlerin değeriçoğu zaman Mısır ve Şam'daki değerinin altında veya bu ikisindeki ile aynı değerdedir. Koyunlar son derece ucuz olup en iyi koyunun fiyatı onların dirhemiyle on iki dirhemi geçmeyip Mısır dirheminden dokuz dirheme yakındır. Dolayısıyla etin ucuzluğu bundan kaynaklıdır. Süt ve süt ürünlerini neredeyse satın alacak kimse bulunmuyor. Çünkü herkes elindeki hayvanlarının sütünü yeterli görmektedir. Bu durumhususiyetle bahar ayında görülür. Balın rıtlı onların kendi rıtlarından ve dirheminden üç dirhemi geçmez. Meyveler mevsiminde bolluk ve bereket bakımından süt ve benzerlerinin hük-

mündedir. Meyveleri satın alacak kimse bulunmaz. Meyveler kıtlık ve kuraklık zamanlarında pahalılaşırsa bile Şam'a nazaran daha ucuzdur" dedi.

4. Cümle

Bu Beldelere Hâkim Melikler

Bu bahiste Selçuklu sultanlarıve Selçuklular'ın Moğol tahakkümüne girme süreci hakkındaki malumâtın yanı sıra Türkmenlerin bir kısım faaliyetleri hakkında da malumata yer veriliyor.

El-İber adlı kitapta "Tatarlar bu beldelere –Anadolu- hâkim olunca ve Kılıç Arslan kardeşi Keykavus'a üstün gelip yönetimi eline alınca o zamanlar Türkmenlerin emirleri olan Mehmed Bey, kardeşi İlyas Bey, damadı Ali Bey ve akrabası Sevinç, Kılıç Arslan'a itaatten ayrıldılar ve İran Sahibi Hülâgü'ye itaatlerini bildirdiler. Bununla beraber bir de vergi raporu gönderdiler. Onlar bütün bunlarla meliklerin âdeti olduğu üzere kendilerine bir saltanat taklidi gönderilmesini amaçlıyorlardı. Ve Tatarlardan bir Şihne gönderilmesini istediler. Hülâgü onların bu isteklerine cevap verdi ve istedikleri mülkü bir taklit menşuruyla gönderdi. Bunun üzerine onlarda Mehmed Bey'i kendilerine emir tayin ettiler. Ardından Hülâgü Mehmed Bey'i istemeye –aramaya- adam yolladı. Mehmed Bey'in damadı Ali Bey ona karşı çıktı ve engel oldu. Hülâgü'nün yanına varan Ali Bey, Mehmed Bey'in yerine onun bir akrabasını takdim etti. Sonra Mehmed Bey aman dilemek için Bilâd-ı Rum'un sahibi Kılıç Arslan'a geldi. Kılıç Arslan ona aman verdi fakat daha sonra onu öldürdü. Türkmen emirliğine ise Ali Bey yerleşti. Anadolu'da Tatarların gücü giderek zayıflayınca Artenalılar (Eretna) Sivas ve bölgelerine yerleştiler. HülâgüMavera'ud-Durub'u ele geçirdi. Tatarların fetihleri kuzey bölgesinden Kostantin körfezine kadardı" dedi.

Hükümdarları meşhur olan altı kabile şu şekildedir.

Birinci Kabile

Benî Karman (Karamanoğulları)

Onlar Erminak (Ermenek), Kastamoniye (Kastamonu) ve bunun dışındaki şehirlerin sahipleri olup adı geçen tüm yerlerin doğusunda yer alırlar.

Mesâlikü'l-ıbsâr "Onlar Ehl-i Beyt'ten olup bu beldeleri miras olarak aldılar. Bu aileden olan bir kimseye ancak emirlik ile hitap edilebilir" dedi. Et-Ta'rîf "Onlar diğer

Türkmen meliklerinden daha saygındır, yurtlarının yakın olmasının yanı sıra Sis ile Bilâd-ı Ermen mütemelliklerine zarar vermeleri ve onları bu tarafta bizim askerlerimizin istila ettiği gibi istila etmeleridir. Ayrıca onlar en büyük ve en yırtıcı Türkmen kabilesidir. Emir Bahaeddin Musa, Sultan'ın huzuruna vardı ve saygıyla karşılandı ve ona geniş bir himaye tanındı, soğuk pınarlardan su içirildi, hilalin görünümünden daha mutlu göründü, Mısır kafilesiyle hac etti ve hac ibadetlerini tamamladı. Kafile emirleri onun sağlam inancını övdüler. Kendisindeki güzellikleri zikrettiler. Daha sonra o, Ebvâb-ı Sultâniye'ye döndü, meşveret meclisinde emirlerle beraber Martın/Marteyn'de⁸⁹ oturdu, görüş alışverişinde bulundu ve sultandan kendine bir menşur yazmasını istedi. Bu menşur bayrağıyla mücadele etmek ve Bilâdü'l Ermen'den kılıcıyla fetihler yapmak istedi. Murrân⁹⁰ ağaçlarının meyvesini toplamak istedi. Ona yazdı. Sonra onlar Tatar meliklerini çevreliyorlar. O ve selefleri Mısır melikleri ile olan yazışmalarını devam ettirdiler. Onun Mısır meliklerine olan hizmeti, Mısır meliklerinin ona ikbali, güveni ve dostluğu kesilmedi" dedi.

Mesâlikü'l-ebşâr "Onlar kalabalık bir gruptur. Askerleri sayıca çoktur, onlar dağları titreten harp ehliendir. Onların Bilâdü'l Ermen ve Bilâdü't-Tekfur ile savaşlarındaki zaferleri açık olup bunu kimse inkâr edemez. Düşmanlarını yırtıcı hayvanlar gibi imha ederler. Onlar Ehl-i Beyt'ten olup Allah onlara kendi tarafından muhabbet verdi. Onlar Selameş/Selamiş ile Mansur Lâçin'in arasını düzelttiler. Onların görüşlerinde tek düzelik yoktur. İnançları hakkında kötü konuşulmaz. Onlar ne söyleseler söylesinler kabul görür. Onlar sabırlı bir kavimdir. Hafife alınmayacak derecede hiddetleri vardır. Onlara öfkeyle cevap verilmez. Onlara mukavemet etmek zordur. Bu sebepten dolayı Rum emirleri onlara adım atacak yer bırakmıyordu. Ne yazın ne de kışın onların birkaç ay bir yerde kalmalarına izin vermiyorlardı. Kim ki Allah'ın onlara fazlından verdiklerini haset ederse Allah o kimselere Tatarları musallat eder. Ayrıca o kimselerin üzerine büyük günahları –belaları- çoğaltır. Allah'ın muhafazası onlara yeter. Allah'ın himayesi onları düşman kavmin gözlerinden sakınır. Bu sebepten ötürü Sultan Mahmud Gazan "Ben şarkta ve garpte isyancıları ararım, isyancılar benim elbisemdedir. Gazan Han bu sözleriyle evlad-ı Karman ve Rum Türkmenlerini kastetti. Bununla beraber Gazan Han adı geçen kabilelere hâkim olamadı" dedi.

⁸⁹Subhu'l-a'sâ'nın ana metninde [وأجلس في المرتين مع أمراء المشورة] şeklinde geçmektedir. Bkz; Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, **Subhu'l-a'sâ V**, s. 365.

⁹⁰Murrân bir ağaç türü olup bu ağaçtan ok yapılır. Bkz; <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/>

Necib'in kardeşies-Sadr Şemseddin Abdüllatîf'ten rivayet edildi ki bir gün Gazan Han "Kürtler, evlâd-ı Karman ve Rum Türkmenleri olmasaydı atımla en batıdaki yerleri basardım" dedi.

İkinci Kabile

Benî Hamid (Hamidoğulları)

Hamidoğulları Antaliya (Antalya) ve Felekbar'ın sahipleridir. Onlar Türkmen meliklerinin büyüklerindedir.

Üçüncü Kabile

Benî Aydın (Aydınogulları)

Zikri geçtiği üzere onlar Birgî (بركي) ve beraberindeki şehirlerin sahipleridir. Mesâlikü'l-ebşâr'da "Birgi'nin sahibi Mehmed bin Aydın'dır. Bu Aydınoglu bildiğim kadarıyla ülke meliklerinden birisidir. Aksine o her taraftan yalnız başına olup kimseyle dostluğu da teması da yoktur denildi" dedi.

Dördüncü Kabile

Benî Menteşe (Menteşeoğulları) Fuke ve beraberindeki şehirlerin sahipleri

Mesâlikü'l-ebşâr'da "Onlar evlad-ı Düндâr'dandır. Bu Düндaroğulları Mısır meliklerine bağlıdır. Mısır sultanları onlara kıymetli hediyeler ihsan eder. Mısır'da Düндaroğulları'ndan birisinin nüfuzu vardı. O kimse, Timurtaş bin Çoban tehlikesinden sonra ülkesine döndü. Çünkü o, Timurtaş sebebiyle ülkesini terk etmişti. Timurtaş, bin Çoban ile aralarında şiddetlenen düşmanlık fenalığı sebebiyle arkasına bakmadan kaçtı. Obeldeler Timurtaş'ın komşuluğundan kurtulduğunda döndü. Ve denilir ki o, ülkesine ulaşmadan öldürüldü" dedi.

Beşinci Kabile

Benî Orhan bin Osman

Daha önce zikri geçtiği üzere o sahib-i Bursa'dır. El-İber adlı kitapta "Bursa'yı mülküne merkez edinmiş olan Orhan çadırı saraya değişmedi. Bununla beraber o şehrin sadeliğinde ve kenar mahallelerinde çadırlarıyla konaklardı ve ölene kadar da bundan vazgeçmedi. Ondan sonra oğlu Murad Bek melik oldu ve batı cihetinden Kostantin körfezinin arkasındaki Hıristiyan beldelerine girdi. Cenova dağlarından ve Venedik körfezi

yakınlarına kadar olan beldeleri fethetti. Bunların çoğu ona emir ve reaya oldular. Bilâd-ı Küffâr'da ondan önce bir benzerinin bilinmediği tahrip hareketlerinde bulundu. Sahib-i Kostantiniye kendisine cizye verene değin zikri geçen yeri her taraftan kuşattı. H.791/M.1388 senesinde Slavlarla olan savaşta ölene değin bu mücadelesinden geri durmadı. Murad Bek'den sonra oğlu Ebu Yezid (Yıldırım Bayezid) melik oldu ve babasının yolu üzere gitti. Deniz sahilinde Benî Karman şehrine yakın A'laya, Antaliya ve Sivas arasında olan Bilâd-ı Rum'dan bir parçayı ele geçirdi. Sonra Benî Karaman'dan birinin kızıyla evlendi ve onun elindeki yerleri ele geçirdi. Benî Karaman ve sair Türkmenler onun itaatine girdi. Diyâr-ı Mısriye memleketinin sınırlarına dâhil olan Malatya ve Kadı İbrahim'in hâkim olduğu Sivas dışında onun mülküne dâhil olmayan yer kalmadı. H.803/M.1400 senesinde Timurlenk'in Şam'ı tahribinden sonra ona kast edip onu tutuklamasınakadar bu politikasından vazgeçmedi. Ölünceye kadar da onun elinde tutuklu kaldı. Ebu Yezid'ten sonra oğlu Süleyman Celebi (Çelebi) melik oldu ve ölene kadar tahtta kaldı. Ondan sonra kardeşi (Muhammed bin Ebu Yezid) bin Murad Bek bin Osmancak (Mehmed Çelebi) melik oldu. O şüana kadar mülkün kendisiyle kaim olduğu meliktir” dedi.

Mesâlikü'l-ebşâr “Eğer bu beldeler tek bir sultanın elinde olsaydı, fesat ehlinin eleri ondan çekilseydi, onların mülkü hayvanlarını otlattıkları bulutların yeri kadar geniş olmayacaktı. Sonra ‘Allahu ekber! Bu ne büyük mülktür! Ne düzenli yoldur! Ne büyük saltanattır! Ne başka bir dünyadır!’ Bu Allah’ın dilediğine verdiği fazlıdır⁹¹” dedi.

5. Cümle

Ülke Sakinlerinin Giysileri Ve Ülkedeki Otoritenin Tertibi

“Sultan, ümera ve askerler bileğe kadar dar Tatar elbisesi -Tatarların gömlek üzerine giydiği yenleri dar bir elbise- giyerler. Emirlerden bir kısmı bu elbise üzerine geniş çizgiliolan ince kumaştan yenleri kısa bir elbise giyerler. Başlarında orta büyüklükte olan Lans kumaşından⁹²sarıklarvardır. Yuvarlak bir şekilde sardıkları ve iç içe girmiş kıvrımlardan oluşan bu sarıkları güzel bir maharet işidir. Ayaklarına da deriden terlik giyerler. Sâhib-i Diyâr-ı Mısriye ez-Zahir Berkuk’a, Ebi Yezid bin Murad Bek bin Os-

⁹¹ Cuma Sûresi 4. Ayet

⁹² وعلى رؤسهم عمامة من لانس متوسطة المقدار buradaki Lans’ı kumaş türü olarak çevirdik. Şöyleki, وعلى رؤسهم عمامة başlarında sarıklar vardı demektir. من لانس ise Lans türünden demek olup buradaki “tür, çeşit” anlamı katmaktadır. Cümlenin sonunda da Lans’ın açıklaması متوسطة المقدار -yani orta büyüklükte- gelmektedir.

man tarafından elçi olarak ulaşan emirlerinden birini heyetin başında olduğu halde gördüm. Aynı şekilde askerlerden birçoğunun yünden yapılmış beyaz ve kırmızı külahlar giydiklerini gördüm” dedi.

Memleketlerinin tertib-i keyfiyeti bana tahrir olunmadı ancak el-İber adlı kitabın sahibinden nakil ile “Onlar çadırlarda oturuyorlardı sonra şehirlere indiler. Tertiplerinin Tatarların tertibine yakın olması uzak bir ihtimal olmayıp yine de Allah daha iyi bilir” dedi.⁹³

2. Nev'

Sultan Tarafından Meliklere Yazılan Unvanlar

Bu nev' üç gruba ayrılır.

Bu bahiste de sadece konumuzla alakalı olan üçüncü gruba değineceğiz.

3. Sınıf (Grup)

Ebvâb-ı Sultâniye Tarafından Meliklere Yazılmış Olan Unvanlar

Bu sınıf iki tarza ayrılır.

1. Tarz

Mezkûr Unvanlardan Sadır Olanlar

Dört tabaka'ya ayrılır.

Sadece konumuzla alakalı olan tabakaları ele aldık.

2. Tabaka; Bilâd-ı Rum'dan Sâhib-i Kerminân (كرمينان)'ın unvanları et- Teskîf'te zikredildiği [المقر الكريم] العالی الملکى الأجلى العالمى العادلى المجاهدى المؤیدى " المرابطى"⁹⁴ “

⁹³Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, **Subhu'l-a'sâ V**, s. 356-369.

⁹⁴ Divân-ı İnşâ'da ferman ve menşurlardan başka esas olarak devletlerle ve eyaletlerle olan yazışmalar vardı. Bu da *müraselat* ve *mükatebat* diye iki kısma ayrılırdı. Mükâtebât; sultanın üzerlerinde hakkı velayeti olan kimselere yapılan yazışmalardır. Mürâselât ise, sultanın üzerlerinde hakkı olmayıp derece itibarıyla kendisinden aşağı olan hükümetler ile yapılan yazışmalardır. Mürâseleler çok olup en büyüğünde *el-Makamü'l-â'li*[المقام العالی] en küçüğünde ise *el-Meclisü'l-â'li*[المجلس العالی] ibareleri kullanılırdı. Her mürâselenin kendisine mahsûs unvanları vardır. Mükâtebât ise muhtelif kısımlara ayrılırdı. En büyüğü *el-Makarü'l-kerim*[المقر الكريم] sonra *el-Makarü'l-â'li*[المقر العالی] bunları sırasıyla *Cenabü'l-kerim*[جناب الكريم] , *Cenab-ı 'Ali*[جناب علی], *el-Meclisü'l-â'li*[مجلس العالی] , *Meclisü's- sâmi*[مجلس السامى] *vees-sâmi*[السامى] takip ederdi. Anadolu beyleriyle olan yazışmalarda *Meclisü'l-â'li*, *Meclisü's- sâmi* ve *es-sâmi* lakapları kullanılmıştır. Mükâtebâtın sonunda sultanın büyük alameti *Ahuhu*<Kardeşiniz>[اخوه] tabiridir. Bundan sonra *Validuhu* <Pederiniz>[والده] tabiri gelir. Mektubun yazıldığı kimsenin derecesi daha küçük ise sadece isim yazılırdı. Bkz; İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 379, 380.

المثاغرة بالمظفرى المنصورى الفلانى، عز الاسلام والمسلمين، فخر الملوك والسلاطين، نصير الغزاة ولمجاهدين،
"gibidir" dedi.⁹⁵

4. Tabaka; *el-Meclis* unvanları ve bunların daha üstündeki [المجلس العالى] *el-meclisü'l-â'li* unvanlarıdır. Et-Ta'rîf'te zikredilen Sahib-i Hısn-ı Keyfa unvanı "المجلس العالى الملكى الفلانى الأجلئى العالمى العادلى المجاهدى المؤيدى المرابطى المثاغرى الأوحدى الأصيلى - بلقب التعريف - عز الإسلام والمسلمين، بقية الملوك والسلاطين، نصير الغزاة والمجاهدين، زعيم الموحين، شرف gibidir" dedi. Et-Teskîf buna muhalefet etti.

El-meclis es-sâmi bi'l-ya [المجلس السامى بالياء] olmaksızın Sâhib-i Erzen'in unvanları gibi olup ve bu unvanlar "المجلس السامى الملكى الفلانى - بلقب الملك - الأصيلى الكبيرى العالمى المجاهدى المؤيدى المرابطى الأوحدى الفلانى - بلقب التعريف - عز الإسلام، شرف الملوك فى الأنام، بقية الشكلindedir.⁹⁶

2. Darb

Halep Amâlindeki Naipler

Bu bahis'teyirmi bir naip vardır.

Önceki bahislerde olduğu gibi bu bahiste de sadece konumuzla alakalı olan kısımları ele alacağız.

1. Bire naibi: Onunla olan yazışma *el-meclis el-â'li*, alameti *validuhu*/babası,⁹⁷ unvanı ise *korunmuş Bire naibi* şeklindedir.

2. Kala'tü'r-Rum olarak bilinen Kala'tü'l-Müslimîn naibi: Ona olan yazışma ve alamet şekli Bire naibi ile aynıdır. Unvanı ise *korunmuş Kala'tü'l-Müslimîn naibi* şeklindedir.

3. Malatya naibi: Ona olan yazışma ve alamet şekli Bire ve Kala'tü'l-Müslimîn naipleriyle aynıdır. Unvanı ise *korunmuş Malatya naibi* şeklindedir.

⁹⁵ 3. Tabaka'ya konumuzun sınırları dışında kaldığından değinmedik.

⁹⁶ Eş-Şeyh Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi snâa't'il-inşâ VI*, Dârü'l-kütübî'l-hudûviyye, Matbaa'tü'l-emiriyye, Kahire 1915, s. 125-128.

⁹⁷ Baba, Peder gibi anlamlara gelen bu unvan Halep amâlindeki emirlere hitaben Sultan tarafından kullanılıyor. Bkz; Eş-Şeyh Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi snâa't'il-inşâ VII*, Dârü'l-kütübî's-sultaniyye, Matbaa'tü'l-emiriyye, Kahire 1915, s. 172.

4. Tarasus naibi: Ona olan yazışma *Tarasus naibi ulu meclisi*'ne, alametivaliduhu, unvanı ise *Tarasus'taki naib* şeklindedir.

5. Adana naibi: Adana naibiyle olan yazışma ve alamet Tarasus naibi ile aynı olup unvanı ise *korunmuş Adana naibi* şeklindedir.

6. Elbusteyn (Elbistan) naibi: Yazışma ve alameti Tarasus ve Adana naibleri ile aynıdır. Unvanı ise *korunmuş Elbusteyn naibi* şeklindedir.

7. Behesna naibi: Behesna naibine olan yazışma *Behesna naibi ulu meclisi*'ne, alameti *validuhu*, unvanı ise *korunmuş Behesna naibi* şeklindedir.

8. Ayas naibi: O Cahaniye (Ceyhan) fetihleri naibidir. Et-Teskîf "Önceden ona olan yazışma Bire naibine olan yazışma ile aynı olsa da ona olan yazışma *Ayas naibi ulu meclisi*'ne, alameti *validuhu* şeklindedir. Eğer *Tablhâne* ise yazışma *Ayas naibi yüce meclisi*'ne, alameti *ismi*, unvanı ise her durumda *Ayas naibiveya korunmuş Cahaniyye fetihleri naibi* şeklindedir" dedi.⁹⁸

10. Ayntâb naibi: Ayıntâb naibi ile olan yazışma içinet-Teskîf "*emirin meclisinin bilgisine*, alameti *ismi*, unvanı ise *korunmuş Ayıntâb naibi* şeklindedir" dedi. Et-Teskîf "Kadı Nasıreddin bin el Neşai'nin hattında Ayntâb naibinin yazışmasını *isimvees-sâmi* [سامی] şeklinde gördüm. Nasıreddin en-Neşai, bunun sebebi Ayıntâb naibinin *Tablhâne emiri* olması olabilir dedi. Unvanı da *Ayıntâb naibi* şeklindedir" dedi.

11. Darende naibi: Et-Teskîf "Eğer naibi *Tablhâne* ise [سامی] *es-sâmi* eğer *A'sherât'tan* ise *emirin meclisi*, alameti her durumda *ismi*, unvanı ise *Darende naibi*'dir" dedi.

14. Ruha (Urfa) naibi: Et-Teskîf "Ruha şehrinin naibi genelde *Tablhâne* olur. Yazışması *es-sâmi*, alameti *ismi*'dir. Sonra burasının naibi el-Mansuriyye devrinde H.778/M.1376 senesinde *Mukaddem elf* rütbesine dönüştürüldü. Ona Bire ve Kala'tü'l-Müslimîn emirleri ile benzer şekilde yazılır. Yani *sadaret* ve *el-â'li*, alameti *validuhu*, unvanı ise her durumda *Ruha naibi*'dir" dedi.

16. Kerker (Gerger) naibi: Et-Teskîf'te zikredildiği üzere yazışma şekli *emirin meclisinin bilgisine*, alameti *ismi*, unvanı da *Kerker naibi*'dir.

⁹⁸ Konumuzun kapsamına dâhil olmayan Naiplikleri ele almadık ve müellifin sıraladığı şehirlerin sıralamasını bozmadık.

17. Kâhta naibi: Ona olan yazışma Gerger naibi ile aynı şekilde olup unvanı ise *Kâhta naibi* şeklindedir.⁹⁹

4. Maksad

Kuzey Tarafı Sahiplerine Dair Yazışmalar

1. Taraf

Bilâd-ı Rum Diye Bilinen ve Şuanda Bilâd-ı Durub İle İsimlendirilen Beldelerdeki Türk Emirlerine Dair Yazışmalar

Ta'rîf adlı kitapta "Kırım denizi ile Kostantin körfezi arasında sıkışmış olan bu ülke doğuda Nitiş denizi ile isimlendirilen Kırım denizine doğru biter. Batıda Kostantin'ide içine alan Kostantin körfezine doğru son bulur. Güneyde Bilâd-ı Ermen'e doğru biter ve Şam denizi ile sınırlanır. Bu beldeler geniştir, müstakil hükümdarlar topluluğunun yeridir. Ancak onlara emirlik ile hitap edilir. Sözlerinde (düşüncelerinde) bir nizam yoktur, hepsine ait meclisleri (birlik) yoktur. Bunların en büyükleri Germiyan sahibidir. Aralarında onun sağlam bir yeri ve yürürlükte olan bir nizamı vardır. Karamanlı cemaati diyarının yakınlığı, haberlerinin devamlılığı, mütemellik-i Sis ve Bilâd-ı Ermen ehline verdikleri zararlar ve onları taraftan bizim askerlerimizin sindirdiği gibi sindirmeleri dolayısıyla daha saygındır. Karamanlılar ile olan yazışmalarımız kesilmez ancak diğerleri ile olan yazışmalar ise az ve görüldüğünden daha önemsizdir. Sonra onlardan on altı emir saydı ve bunlardan her biri ile olan yazışmanın şeklini zikretti" dedi.

1- Sâhib-i Kirmiyân (Germiyân)

Et-Ta'rîf adlı kitapta "İkâmetim süresinde Ebvâb-ı Sultâniye (Mısır Memlûklü merkezi) tarafından Sâhib-i Kirmiyân'a yazılmadı. Onunla olan yazışma sahib-i Mardin merkeziyle olan yazışmaya benziyor. Ancak bu daha basit unvanlardır. Bu onların az tanındıklarının en açık delilidir. Bundan dolayı onun yazışma *أَعَزَّ اللهُ تَعَالَى نَصْرَ الْمُقَرَّرِ الْمَقَرَّرِ الْكَرِيمِ، الْعَالِي، الْمَلَكِي، الْأَجَلِي، الْعَالَمِي الْعَادِلِي، الْمَجَاهِدِي، الْمُؤَيَّدِي، الْمُرَابِطِي، الْمُتَاغَرِي، الْمُظْفَرِي، الْمَنْصُورِي، الْفَلَانِي، عَوْنِ الْأَنْامِ، شَرَفِ الْمُلُوكِ وَالسَّلَاطِينِ، نَصِيرِ الْعُرَاةِ وَالْمَجَاهِدِينَ، زَعِيمِ الْجَيْوشِ، مُقَدِّمِ الظَّهِيرِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ* şeklindedir. Bütün bunlarla hitap etmelerine izin verilmiyor çünkü bu yazışmanın aynısı hoş karşılanmıyor. Ona bu unvanlar *cenâbü'l-kerim* unvanı

⁹⁹Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'shâ VII*, s. 172-174.

ile beraber yazıldı. Eğer ona *Sultanlık* ile hitaba müsaade edilmezse *emir* lakabı ile hitap edildi” dedi.

Teskîf adlı kitapta “Muhtemelen yazışması daha önce geçtiği gibi bu unvanların yanında “*el-cenâb*” lakabıyladır. Ona “*emirlik*” lakabı ile hitap edilmesi daha evladır. Çünkü eğer Benî Karman, meliklerimizin nezdinde daha saygın ise yazışmaları *dua ve meclis-i ‘âli* ile olur. Bu durum Sâhib-i Kirmiyân’ın onlardan daha büyük ve onun Benî Karman’dan yazışmada iki dereceyle *cenâbü’l-kerim* ile bir rütbe daha üstün olmasını gerektir. Bu benim indimde evladır” dedi.

“Ne var ki bunun hepsi Bursa hâkimi İbni Osman’ın kıymetinin yüksek olmasında önce idi. İbni Osman’ın kıymeti o beldelerdekilerin tümünden yüksek olur. İbni Osman’ın yükselişinden ve o beldedekilerin düşüşünden sonra İbni Osman’a yazılanın derecesine bakılmasını gerektirir. Ona icap eden hale göre yazılır” dedim

2- Sâhib-i Tunğuzlu (Denizli)

Et-Ta’rîf “Sâhib-i Tunğuzlu ile olan yazışma *bu yazışma emirin ulu meclisine yazılmıştır* şeklindedir. Ona olan alametin ne olduğu zikredilmedi. Et-Teskîf yazışmasında *isim* ve *es-samiş* şeklinde kaydedilmiş olarak buldum” dedi.

3- Sâhib-i Tuvazâ تُوزَا

Et-Ta’rîf “Sâhib-i Tuvazâ yazışmada Sâhib-i Tunğuzlu’ya denktir ve bundan fazlası değildir. Bundan başka zamanında burasının sahibi Ali Erayna/Erina [على أرينه] idi. Et-Teskîf’te onun Sâhib-i Tuvaza’ya olan bundan başka bir yazışma şekline vakıf olmadığını zikretti” dedi.

4- Sâhib-i ‘Aydelî عَيْدَلِي

Et-Ta’rîf “Zamanında A’ydelî’nin hâkimi Antalya’nın sahibi Yunus’un kardeşi Dandâr (Dündâr) idi. O yazışmada Sâhib-i Tuvaza’ya denktir. Ona olan yazışma *sadaret veel-â’liş* şeklinde olur” dedi. Et-Teskîf “Bunun dışında ona olan yazışma şekline vakıf değilim ancak o bunu zikrettikten sonra ona olan yazışma *isim* ve *es-samiş* şeklindedir. El-Makarr eş-Şahabi bin Fazlullah Et-Ta’rîf’te onun zikriyle karşılaşmadığını belirtti. Sonra da A’ydelî’nin daha önce zikri geçmiş olabilir ancak harflerin taşıyırıyle tekrarlandı ve bunlar tek veya iki yer mi diye tahrir edilmedi” dedi.

5- Sâhib-i Kastamuniye

Et-Ta'rîf'te "Süleyman Paşa'nın son vaktiydi, büyük bir emir idi, kemiyeti çok olanakları bol, heybetli ve tedbirlidir. Sonra mülkünü oğlu İbrahim Şah'a bıraktı, İbrahim Şah rahatsızlıklarından başka babasına engel idi. Yalnızca Sinop'ta hüküm sürdü. Orası şuanda onun mülkünün sınırları içerisindeydi" dedi. Ona olan yazışma *Allahu teâlâ emirin yüksek meclisinin ni'metini daim etsin* şeklinde olup en kâmil lakaplarla bu bapta yazılan tamamlandı" dedi. Et-Teskîf "Kadı Nasîrüddin bin Neşai ve Eminüddin Hızır ve bunun emsalinden nakil ile alameti *ahuhu*" dedi.

6- Sâhib-i Faviyâ [فأویا]

Et-Ta'rîf'te "Zamanında Sâhib-i Faviyâ Muradeddin Hamza olup zayıf bir meliktir ve meclislerinde cana yakındır. Ona olan yazışmanın şekli *bu yazışma emirin yüce meclisine yazılmıştır* şeklindedir" dedi. Teskîf'te "O uzak değildir" dedi.

7- Sâhib-i Bursa

Et-Ta'rîf "Zamanında buranın sahibi Erhan b. Osman idi. O yazışma da Sâhib-i Faviya ile eşitti. Ona olan yazışma *es-samiş* şeklindedir" dedi. Et-Teskîf "Ona olan yazışmaya dair bunun dışında malumatım yoktur. Onun lakabı *Seyfeddin* olup ona *Sâhib-i Bursa* denir. Ona olan yazışma *katü'l-a'de liâ'-Isü'mecli-el veua düzerinde* ¹⁰⁰[قطع العادة] şeklindedir" dedi.

El-mesâlik ve'l-memâlik'te hüküm *Al-i Osman* sülalesindedir. Osman'dan sonra Erhan'a (Orhan) bin Osmancak, sonra oğlu Murad Bey hükümdar oldu. Murad mülkünü genişletti ve fetihleri Kostantiniyye körfezini aştı ve Venedik körfezine ulaştı. Murad'tan sonra oğlu Ebi Yezid başa geçti. Babasından devraldığı mülkü artırdı. Benî Kırman/Karaman'dan evlendi. Benî Kırman ve sair Türkmenleri itaati altına aldı. Sivas dışında mülküne katılmayan yer kalmadı. Sivas, zorba kadısı İbrahim'in elindeydi. Ebi Yezid'in durumu Timurlenk ona kast edinceye kadar bu şekilde devam etti. Timurlenk onu esir aldı ve onun elinde öldü. Ondan sonra oğlu Süleyman Çelebi hükümdar oldu. Sonra bu öldü ve yerine kardeşi Muhammed (Mehmed Çelebi) ibn bin Ebi Yezid b.

¹⁰⁰ Memlûkler'de bazı yazışmalar yazılacak kâğıdın katlanışına göre yazılırdı. Nâme, Mektup, Menşur, Mersûm, Murabba vs. yazılacak kâğıtlar muhtelif oldukları gibi bunların kat veya bükümleride dereceye göre değişirdi. Bu kâğıtlar kıvrımları ve cinsleri itibariyle dokuz çeşittir. Katü'l-a'de'de bu dokuz nevden birisidir. Ayrıntılı bilgi için bkz; İ.Hakkı Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 381.

Murad Bek ibni Osmancak yerine geçti ve bu elan buranın hâkimidir. Ebi Yezid'e yazışma ez-Zahir Berkuk devrindedir.

8- Sâhib-i Ekberâ [أكبرا]

Ta'rîf'te "Zamanında sahib-i Ekberâ Demirhân ibn Karâşî[دمرخان بن قراشی]¹⁰¹ ve onunla olan yazışma Sâhib-i Bursa ile aynıdır. Yani *es-sâmi* şeklindedir" dedi. Teskîf'te "Onun bu yazışmadan gayrisine vakıf olmadığını belirtti" dedi.

9- Sâhib-i Marmara

Ta'rîf'te "Zamanında sahib-i Marmara Bahşa bin Karaşî[بخشى بن قراشی] idi. Ona olan yazışma *el-meclisü'l-â'li* şeklindedir" dedi. Bende "El-mesâlik ve'l-memâlik'te bu belde Kostantin körfezinde bir adadır, içerisinde bir mermer bölümü bulunur ve Hristiyanlar burayı ele geçirdiler" dedim.

10- Sâhib-i Mağnisiya (Manisa)

Ta'rîf "Mağnisiya sahibinin ismi Saruhan'dır. Ona olan yazışma *es-sami* şeklindedir" dedi. Teskîf'te "Ondan sonra burası oğlu İshak bin Saruhan'ın oldu. Sâhib-i Teskîf, Şevval/Haziran-Temmuz H.767/M.1366 senesinde İshak'a *isim* ve *es-sâmi* ile yazdı" dedi.

11- Sâhib-i Nîf نيف

Ta'rîf'te "Zamanında Nîf sahibi, Mağnisiya sahibi Saruhan'ın kardeşi Ali Paşa idi. Ona olan yazışmanın şekli adı geçen kardeşi gibi olup *bu yazışmaulu meclis'e sadır oldu* şeklindedir" dedi.

12- Sâhib-i Berikî برکی

Ta'rîf'te "Zamanında Beriki, İbni Aydın'ın elinde olup ismi netleşmedi. Ona olan yazışma eksiksiz lakaplarla *Allahu Teâlâ ulu meclisin nimetini daim kılsın* şeklindedir" denildi. Teskîf'te "O, sahib-i Beriki'ye olan bu yazışmadan gayrisine vakıf olmadı" dedi.

¹⁰¹ Bu isme düşülen dipnotta "Mesâlik kitabının 5.cilinde geçen ve Ta'rîf'ten nakledilenin "Saruhan" olduğu ve elimizde olan Ta'rîf nüshasındaki gibi değildir" bilgisi mevcuttur. Bkz; Eş-Şeyh Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi sînâ't'il-inşâ VIII*, Huk. Dârü'l-kütübi's-sultaniyye, Matbaa'tü'l-emiriyye, Kahire 1915, s.16.

13- Sâhib-i Fûke فُوكة

Ta'rîf'te "Zamanında Fûke sahibi Erhan ibni Menteşa idi. Ona olan yazışma sahibi Beriki ile aynı olup *dua* ve *el-â'li* ile beraber eksiksiz lakaplarla olur" dedi. Teskîf'te "Onun yazışmasında bunun dışında başka bir şeye vakıf olmadı" denildi.

14-Sâhib-i Antalya

Ta'rîf'te "Zamanında Antalya sahibinin ismi Hadır bin Yunus [خَضِرُ بنِ يُونُس] idi. Ona olan resmi yazışma *bu yazışma ulu meclis'e sadır oldu* şeklindedir" dedi. Teskîf'te "Adı geçen Hadır bin Yunus *Sinaneddin* lakabı ile lakaplanırdı. Ondan sonra Dada Beg yerleşti, sonra son olarak Kâcûk [كاجوك] diye bilinen Muhammed buraya yerleşti. Ona olan yazışma *ahuhu* ve *dua* ile *el-â'*li şeklindedir. Sonra en doğrusu budur. Çünkü o, yazışmanın son halini aldığı kişidir ve ona bu şekilde yazıldı" dedi.

15- Sâhib-i Karâsâr

Ta'rîf'te "Zamanında Karâsâr sahibi Zekeriyya idi. Onunla olan yazışma *bu yazışma yüce meclis'e* şeklindeydi" dedi. Teskîf'te "O, sahib-i Karâsâr'a olan şu yazışmadan gayrisine rastlamadı ve o, görev aldığı süre esnasında da ona başka bir şey yazmadı" dedi.

16- Sâhib-i Erminâk (Ermenek)

Ta'rîf "Erminak zamanında İbni Kırman (Karaman)'ın elindeydi. İsmi tam olarak izah etmedi" dedi Teskîf'te "Ermenek sahibinin ismi Alaüddin Süleyman idi" dedi. Ta'rîf'te "Ona olan yazışma en kâmil ve en büyük unvanlarla *Allahu teâlâ ulu meclisin ni'metini daim kılsın* şeklindeydi" dedi. Teskîf'te "Ermenek'te Şevval/Haziran-Temmuz H. 767/M.1366 senesinde Alaüddin Ali Beg bin Kırman yerleşti ve zikri geçen yazışma şekline mutabık kaldı. Alameti *ahuhu (kardeşi)*, unvanı *isefulan bin karman* şeklindedir" denildi. Et-Ta'rîf "Yazışma şekillerinde adı geçen Erminak sahibi İbni Kırman kardeşlerin kıymetçe en büyükleri ve en yırtıcıları Emir Bahaeddin Musa'dır. El-mesâlik ve'l-memâlik'in ikinci makalesinde onun Ebvâb-ı Sultâniye'ye gittiği, keravan-ı şerif ile hac ettiği, sonra Ebvâb-ı Sultâniye'ye döndüğü, burada danışma emirleriyle beraber el-Martin/Marteyn'de oturduğu ve görüş alışverişinde bulunduğu bilgisi geçmişti. Sultan'dan Bilâd-ı Ermen'den fetihlerde bulunmak üzere kendisine bir menşur yazmasını istedi ve Sultan ona bir menşur yazdı" dedi. Ona olan yazışma kardeşinin

yazışması gibi devam etti. Ancak diğer Benî Karmanlılar yazışmada Emir Bahaeddin Musa ve kardeşi ile aynı değildi” dedi.

Bil ki, sahib-i Teskîf bu belde emirlerine altı nefer ziyade kıldı.

1- Âlâya hâkimi; Âlâya sahibinin isminin Hüsameddin Mahmud bin Alaüddin olduğunu söyledi. Sahib-i Teskîf, Şevval/Haziran-Temmuz H.767/M.1366 senesinde ona *katü'l-a'de* üzerinde *ahuhu* ve *dua* ile *el-â'li* şeklinde yazdı.

2- Sâhib-i Balat ve Rahramanında burada Emir Musa f zi Teskî-hibSâ ;¹⁰²[رحر] bin İbrahim ibn Menteşa'nın olduğunu söyledi. Ona olan yazışma *katü'l-a'de* üzerinde *validuhu* ve *dua* ile *el-meclisü'l-â'li* şeklindedir.

3- Sâhib-i Ekerdûr; O[أردون] (Eğirdir); Burada Benî Humeyd'ten İlyas bin Mustafa'nın olduğunu söyledi. Şevval/Haziran-Temmuz H.767/M.1366 senesinde Sâhib-i Teskîf ona yazdığına ona olan yazışma *validuhu* ve *es-sâmi* şeklindeydi.

4- Sâhib-i Ayaslûk; Zamanında burada İsa bin Aydın'ın olduğunu söyledi. Yukarıda zikri geçen senenin Şevval/Haziran-Temmuz ayında Sâhib-i Teskîf on *validuhu* ve *es-sâmi* şeklinde yazdı.

5- Sâhib-i Yelîşâr[يلي شار]; Sâhib et-Teskîf zamanında burada Emir Muhammed'in olduğunu söyledi ama onun soyunu zikretmedi. Sâhib-i Teskîf ona olan yazışmanın *isim* ve *es-sâmi* şeklinde olduğunu söyledi.

6- El-Emir Zervân bin Kirmân bin Menteşâ [الأمير زروان بن كرمآن بن ممنتشا] ; Sâhib et-Teskîf, Emir Zervân yazışmasını Şevvâl/Haziran-Temmuz H.767/M.1366 senesinde yazışması yenilenen kimseler arasında zikretti.

Teskîf'te bu halkların yazışması bahsi artırıldı. Onların bu belde ehlerinden mi yoksa başka bir beldeden mi olduklarından emin değilim.

Onlardan biri Hunefa[الخنفاء]kalesi sâhibi; Buranın hâkimi Seyfeddin Kucî [سيف] [الدين فوجي] idi. Ona olan yazışma *kat'ı sülus*¹⁰³ üzerinde *es-sâmi* şeklindedir.

¹⁰²Bu isim için düşünülen dipnotta; Kâvaid adlı kitapta sadece “Balat” diye geçti denilmekte. Bkz; Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ VIII*, s.18.

¹⁰³Memlûkler'de bazı yazışmalar yazılacak kâğıdın katlanışına göre yazılırdı. Yazılacak olan bu kâğıtlar muhtelif oldukları gibi bunların kat veya bükümleride dereceye göre değişirdi. Bu kâğıtlar kıvrımları ve cinsleri itibariyle dokuz çeşittir. Katu's-sulus'te bu dokuz nevden birisidir. Ayrıntılı bilgi için Bkz; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 381.

Onlardan biri Cevz[الجوز] kalesi sâhibi; Buna olan yazışma *kat'ı sülus* üzerinde *es-sami*, unvanı ise *ismi* şeklindedir.

Onlardan biri sâhibi Bakcara[بجری]; Ona olan yazışma Şevvâl/Haziran-Temmuz H.767/M.1366 senesinde yenilendi. Ona *isim* ve *es-sâmi* şeklinde yazdı.

Onlardan biri Ebyad[أبيض]kalesi hâkimi; ona *isim* ve *emirin meclisi* şeklinde yazdı.

Onlardan biri Ni'me[نعمه]kalesi hâkimi; ona aynı şekilde *isim* ve *emirin meclisi* şeklinde yazdı.

Onlardan biri Eşna[أشنى]kalesi hâkimi; o Eşnû [أشئو]'dur. Ona da aynı şekilde yazıldı.

Onun aynı şekilde onlardan bir grup olarak zikretmesine rağmen onlar bu belde ehlerinden değiller. Naib-i Hilât [خلائط], Sâhib-i Muğân [موغان] aslında o, Mukân [موقان]'dır. İs'ird [سعرِد]hâkimi, o Siirt [سیرت]'tir ve Sâhib-i Kayşân [فیشان], o Kâşân [قاشان]'dır.

Hilât ve Mukân Ermeniye'den, İs'ird Diyâr-ı Rebia'nın el-Furatiyye Ceziresinden, Kaşân Irak-ı Acem'den diye geçti. Hulasa olarak et-Teskîf karıştırdı. Beldeleri çokça karıştırdığı gibi bazı iklimleri de bazı beldelerle karıştırdı.¹⁰⁴

1. Maksat

Bilâd-ı Şarktaki Mülûk-ı Küffâr İle Yazışmalar ve Mısır ile Yazışan Bu Memleketlerden İki Hıristiyan Ülke Melikleri

Kurc ve Ermen memleketleri şeklinde ele alınan bu bahsin sadece konumuzla alakalı Ermen memleketi'nin başşehri olan Sis (Kozan) kısmına değineceğiz.

2. Ermen memleketi: Merkezi Sis şehri olup Ermeniler burayı fethetmeden önce burası Haleb'e bağlı yerlendendi. El-mesâlik ve'l-memâlik, Memâlik-i Şamiye bahsinde bu beldelerin hududuna ve ahvaline değindi. Sis halifeler zamanında *Bilâd-ı Suğur ve'l A'vâsim* diye isimlendiriliyordu. Burası müslümanların elinde olup ehli de nasara (Hıristiyan), Ermeni idi. Meliklere ödemekle yükümlü oldukları muayyen bir cizye vardı. Bilâd-ı Rum'daki es-Selacika (Selçuklular) bakiyelerinin son devrine kadar müslüman-

¹⁰⁴Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ VIII*, s. 12,19

ların elinde kaldı. Vali/bölge sorumluları ve Şihneler Selçuklular tarafından gönderilir ve bu durum adı geçen devletin zayıflamasına kadar devam etti. Otorite boşluğundan faydalanan nasaranın reisi aslan kesildi ve bozgunculuğunu şiddetlendirdi. Bu beldeleri işgal etti ve buralara hâkim oldu. Benî Selçuk mirasını gasp etti. Mesâlikü'l-ebşâr “Ermenilerin en büyüğü Klic(Kılıç?) bin Lavun [قليج بن لاوُن] diye isimlendiriliyordu” dedi.

Et-Ta'rîf'te “En-Nasîriye'nin (Muhammed bin Kalavun) son zamanlarında Cahan (Ceyhan) nehrinin arkasındaki beldeler ve Cahan'ın anası Ayas fethedildi. El-Melik el-Mansur Lâçin bu şehirlerin bazısını aldı ve oralara naib atadı. El-Kurc'u harap etti. Lâçin öldürüldüğünde ve devlet zayıfladığında Ermeniler tarafından geri alındı. O, Ermenilerineşyalarla beraber bir milyon iki yüz bin dirhem meblağında bir tımar parçasının Mısır meliklerine ödenmesinin kararlaştırıldığını zikretti. Ermeniler sonra isyan ile itaat arasında oldular. Et-Ta'rîf Ermenilerin reisini [ليفورين أوشير] *Lifur/Lifor bin Evşir*¹⁰⁵ diye zikretti. Onunla olan yazışma ise *bu yazışma hazreti melik'e sadır oldu* şeklinde olup devamında *فخر الملة، الجليل، البطل، الباسل، الهمام، السמידع، الضرعام، الغضنفر، فلان بن فلان، فخر الملة* "الجليل، البطل، الباسل، الهمام، السמידع، الضرعام، الغضنفر، فلان بن فلان، فخر الملة" zikretti. *ذخر الأمة النصرانية، عماد بني الممودية، صديق الملوك والسلطين*

Et-Ta'rîf'te zikredilen bu dua ona uygun düşer; *وَفَقَهُ اللهُ تَعَالَى لَطَاعَةَ يَكْنُفُهُ ذِمَامُهَا، وَيَقِيهِ* "وَفَقَهُ اللهُ تَعَالَى لَطَاعَةَ يَكْنُفُهُ ذِمَامُهَا، وَيَقِيهِ" dedi. *مَمَّصَارِعَ السَّوِّءِ التَّزَامُهَا، وَتَجَرَّى لَهُ بِالسَّلَامَةِ فِي النَّفْسِ وَالْمَالِ وَأَحْكَامُهَا*

Et-Teskîf “Zamanında Sis sahibinin ismin *Kenstendin bin Heytum* [كستندين بنهيتوم] idi. Onunla yazışma önceki mevcut hal üzereden H.776/M.1364 senesi fetihlerine kadarki sürede *kat'ül-'ade* üzerinde *bu yazışma celil muhterem melike sadır oldu* şeklinde olup devamında

المكرم، المبجل، المعظم، المعزز، الهمام، الباسل، فلان بن فلان، عزدين النصرانية، كبير الطائفة الصليبية، عماد بني الممودية، صديق الملوك والسلطين، أدام الله نعمته، وحرس مهنجته، تعلمه كذا وكذا "المكرم، المبجل، المعظم، المعزز، الهمام، الباسل، فلان بن فلان، عزدين النصرانية، كبير الطائفة الصليبية، عماد بني الممودية، صديق الملوك والسلطين، أدام الله نعمته، وحرس مهنجته، تعلمه كذا وكذا" unvanı ise *Mütemellik-i Sis* şeklindedir. Et-Teskîf'in müellifi “Ben ve heyet ona defalarca bu yazışma ile yazdık” dedi.

Bende “Şaban bin Hüseyin devrinde Haleb naibi Kuştumur el-Mansurî'nin Sis'i fethiyle bu yazışma batıl oldu. Bu adı geçen tarihte (Şaban Hüseyin devri) Sis, Tarabulus niyabetinin rütbesinde bir niyabete dönüştürüldü. Sonra da muzâfât-ı Haleb'te (Haleb'e ekli/bağlı yerler) *Takdimet-i Asker*'e dönüştürüldü. Daha evvel Müslümanların

¹⁰⁵ İsim için dipnotta; “et-Ta'rîf'in matbuunda s. 57 de *Liğun/Liğon bin Evşin* [ليغون أوشين] şeklinde olup kalem sürçmesinden endişe ediyoruz” denilmektedir. Bkz; Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ VIII*, s. 31.

elinde olduğundan dolayı buranın hâkimi için *Sis Meliki* değil *Sis Mütemellikî* deniliyordu. Ancak sonra Ermen reisi buraya saldırdı ve Müslümanların elinden aldı. Allah'a hamdolsun bugün yine Müslümanların elindedir" dedim.¹⁰⁶

4. Maksat

Kuzey Taraflarındaki Küffar Meliklerine (Rum ve Frenk) Olan Yazışmalar

Bu bölümde sadece konumuzla alakalı olan Sinop meliki yazışmasına değineceğiz.

Senub (Sinop) Sâhibine Olan Yazışma; Senub (Sinop) Rum sahillerindedir. Türkmenler burayı fethedip hâkim olmadan evvel önceki melikine olan yazışmadır. Et-Ta'rîf "Kostantin körfezi kıyısındadır. Eski saltanat ailesinden sahib-i Kostantin melikinin akrabalarından olan Rumlar buraya hâkim oldular. Sinop hâkiminin ataları saltanatta Kostantin hâkiminin atalarından daha köklüdür. Ancak Sinop sahibinin ne mülkü ne de adedi (teçhizat) büyüktür. Onunla Türk emirleri arasında harpler olup bunların çoğunda mağluptur.

Sinop sahibine olan yazışma şekli Sis mütemellikinin (Melik) yazışmasıyla aynı olup *bu yazışma hazreti melik'e sadır oldu* şeklinde olup devamında، الجليل، البطل، الباسل، 'الهمام، السَّمِيدَع، الضَّرْغَام، الغَضْنَفَر، فلان، فخر الملة المسيحية، دُخْر الأمة النَّصْرَانِيَّة، عماد بني المعمودية، "وَكفاه شَرَّ ما يَنْوُب، وروَحَ خاطِرَه في الشَّمال بَرياً ما يَهُبُّ من الجَنُوب، ووقاه سُوءَ فِعْلى gördüğü duayı "وَكفاه شَرَّ ما يَنْوُب، وروَحَ خاطِرَه في الشَّمال بَرياً ما يَهُبُّ من الجَنُوب، ووقاه سُوءَ فِعْلى" dedi.¹⁰⁷

2. Mehya' (Yol)

Ebvâb-ı Sultâniye'nin Yazdığı ve Ebvâb-ı Sultâniye Yazılmış Rütbelerin Beyanı: Diyâr-ı Mısriyye Memleketi Devlet İleri Gelenlerinden Her Birinin Sâhip Olduğu Evvelki Yazışma Rütbelerinden Şimdiki Hal Üzere Olan Yazışma Rütbeleri

Devlet ileri gelenleri tarafından yazılmış olanlar birçok tabaka şeklinde ele alınır. Bunlardan her birinin kendine has yani, yazan kimsenin kendisinden daha üst veya eşit veyahut da daha aşağı biriyle yazışması şeklindedir. Devlet ehline Ebvâb-ı Sultâniye tarafından sadır olan yazışmaların tertibi muntazamdır.

¹⁰⁶Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'shâ VIII*, s. 27-33.

¹⁰⁷Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'shâ VIII*, s. 42-49.

1. tabaka: Merkezle yazışan kimselere Sultan tarafından *ea'zze Allahu teâlâ ensar el-makarr el-kerim*” şeklinde yazılır. Merkezde sultanın naibi olan Kâfil-i Saltana, Atabekü'l-Asâkîr, Şam'daki Naib-i Saltana gibi. Bu tabakadan kendilerine yazılmış olanlar da birçok mertebeye dayalıdır.

6. Mertebe; Bu tabaka hakkında yazan kimse Sis'teki mukaddemü'l-asker'in de aralarında olduğu emirlere “*el-basitü 'ş-şerîf*” ile yazar.

7. Mertebe; Bu tabaka hakkında yazan kimse “*el-yedü 'ş-şerîf* veya *el-yedü'l-kerim* veya *el-yedü'l-â'liye*” ile Naibü'l-Kâfil, Atabek, el-Vechü'l-kibeli ve'l-bahrî naiblerinin yanı sıra Bire (Birecik), Kala'tü'l-Müslimin (Rumkale), Malatya, Derbeki (Divriği), Elbusteyn (Elbistan), Tarasus, Adana, Behesna (Besni) naiblerine de bu şekilde yazılır.¹⁰⁸

9. Mertebe; Bu tabaka hakkında yazan kimse *ea'zze Allahu teâlâ ensâre'l-makarrü'l-kerîm* ile Şam naibi, Şam'daki Mukaddemü'l-Ulûf, Nazırü'l-Ceyş, Hıms naibi, Halep'teki Sır Kâtibi ve naibi'nin yanı sıra Devreki (Divriği) ve Darende naiblerine de bu şekilde yazılır.

10. Mertebe; Bu tabaka hakkında yazan kimse *ea'zze Allahu teâlâ nusrete'l-makarrü'l-kerîm* ile Şam naibi, Dınişk kalesi naibinin yanı sıra Elbusteyn (Elbistan), Malatya, Kala'tü'l-Müslimin (Rumkale), Behesna (Besni), Bire (Birecik), Ruha (Urfa) naiblerine de bu şekilde yazılır.

15. Mertebe; Bu tabaka hakkında yazan kimse “*sadaret* ve *el-â'li*” ile Ayas, Darende naiblerinin yanı sıra Naibü'l-Kâfil, Atabek naiblerinin de aralarında olduğu başka naiblere de bu şekilde yazılır.

16. Mertebe; Bu tabaka hakkında yazan kimse “*sadaret* ve *es-sâmi*” ile Behesna, Ayntab valilerin yanı sıra daha başka vali ve naiblere de bu şekilde yazılır.

17. Mertebe; Bu tabaka hakkında yazan kimse “*hazihi'l mukâtbetu* ” ile Kâhta, Kerker (Gerger), Ruha (Urfa) naiblerine bu şekilde yazar.

18. Mertebe; “*Ya'lem/Bilgisine*” ile şu sınıftan Şam naibine yazan kimseler ve bununla Şam naibi tarafından Şam'daki küçük ordulara yazılır.

¹⁰⁸ Sadece konumuzla alakalı olan mertebeleri ele aldığımızdan dolayı konumuzun kapsamına dâhil olmayan mertebeleri ele almadık.

Sunulan bu yazışmaların ardından Şam naibi tarafından memleket dışındaki kim-selere olan başka yazışmalar hakkında olup bunlarda çok sayıdadır.

3. Mertebe; Ona yazan kimse *ea'zze Allahu teâlâ ensare'l-makarrü'l-kerîm* ile yazar. Sahib-i Mardin'e، السلطانى، العادلى، الكبيرى، المولى، المقر الكريم العالى، وأجزل مَبَارَهُ، المملوك يجَدُّ الخِدمَةَ العالیه، ويصِفُ أشواقَهُ المتوالیه، ويُثَهِی المَلَكى، الفلانى، وِرَفَع مِقْدَارَهُ، المولى، الكبيرى، العادلى، العونى، الغياثى، المهدي، المشيدى، الرعىمى، الغازى، المجاهدى، الميثاغرى، العابدى، الناسكى، الزاهدى، المقدمى، الأتابكى، المحسنى، الظهيرى، الملكى، الفلانى، مُعَزَّ الإسلام و المسلمين، سيد الأُمراءِ في العالمين، ناصر الغزاة والمجاهدين، زعيم جُيوش الموحدين، مُبيد المشركين، قانع أعداء الدين، مَقْتَلَعِ الخُصُونِ من الكافرين، عون الأمة، عماد الملة، دُخْرُ الدولة، ظهير الملوك والسلطين، حاكم البلاد الرومىة، صاحب بُرْصا و قيسرية، سيف أمير المؤمنين، قهر [الله] أعداء الدين الحنفى بعزائمہ و سَطْوَاتِهِ، وجعله مؤيدا في حركاته وسكناته، وأيِّده في جهاده وإجتهاده با النصر الذي لا يُفارق أُلويةً أعلامه وراياته، ولا زالت رعاياه محبوره، وعساكره منصوره، هؤلاء بجُوده [وهباته]، وهؤلاء بجُوده وحياته. المملوك يقبل اليد التي لازل القصدُ بها يَزِيدُ، وبخُرِّ البرِّ من أناملها مديد، ونوالها ينالُه الوافدون حيثُ أمؤه من قريبٍ وبعيدٍ، ويصِفُ صَفَاءَ محبَةٍ يتضاعفُ نماؤها كلَّ يوم جديد، وتترادفُ تحياتُ أشواقها بالموالاة والتحميد، ويُؤامرُ بهادى رسائلها بِصدقِ المودَّةِ الدائمةِ على التأييد، ويُبدي إلى العلم الكريم "şekildedir.

Zamanında Şam'ın Sır Kâtibi olan Kadı Nasîreddin bin Ebi Tayyib'in hattında "Sıfatlarda düzensizlik ve karışıklık gördüm. Lakaplardaki *el-melikü'l-fulani* ve *sey-yidü'l-ümera fi'l-â'lemin* kavilleri gibi. Zira evvela onu melik sıfatlarıyla vasıflandırdı. Sonra ise emirlerin sıfatlarıyla vasıflandırdı" dedim.

4. Mertebe; Bilâd-ı Rum'dan Karman/Karaman[قرمان] memleketindeki Sahib-i Larende'ye hafif sülus hat üslubuyla *Hamevî kâğıt kesidi* üzerinde *ea'zze Allahu teâlâ esnar el-makarü'l-kerîm* [أعز الله تعالى أنصار المقر العالى] lakabı ve bu lakabın içinde *الأصلى* unvanları kullanılır. Aynı şekilde Bilâd-ı Rum'dan Sivas ve Ayaşlûk sahiplerinin yanı sıra Bilâd-ı Ekrâd'tan Sâhib-i Culmerk/Colmerk[جولمرك] için de bu unvanlar kullanılır.

5. Mertebe; "*El-cenâbü'l-kerîm*" unvanıyla Bilâd-ı Cezire'den Hısn-ı Keyfa Sahibi'ne ve bu unvanlarda "*el-meliki el-fulani el-mukaddem el-Türkumanî/Türkmanî el-beyaziyye*" lakapları kullanılır.

6. Mertebe; Erzencan ve Antaliya sahiplerine “*el-cenâbü’l-â’li*” lakabıyla yazılır.

7. Mertebe; Bilâd-ı Cezire’den Meyyafârikin (Silvan), Erkanin/Ergani[أَرْقِينِ], Cermûk (Çermik) [جرموك] sahiplerinin yanı sıra Bilâd-ı Rum’dan Sâhib-i Amasiya, Mardin naibi, Hadim-i Sâhib-i Mardin, Sâhib-i Senob/Sinop, Sahib-i Hilât (Ahlât), Sâhib-i Çemişkezkâk[جمشكزك], Sâhib-i Harran, Sâhib-i Hani[حَانِي], Naib-i Salihye Mardin ve emir el-Türkman eş-şehriye’ye[أمير التركمان الشهرية] *el-meclisü’l-a’li* ile yazılır.

2. Tabaka: Diyâr-ı Mısriyye’deki devlet ileri gelenlerinden yazanlar ve sultan tarafından kendisine "أَعَزَّ اللهُ تَعَالَى نُصْرَةَ الْجَنَابِ الْكَرِيمِ" şeklinde yazılan Halep’teki naib-i saltana’dır.

Ona olan yazışma birçok mertebededir.

Biz burada da sadece konumuzun kapsam alanı içerisine dâhil olan mertebelere değineceğiz.

7. Mertebe; Bire, Malatya, Kala’tü’l-Müslimîn (Rumkale), Ruha, Elbusteyn (Elbistan) naiblerine *yakbelü el-yedü’ş-şerife* şeklinde yazılır.

8. Mertebe; Tarasus naibine *ea’ze Allahu teâlâ ensâr makarrü’l-kerim* şeklinde yazılır.

9. Mertebe; Behesna (Besni) naibine *ea’ze Allahu teâlâ ensâr el-makarrü’l-kerim el-â’li* şeklinde yazılır.

12. Mertebe; Ayntâb, Kâhta, Kerker naiblerine *sadaret* ve *el-â’li* ile yazılır.

14. Mertebe; Antakiye valisinin yanı sıra birçok Türkmenlere ve Kürtlere *es-sâmi* ile yazılır.

Haleb naibi tarafından sadır olan bu yazışmaların ardından yine Halep Naibi tarafından memleket dışındaki kimselere olan yazışmalar da mevcut olup bunlar çok sayıdadır. Sadece konumuzla alakalı olan kısımları ele aldığımızdan dolayı konumuzun kapsamı dışında kalan mertebelere değinmedik.

2. Mertebe; Sâhib-i Mardin Ona *ea’zze Allahu teâlâ ensâr el-makarrü’ş-şerîf* şeklinde yazar. Sâhib-i Mardin’e olan yazışma "أَعَزَّ اللهُ تَعَالَى أَنْصَارَ الْمُقَرَّرِ الشَّرِيفِ ، الْعَالِي الْعَالِمِ ، الْعَادِلِ ، السُّلْطَانِي ، الْمَلَكِي ، الْفَلَانِي" şeklinde olup ona dua edilir.

3. Mertebe; Bilâd-ı Karamaniyye'deki saltanat naibi İbni Karaman'a *ea'zze Allahu teâlâ ensar el-makarrü'l-kerim* ile yazılır. Sâhib-i Bursa olan İbni Osman ve Ayaslûk sâhibine de aynı şekilde yazılır.

4. Mertebe; Hısn-ı Keyfa sâhibine *el-makarrü'l-â* lişeklinde yazılır.

5. Mertebe; Sâhib-i Antaliya'ya *ea'zze Allahu teâlâ nusrete el-cenabü'l-kerim* ile yazılır.

6. Mertebe; Çemişkezkâk (Çemişgezek), Sivas, Amasiya, Senob hâkimlerine *daa'fe Allahu teâlâ ni'mete el-cenabü'l-â* li şeklinde yazılır.

7. Mertebe; Sâhib-i Mardin naibine ve bazı Sâhib-i Mardin hizmetkârlarına *edame Allahu teâlâ ni'mete el-cenabü'l-â* li şeklinde yazılır.

8. Mertebe; Harran hâkimine *sadaret ve el-â* li ile yazılır.¹⁰⁹

4. Maksat

Halep Merkezinden Türeyen ve Bire ile Behesna'nın Yanı Sıra Kala'tü'l-Müslimîn, Cahaniye Fetihlerinin Şehri Ayas ve Caber Şehirlerinin Merkezlerine Ulaşan Güzergâhlar

Bire'ye Bağlantıyı Sağlayan Yol; Halep'ten el-Bâb'a buradan da el-Sacur, el-Sacur'dan Kelnas'a ve buradan da Bire'ye şeklindedir. Bire, fıratın doğusundadır. Et-Ta'rîf "Burası Halep suğurlarının en saygın şehridir" dedi.

Behesna ve Onun Bitişindeki Yerlerin Yolu; Halep'ten Samuk'a [السموكة] , buradan Senderâ[سندرا] 'ya¹¹⁰ Senderâ'dan Beytü'l Fâr[بيت الفار] 'a,¹¹¹ buradan Ayintâb'a ve Ayintâb'tan Behesna'ya şeklindedir. Behesna'dan Kayseriyye cihetindeki beldelere ve şuanda Rum beldeleri diye bilinen *durub* beldelerine buradan girilir. Et-Ta'rîf "Bu yakın zamanda Kayseriyye ve Darende'den gelen bu memleket ehlini ağırladık. İslâm memleketlerinin son hududunun bilinen yerleşkesi bu cihetten Behesna'dır"

¹⁰⁹Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ VIII*, s. 217-229.

¹¹⁰ Bu isme düşülen dipnotta bu mekânın Ta'rîf'te Sendâr [سندار] şeklinde yazıldığı bilgisi verilmiş. Ta'rîf'in bu bahse dair kayıtlarını inceledik ve Sendâr şeklinde yazıldığını tespit ettik. Bkz; İbni Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 195; Subhu'l-a'sâ'da ise Senderâ [سندرا] şeklinde yazılmıştır. Bkz; Eş-Şeyh Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi sînâa't'il-inşâ XIV*, Huk. Dârü'l-kütübi's-sultaniyye, Matbaa'tü'l-emiriyye, Kahire 1915, s. 384.

¹¹¹ Bu isim için düşülen dipnotta da bu mekânın Ta'rîf'in kaydına göre fazlalık olduğudur. Bkz; Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ XIV* s. 384; Et-Ta'rîf'in bu bahse dair kayıtlarını inceledik ve Beytü'l-Fâr adlı mekânın olmadığını gördük. Bkz; İbni Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 195.

Kala'tü'l-Müslimîn ve Ona Yakın Yerlerin Yolu; O daha önce bahsi geçen Ayintâb'tandır. Burası Fıratın ortasındadır. Fırat, şehrin etrafını körfezler şeklinde çevreler. Sonra Kala'tü'l-Müslimîn'den Taş Köprü'ye buradan da Kâhta'ya ulaşır. Burası diğer taraftan son sınırdır" dedi.

Ayas Yolu; Halep'ten Erhab'a buradan Tizin'e, Tizin'den Yağra'ya, buradan Bağras'a ulaşır. Et-Teskîf "Burası Bilâd-ı Ermen'e sınır idi."¹¹²

¹¹²Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kalkaşendî, **Subhu'l-a'shâ XIV**, s. 383, 384.

SONUÇ

İslâm tarihindeki en büyük siyasi teşekküllerden biri olan Memlûklü Devleti (1250-1517) İslâm dünyasının merkezi bölgelerinde hâkimiyetini tesis etmiş, Moğollara ve Haçlılara karşı kazandığı siyasi ve askeri başarıları sayesinde İslâm âleminin hamisi olarak kabul görmüştü. Bu sayede siyasi ve askeri rüşdünü ispatlayan Memlûkler, İlhanlıların Bağdat'ta ortadan kaldırdığı Abbasi hilfetini de Mısır'da tesis etmek suretiyle dini meşruiyetlerini temin etmiş oldular. Hâkim oldukları coğrafyada birlik, beraberlik, istikrar ve güven ortamını tesis ederek ilim, kültür ve sanat hayatının gelişmesini sağladılar.

Devrin en mühim ansiklopedik eserlerinden biri olan *Subhu'l-a'sâ*'da Türk şehirlerine dair olan kayıtlarda şehirlerin genel çehresinin yanı sıra şehirlerdeki Türk beyleri hakkında da önemli bilgiler verilmektedir. Dönemin Türk şehirlerinin genel çehresinin yanı sıra sosyo-kültürel hayata dair önemli kayıtların bulunduğu bu eserde Kalkaşendî Türk şehirleri hakkındaki bu bilgileri daha çok Ömerî (öl.1349)'nin *Mesâlikü'l-epsâr* ve Ebü'l-Fida (öl.1332)'nin *Takvimü'l-büldân* adlı eserlerine dayanarak vermiştir. Bu iki müellifin vefat tarihlerini göz önünde bulundurduğumuzda Kalkaşendî'nin *Subhu'l-a'sâ*'da faydalandığı yukarıda mezkûr iki eserin Anadolu hakkında verdikleri malumat Kalkaşendî'nin devri için eski bilgilerdir. Buna rağmen eserde devrin Türk şehirlerinin genel çehresi ile sosyo-kültürel hayatı hakkında oldukça kıymetli bilgiler verilmektedir. Müverrih, Türk beyleriyle olan yazışmalarda ise Nâzırü'l-Ceyş'in *et-Teskîf* adlı eserinden faydalanmakla beraber kendi devrinde bu yazışmalarda bir değişiklik hâsıl olmuşsa bunu da eski yazışmayla beraber kendi eserinde aktarmıştır.

Dönemin Memlûk idari sistemi içerisinde yer alan Bire, Sumeysat, Hısnı-ı Mansur, Behesna, Maraş ve Tarsus gibi şehirler bu dönemde Şam'ın kuzey sınırları içerisinde yer alıp Şam beldeleri diye adlandırılmaktaydı. Ayas, Adana, Tarsus, İskenderin ve Sis için ise Şam beldelerine bağlı Ermeni beldeleri denilmekteydi. Adı geçen tüm bu şehirler zikredilirken buralardaki mevcut bağlar, bahçeler, sular, surlar, camiler vesairenin yanı sıra şehirlerin genel çehresi hakkında da bilgi aktarılmaktadır. Ayrıca söz konusu şehirlerdeki hâkim bey ve bu beyin Ebvâb-ı Sultâniye ile yazışması varsa bu yazışmaya dair devrin teamüllerini yansıtan bilgilere de yer verilmektedir. Bütün bu bilgi-

ler Şam ve Halep merkezli olup Şam ve Halep'e yakınlıklarının yanı sıra adı geçen şehirlerin birbirlerine olan yakınlıklarından ve uzaklıklarından da bahsedilmektedir.

Yine dönemin Memlûk idari sistemi içerisinde yer alan Kal'atü'l-Müslimin naibi, Memlûk askeri teşkilatında önemli bir rütbe olarak kabul edilen *Mukaddem elf* rütbesi ile Ebvâb-ı Sultâniye tarafından mersûm-ı şerîf ile tayin edilirdi. Ayrıca Ebvâb-ı Sultâniye tarafından atanması da ehemmiyete haiz bir durumdur. Kâhta ve Halep naibleri ise *Tablhâne* ve *A'şerât* rütbesinden olup bu naibler ise Halep naibi tarafından tayin edilirdi. Besni ve Antep naipliğine ise bazen *Tablhâne* bazen de *Takdimet elf* rütbesinden emirler atanırdı. Bu iki niyabetin naibinin ataması ise Ebvâb-ı Sultâniye tarafından mersûm-ı şerîf ile olurdu.

Malatya naibi *Tablhâne* emirlerinden olup Ebvâb-ı Sultâniye tarafından tayin edilirdi. Bu durum Memlûklüler devrinde şehre verilen ehemmiyeti göstermektedir. Zira *Tablhâne* ve *A'şerât* rütbesinden olan niyabetlerin emirleri Halep naibi tarafından atanırdı. Mesela bazen *Tablhâne* bazen de *A'şerât* rütbesinden olan Darende ve Divriği niyabetlerinin naibleri Halep naibi tarafından tayin edilirdi.

Ayas, Adana, Sis, Tarsus, Elbistan ve Bire niyabetlerinin naibleri *Takdimet elf* rütbesinden emirler olup bunlar da Ebvâb-ı Sultâniye tarafından mersûm-ı şerîf ile tayin edilirdi. Ruha niyabeti ise önceden *Tablhâne* iken H.778/M.1376 senesinde *Mukaddem elf* rütbesine dönüştürülmüştür.

Mardin, Hısn-ı Keyfa, Harran, Şimşat, Hizan, Ra's-ı A'yn, Mayyafarikin, Nasıbin, Amid ve Hani şehirlerinden Fırat el-Cezire'sindeki Anadolu şehirleri olarak bahsedilir. Bu şehirlerdeki bağlar, bahçeler, sular, surlar, camileri vs bahsedildikten ve şehirlerin genel çehresi hakkında da bilgi verildikten sonra Ebvâb-ı Sultâniye ile yazışması olan şehirler varsa onlara da değinilmektedir.

Siirt, Erzencan, Erzen, Bitlis ve Ahlât şehirlerinden ise Ermeni beldeleri diye bahsediliyor. Bunlardan Erzencan, Erzen ve Bitlis hâkimleri Ebvâb-ı Sultâniye ile yazışmaktaydı. Ayrıca Anadolu'da yetiştirilen hayvan türleri ve tarım ürünleri hakkında bilgiler verilmekle beraber bu bilgiler ise Mısır ve Şam merkezli olarak nakledilmektedir.

Anadolu'da Türkmen meliklerinin kendi paraları olmakla beraber tek bir melikin parası yaygın olmayıp söz konusu paralar Mısır para birimi ile kıyaslanırdı. Ayrıca Karamanoğulları, Hamitoğulları, Aydınogulları, Menteşeoğulları ve Osmanlılar hakkında

da mühim malumat verilmekle beraber Karamanoğulları ve Osmanlılar hakkındaki kayıtlardaha tafsilatlıdır. Bu beyliklerin hâkim oldukları coğrafyadaki sosyo-kültürel hayat hakkında da bilgiler verilmektedir.

Mısır merkezi Ebvâb-ı Sultâniye tarafından meliklere yazılmış olan unvanlar dört tabaka şeklinde ele alınmıştır. Bu yazışmalara dair malumatta yazışma şekli, alameti, unvanı vs. detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.

KAYNAKÇA

- A'ŞUR, Abdulfettâh, **A'sru'l-memaliki fî Mısır ve's-Şam**, Dârü'n-nahdâti'l-arabiyye, Kahire 1976
- AYAZ, Fatih, **Memlûkler (1250-1517)**, İSAM, İstanbul 2015
- DEHMÂN, Muhammed Ahmed, **Mu'cemü'l elfazi't-tarihiyyetü fi'l-a'sri'l-memlûkî**, Dârü'l-fikir, Dımaşk/Suriye, H.1410/M.1990
- DÜZENLİ, Aygöl, AYZAZ, F.Yahya, "*Memlûkler Dönemi Hıristiyan Tarihçileri*", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XVII, s.2, Aralık 2017
- EBÜ'L FİDÂ, **Takvimü'l-büldân**, Nşr., M.Reinud-Baron Mac Guckin, Paris 1840
- EL-KALKAŞENDÎ, Eş-Şeyh Ebu'l-Abbâs Ahmed, **Subhu'l-a'sâ fî snâa't'il-inşâ III**, Huk. Dârü'l-kütübi'l-hudiviyye, Matbaa'tü'l-emiriyye, Kahire 1915
- EL-KALKAŞENDÎ, Eş-Şeyh Ebu'l-Abbâs Ahmed, **Subhu'l-a'sâ fî snâa'ti'l-inşâ IV**, Huk. Dârü'l-kütübi'l-hudiviyye, Matbaa'tü'l-emiriyye, Kahire 1915
- EL-KALKAŞENDÎ, Eş-Şeyh Ebu'l-Abbâs Ahmed, **Subhu'l-a'sâ fî snâa't'il-inşâ V**, Huk. Darü'l-kütübi'l-hudiviyye, Matbaa'tü'l-emiriyye, Kahire 1915
- EL-KALKAŞENDÎ, Eş-Şeyh Ebu'l-Abbâs Ahmed, **Subhu'l-a'sâ fî snâa't'il-inşâ VI**, Dârü'l-kütübi'l-hudiviyye, Matbaa'tü'l-emiriyye, Kahire 1915
- EL-KALKAŞENDÎ, Eş-Şeyh Ebu'l-Abbâs Ahmed, **Subhu'l-a'sâ fî snâa't'il-inşâ VII**, Dârü'l-kütübi's-sultaniyye, Matbaa'tü'l-emiriyye, Kahire 1915
- EL-KALKAŞENDÎ, Eş-Şeyh Ebu'l-Abbâs Ahmed, **Subhu'l-a'sâ fî snâa't'il-inşâ VIII**, Huk. Dârü'l-kütübi's-sultaniyye, Matbaa'tü'l-emiriyye, Kahire 1915
- EL-KALKAŞENDÎ, Eş-Şeyh Ebu'l-Abbâs Ahmed, **Subhu'l-a'sâ fî snâa't'il-inşâ XIV**, Huk. Dârü'l-kütübi's-sultaniyye, Matbaa'tü'l-emiriyye, Kahire 1915
- EL-ÖMERÎ, İbni Fazlullah, **et-Ta'rif bi'l-mastalahi's-şerif**, (Tah. yok), Matbaa'tü'l-â'sime, Mısır H.1312/M.1894
- EL-ÖMERÎ, İbni Fazlullah, **Mesâlikü'l-ebşâr fî memâliki'l-emsâr II**, Tah. Kâmil Selmân el-Cubûri, Dârü'l-kutûbi'l-i'lmiyye, Beyrut 1971

EZ-ZÂHİRÎ, Garsuddin Halil b. Şahin, **Kitâbü'l zubdeti'l keşfü'l-memâliki ve beyâni't-turûk ve'l-mesâlik**, Nşr. Paul Ravaisse, Paris 1888

<https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar>

<https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/>

İPŞİRLİ, Mehmet, “*Kalkaşendî*”, **DİA**, C. XXIV, İstanbul 2001

KAZAN, Ramazan, “*el- Kalkaşendî'nin Subhu'l A'şâ Adlı Eseri ve Edebi Özellikleri*”, **Nüsha Dergisi**, S.8, 2003

KORTANTAMER, Semira, “*Memlûk Tarihçiliğine Genel Bir Bakış*”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.I, S.1, Ocak 1983

ŞEŞEN, Ramazan, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İSAR, İstanbul 1998

TEKİNDAĞ, Şahabeddin, **Berkûk Devrinde Memlûklu Sultanlığı (XIV. yüzyıl Mısır Tarihine Dair Araştırmalar)**, Edebiyat Fakültesi Matb., İstanbul 1961

UMAR, Bilge, **Türkiye'deki Tarihsel Adlar**, İnkılâp Kitâbevi, İstanbul 1993

UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK, Ankara 1937

UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı, **Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal**, TTK, Ankara 1988

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi I**, TTK, Ankara 1988

YİĞİT, İsmail, **Memlûkler 648-923/1250-1517**, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2015